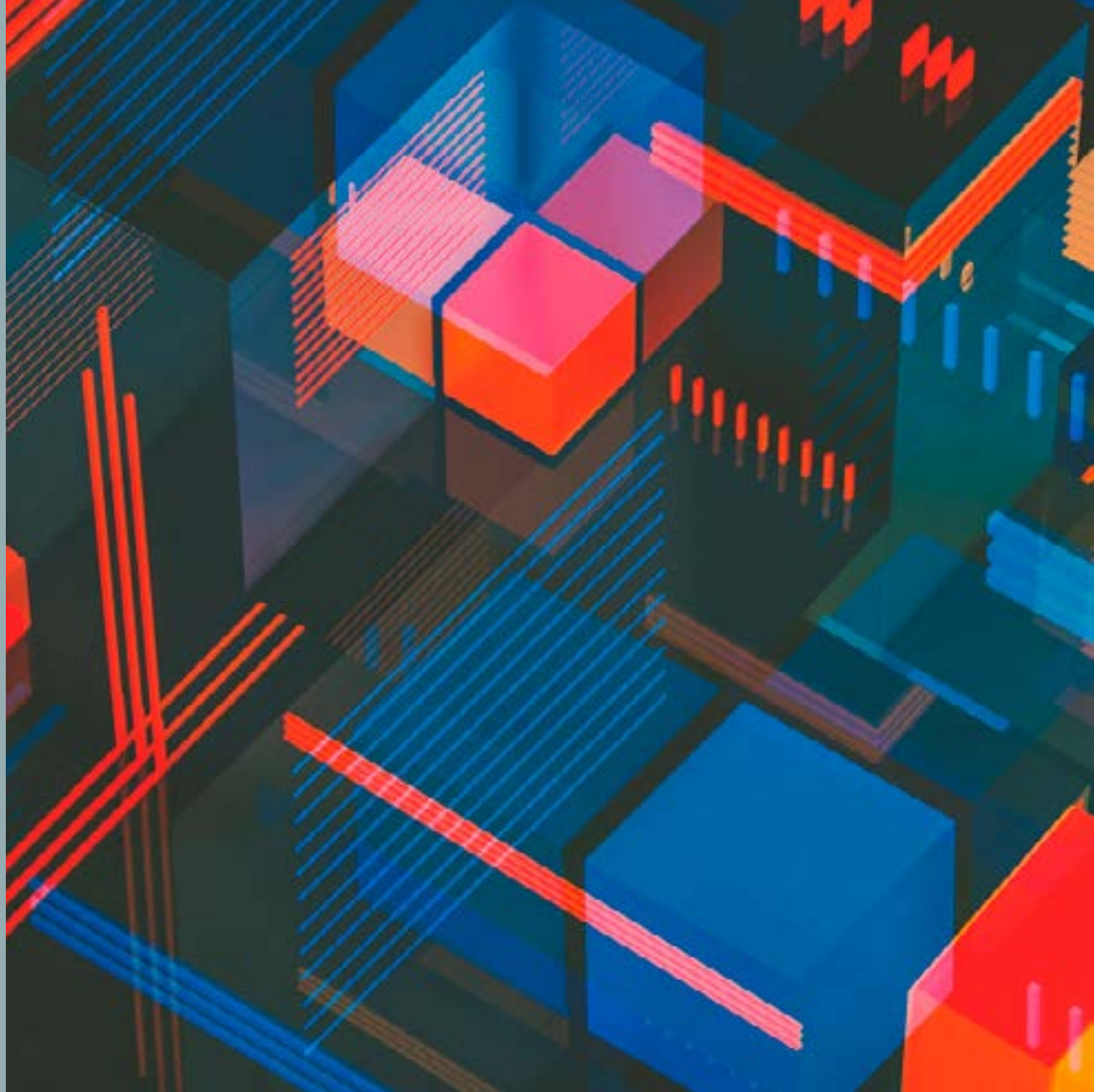

ЯСАУИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

ИССЛЕДОВАНИЯ ЯСАУИ / YASAWI STUDIES

№1, 2025

ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛЫ
НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENCE-POPULAR JOURNAL

Құрылтайшысы:

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-
мәдени музей-қорығы» РМҚК

Учредитель:

Министерство культуры и информа-
ции Республики Казахстан
Республиканское государственное
казённое предприятие
«Национальный историко-культур-
ный музей-заповедник
«Әзірет Сұлтан»

Founder:

Ministry of Culture and Information of
the Republic of Kazakhstan
Republican State Enterprise on the
Right of Economic Management
«Azret Sultan» National Historical and
Cultural Museum-Reserve

Бас редактор:

Дүкенбаев Нұрлан Мұсағалиұлы

Бас редактордың орынбасары:

Моллақанағатұлы Сайпулла

Редакция алқасы:

Муминов А.Қ. (Түркия)
Қожа М ... (Қазақстан)
Адем Өгер (Түркия)
Емек Үшенмез ... (Түркия)
Бабажанов Б ... (Өзбекстан)

Жауапты редакторы:

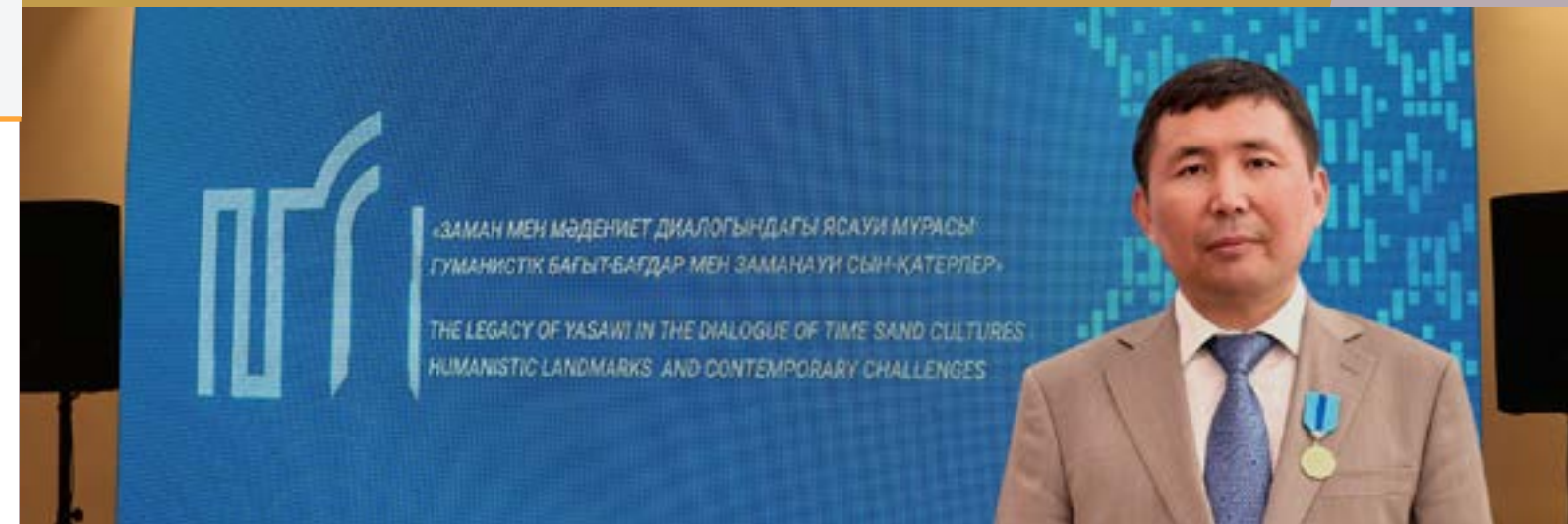
Бельдибекова А.

Редакция кеңесі:

Примкулова Г.
Асетова К.

Дизайнер:

Дархан Д.

АЛҒЫ СӨЗ

Ясауи ілімі - руханияттың темірқазығы

Құрметті оқырман қауым!

Қазіргі кезең — жаһандық үдерістер ықпалындағы рухани құндылықтарды қайта пайымдап, төл мәдени-танымдық негіздерімізге жаңаша үңілуді талап ететін дәуір. Осындай тарихи сәтте қолыңызға тиіп отырған «Ясауи зерттеулері» журналы — Қожа Ахмет Ясауи мұрасын жүйелі түрде зерделеуге арналған ғылыми-көпшілік басылым ретінде жарық көріп отыр. Қожа Ахмет Ясауи — сопылық ілімді түркілік дүниетаным негізінде терең синтездеген тұлға. Ол ислам өркениеті мен түркілік руханияттың тоғысынан туған ілім иесі ретінде тек діни-мистикалық танымды ғана емес, сондай-ақ моральдық-этикалық ұстанымдарды, рухани тәрбие жүйесін қалыптастырды. Оның «Диуани хикметі» — тек әдеби жәдігер емес, бірегей діни-философиялық және психологиялық трактат ретінде бүгінгі күнге дейін өз маңызын жоғалтпаған еңбек.

Журналымыздың басты мақсаты — Ясауи мұрасын тек тарихи-мәдени феномен ретінде қарастырмай, оның бүгінгі заманмен сабақтастығын ашу, сондай-ақ Ясауи мектебінің ғылыми тұғырын қалыптастыруға үлес қосу. Ясауи мұрасын тек тарихи жәдігер ретінде ғана емес, қазіргі рухани-әлеуметтік кеңістікте де өзектілігін көрсету. Сондай-ақ, Ясауиге қатысты мәдени мұралар, қазіргі заман зерттеушілерінің еңбектері мен көзқарастары, хикметтердің қазіргі оқырманға әсері туралы ойлар берілген. Бұл тек ғалымдар үшін ғана емес, жалпы оқырманға да рухани азық болары сөзсіз. Біз бұл басылымды — Ясауи ілімін тануға, таратуға және жаңаша түсінуге бағытталған ғылыми пікірталас алаңы ретінде ұсынамыз. Осы ізгі бастамамызға қолдау білдіріп, пікір білдірер оқырман мен зерттеушілер қауымына алғысымызды білдіреміз.

*Ізгі құрметпен, «Әзірет Сұлтан»
Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығының
директорының м.а. Н.Дүкенбаев*

МАЗМҰНЫ

1. ЯСАУИТАНУ / YASSAWI STUDIES / ЯСАУИВЕДЕНИЕ	6
Зікірия Жандарбек	
Бабаджанов Бахтиер Мираимович	
Девин Де Уис	
ЯСАУИ ІПІМІНДЕГІ ТӨРТ ҰСТАНЫМ: ШАРИҒАТ, ТАРИҚАТ, АҚИҚАТ, МАҒРИФАТ	
ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЙ СУФИЙСКИХ ГРУПП ЙАСАВИЙА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: МЕЖДУ АКАДЕМИЧЕСКИМИ ИЗЫСКАНИЯМИ И ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОГРАММОЙ	
THE SUFI TREATISE ASCRIBED TO ISMĀ'İL ATA: NOTES ON AN EARLY YASAVĪ SOURCE IN TURKIC	
2. ТАРИХ ЖӘНЕ МҰРА / HISTORY AND HERITAGE / ИСТОРИЯ И НАСЛЕДИЕ	28
Алпысбек Мақсат Алпысбесұлы	
ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ РУХАНИ МҰРАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІ ТАРИХЫ МЕН МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ	
Молотова Гульбахрам Максимовна	
ВОСТОЧНО ТУРКЕСТАНСКИЕ СПИСКИ ХИКМАТОВ АХМАДА ЙАСАВИ И ТРАДИЦИЯ ИХ УСТНОЙ ПЕРЕДАЧИ	
Абдул Басит Зафар	
THE CONCEPT OF HIKMA IN SUFI LORE: A CASE STUDY OF KHOJA AHMAD YASAWI'S DIVĀN-I HIKMAT	
3. ҚОҒАМ ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚ / SOCIETY AND VALUES / ОБЩЕСТВО И ЦЕННОСТИ	60
Исмаилзаде Саида Джафаровна	
ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ АХМЕДА	
Seyed Ali Moujani	
WHAT CAN THE LEGACY OF KHWAJA AHMAD YASAWI OFFER OUR WORLD	
4. ҚҰЖАТТАР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР / DOCUMENTS AND RESEARCH / ДОКУМЕНТЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ	71
Мұхтар Қожа Бахадырұлы	
ТҮРКІСТАН - ҚАЗАҚХАНДЫҒЫНЫҢ АСТАНАСЫ	
Муминов Аширбек Курбанович	
ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ МАВЗОЛЕЯ АХМАДА ЯСАВИ: ЗАДАЧИ ПО ПУБЛИКАЦИИ ОРИГИНАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ С ПЕРЕВОДАМИ	
Goodarz Rashtiani	
KHWAJA AHMAD YASAWI AND HIS LEGACY IN PERSIAN SOURCES AND RESEARCHS	
5. АҢЫЗ ЖӘНЕ ХАЛЫҚ ЖАДЫ / LEGENDS AND FOLK MEMORY / ЛЕГЕНДЫ И НАРОДНАЯ ПАМЯТЬ	87
ҚҰДЫҚТАН КЕЛГЕН ХИКМЕТ: ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ ЖЕР АСТЫНДАҒЫ ҚЫЛУЕТІ ТУРАЛЫ АҢЫЗ	
НҰРЛЫ ЖОЛДАН - МЕККЕГЕ ДЕЙІНГІ ЖАРЫҚ	
6. САЯХАТ ЖӘНЕ КИЕЛІ ЖЕРЛЕР / PILGRIMAGE AND SACRED SITES / СВЯТЫЕ МЕСТА	91
ТҮРКІСТАНҒА САПАР: ЖЕТІ ҚАЗЫНАЛЫ РУХАНИ БАҒЫТ	
7. РУХАНИ ТӘЖІРИБЕ / SPIRITUAL PRACTICES / ДУХОВНЫЕ ПРАКТИКИ	95
«ЯСАУИ ЖОЛЫ» ТАРИХИ ДРАМАСЫ – РУХ ПЕН ӨНЕРДІҢ ТОҒЫСЫ	
8. ШОЛУ МЕН СЫН-ПІКІР / REVIEWS AND ANALYSIS / ОБЗОРЫ И КРИТИКА	99
ЯСАУИ МҰРАСЫ – ЖАҒАНДЫҚ ГУМАНИЗМ МЕН МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ДИАЛОГТЫҢ ІРГЕТАСЫ	
Қожа Ахмет Ясауидің Түркістанда өткен халықаралық симпозиумдағы жаңа бағамы	

ЗІКІРИЯ ЖАНДАРБЕК

“Өзірет Сұлтан”
Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы
Ясауитану ғылыми Орталығының
ғылыми қызметкері,
тарих ғылымдарының кандидаты.

ЯСАУИ ІЛІМІНДЕГІ ТӨРТ ҰСТАНЫМ: ШАРИҒАТ, ТАРИҚАТ, АҚИҚАТ, МАҒРИФАТ

ИСЛАМ дінінің негізгі өзегі – сопылық. Ислам діні сопылық танымсыз ешқашан дін түгел болмақ емес. Өйткені, діннің өзі біртұтас жүйе болып көрінгенімен, бір-бірін толықтырып тұратын бөлшектерден тұрады. Оладамболмысының жаратылысымен тікелей байланысты. Өйткені, адам болмысы тән, рух, сана деген бөліктерден құралып, әрқайсысы өзінің адам болмысының қажетіне қарай қызметін атқарады. Мысалы, тән адамның физикалық болмысының негізі және рух пен сананың сақталып тұратын сыртқы қабығы. Бұл үш жаратылыс бірі-біріненсіз өмір сүруге қауқарсыз. Енді осы үш болмыстың қосындысынан адам атты жаратылыс дүниеге келеді. Адам болмысы уақытша және мәңгілік болмыс қосындысынан тұрғандықтан, адамды екі дүниеде қатар өмір сүретін, транцендентті жаратылыс деп есептеледі. Адамның осы жаратылу ерекшеліктерін негізге алған сопылық ілім, дінді шариғат, тариқат, ақиқат, мағрифат деңгейлеріне жіктеп, олардың адам болмысында атқаратын қызметін саралап көрсетеді. Енді осы мәселелерді кеңірек ашу үшін Қожа Ахмет Ясауи бабамыздан қалған «Жүректің айнасы» атты кітабындағы талдауларды негізге алып, жеке-жеке тоқталып, олардың арасындағы ерекшеліктерге талдау жасап көрелік.

Бұл кітаптың негізгі иесі Қожа Ахмет Ясауи атамyz болғанымен, жинап, басын құрастырып, жинақ қаліне келтірген шәкірті Мәуләна Суфи Данышменд болды. Ол туралы кітапта мынадай жолдар бар: «Бір күні таң сәріде және ақшам уақыттарында, мүмкін күнделікті үздіксіз жалғасар «мустақим» зікір жиылысының бірінде Әзірет Сұлтанға (Ахмет Ясауиге) барша сопылар жиналып: «...шайықтық пен мүридтік жайында және осы ұлы силсиланың* сулуқы* (әдісі) мен тариқаты бойынша мәлімет берсеңіз өзіңізден кейінгі (тариқатшы) шәкірттеріңізге (жәдігер) мирас болып қалар еді» – деп ұсыныс жасаулары, осы рисаланың хатқа түсуіне себеп болды.» (1,14). Демек, бұл шығарманың жазылуының өзі Ясауи бабамыздың өзінің муридтерін тәрбиелеу тәжірибесі болып табылады. Ол кісі рисаланы «Мухаббат, суз және шауқ* деп, бұл «Мир’атал-қулуб»рисаласын үш бөлімге бөлді. Осы мағынада Алла: «Құлдарым маған жақындасын (мені танысын)», – деп дін және Ислам жолын сыйлады. Бұл жолға үш ат берді. Әуелі – шариғат, екіншісі – тариқат,

ал үшіншісі – хақиқат делінді.»(1.16).

Сопылықтағы бұл жолдарды шариғат, тариқат, ақиқат,-деп жіктеп, айқындап, белгілеп берген Ясауи атамyzдың өзі болғандығын көрсетеді. Ол кісі бұл жолдардың ерекшеліктерін былай нақтылай түседі. «Қожа Ахмет Ясауи – Султан ул-арифин (Әулиелердің сұлтаны) былай дейді: «Жол бастаушы тұлғалар мен көсемдерді үш топқа бөлуге болады. Шариғат көсемдері – ғұламалар мен қағандар (падишаһтар); тариқат көсемдері – шайықтар (пірлер) мен сопылар; хақиқат көсемдері – арифтер мен әрқашан Хақтың жанынан табылатын шайықтар»(1.19). Ясауи бабамыздың осы талдауларына қарап отырып, біз жалпы бұл жолдардың ерекшеліктерін байқаймыз. Демек, ғұламалар мен қағандардың еркіндегі шариғат болса, онда ол адамның физикалық болмысынның қажеттіліктерін өтейтін заңдылықтар жүйесі. Ғұламалар да, қағандар да адамның, қоғамның қажеттіліктерін өтейтін заңдар жүйесін қоғамның қажеттілігіне орай қалыптастырып, сол шеңбер аясында тәртіп орнатады, қоғамның бейбіт өмір сүруін қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, ғұламалар халықты

дұрыс жолға үгіттеп, жаман жолдан бас тартқызатын жұмыстарды жүргізуге міндетті. Ол дінде «Амри мағруф» және «нақи мункар» деп аталады. Бұл қағида жалпы адамзат қоғамына ортақ қағида болып табылады. (1.25)

Адамзат баласына берілген шариғат Жаратушы Құдіреттің өзі он сегіз мың ғаламдағы барлық жанды-жансыз жаратылыстың қозғалысын, өмір сүруін қамтамасыз етуші заңдылықтар жүйесінің бір бөлшегі ғана. Мысалы, мыңдаған, миллиондаған жұлдыздардың қимыл-қозғалысын реттеп тұратын заңдылықтар жүйесі барлығы Тәңір Тағаланың Өзі орнатқан заңдарына, шариғатына бағынады. Сондықтан, шариғаттың мәнін, маңызын төмендетіп болмайды. Егерде сопылықта шариғат таным баспалдақтарының төменгі сатысында тұрса, ол шариғаттың әлсіздігінен емес, керісінше, жалпы адамның рухани болмысының қақпасы болуымен байланысты. Осыған байланысты Қожа Ахмет Ясауи атамyz «Тариқатқа шариғатсыз кіргендердің, Шайтан келіп иманын алады екен», -дейді. Сондықтан, шариғаттың адам болмысындағы маңызын төмендетуге болмайды.

Адам болмысында шариғаттың өздігінен адамның рухани қажеттіліктерін орындай алмай қалатын да кезеңі болады. Ол кезең Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланыстың үзілген кезеңі. Ол кезеңде оқылған намаз, жасалынған тағат-ғибадат, Тәңір Тағала құзырына жетелейді. Оның өзіндік себептері бар. Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбарға дейін Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланысты пайғамбарлар жалғастырып келді. «Жер бетіне 124 мың пайғамбар келді», -делінеді. Сол пайғамбарлармен бірге адамзат рухын Рухани әлеммен байланыстырып тұратын Рухани қуат келетін және әр пайғамбармен келген Рухани қуат 400-500 жылға ғана жетеді. Одан арыға бара алмайды. Пайғамбарлардың соңы, мөрі Мұхаммед Мұстафа (с.ғ.с). Ол кісіден кейін жер бетіне пайғамбар келмейді. Демек, ары қарай адам баласы өмірін жалғастыру үшін адам баласының өзі әрекет жасауы керек. Бұл мәселеде де, Тәңір Тағаланың адам баласына мейірі түсіп, бұл тығырықтан шығудың жолын өзі көрсетті. Ол туралы Ясауи бабамыздың шәкірті Сүлеймен Бақырғани өзінің Хикметінде былай дейді:

«Сұбхан ием Өзі еді, Мұстафаға бұйырды. Арыстан бабам жеткізді, Шайхым Ахмет Ясауи.»(2, 257).

Бұл Хикмет жолдары Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың дүниеге келуі кездейсоқтық болмағанын көрсетеді. Арыстан баб әкелген аманат жәй құрма емес, рухани ілім болғандығынан хабар береді. Ол туралы «Диуани Хикметінде» Ясауи бабамыздың өзі де баяндайды:

«Ей, достар, құлақ салғын айтпағыма, Не себептен алпыс үште кірдім жерге, Миғражда хақ Мұстафа рухымды көрді, Сол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Хақ Мұстафа Жебірейілге қойды сауал, «Бұл неткен рух, тәнге кірмей тапқан кәмал, Көзінде жас, алқаға бас, бойы һилал», Сол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Жебірейіл айтты: «Үмбет ісі сізге айғақ, Көкке шығып періштеден алар сабақ, Наласына жеті аспан нала қылад», Сол себептен алпыс үште кірдім жерге.

«Перзентім», - деп хақ Мұстафа қылды кәлам, Одан соң, барша әруақ берді сәлем, «Рахмет дария толып тас» - деп жетті аян, Сол себептен алпыс үште кірдім жерге.

Рахметінде пайда болдым нида келді, «Зікір айт», - деді, тән-жүйем әсерленді, «Перзентім», - деп хақ Мұстафа үлес берді, Сол себептен алпыс үште кірдім жерге.

«Төрт жүз жылдан кейін шығып үмбет болғын, Неше жылдай жүріп халыққа жол көрсеткін, Он төрт мың мүжтәһидтер қызмет қылсын», Сол себептен алпыс үште кірдім жерге» (2, 7-8 б).

Бұл «Хикмет» жолдары Қожа Ахмет Йасауи атамьздың бұл жолға өздігінен түспегенін, Жаратушы Құдірет тарапынан пәрмен болғанын көрсетеді. Егерде Құдай Тағала тарапынан сондай пәрмен болмаса, Миграж сапарында Пайғамбарымыз (с.ғ.с) әлі дүниеге келмеген жанның рухын жолықтырып, оған менен кейін 400 жылдан кейін келіп, дінді түзеп, халыққа жол көрсеткін», - деп айтар ма еді. Себебі, Пайғамбар (с.ғ.с) дүниеден

өткен соң 400 жылдан кейін ол кісімен келген Рухани қуат сарқылып, адамзат қоғамы материалдық болмыс жетегінде кетіп, бұзыла бастады. Ол туралы Ясауи атамьз «Хикметтерінде» былай дейді:

Әулиелер айтқаны келді білем, Қиаметтің күні жуық болды достар. Есті құлдар болғанын білді білем, Ел-жұрттан мейір-шапағат кетті достар.

Үлкен-кіші жарандардан әдеп кетті, Қыз-келіншек, нәзік жаннан ұят кетті. «Әл-Хайау мин ал-имани» деп Расул айтты. Арсыз қауым ғажайыптар болды достар.

Ақыр заман ғалымдары болды залым, Қошемет етушілер болды ғалым. Хақты айтқан дәруішке қарсы болды, Ғажап сұмдық заман болды достар. (2, 62-63)

Бұл «Хикмет» жолдары Ясауи атамьздың заманының қандай болғанын көрсететін, Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланыс үзіліп, адамзат қоғамының азғындыққа ұшырап, қандай деңгейге жеткенін айғақтайтын нақты дәлел.

Мұндай заманда, Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланыс үзілгенде адамзат баласы азғындап, осындай тығырыққа тіреледі. Мұндай кезеңде мұсылманның шариғат жолымен қылған тағат-ғибадаты, оқыған намазы қабыл болмайды. Адамзат қоғамына берілген шариғаттың шарасыз күйге түсетіні осы. Міне, осындай кезеңде Қожа Ахмет Ясауи осы үзілген Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланысты қалпына келтіру міндетін мойнына алып, дінді тариқат деңгейіне көтерді. Себебі, «Әзірет Сұлтан айтқан шариғат ағзалармен амал ету» деген ескертуі, шариғат деңгейімен жасалған тағат-ғибадаттың Рухани әлемге жетпейтінін көрсетеді. Жеткізу үшін Рухани әлем мен адамзат рухы арасындағы байланысты қайтадан қалпына келтіру керек. Ол туралы Ясауи Атамьз «Тариқат жолымен – жүрекпен, яғни көңілмен амал ету қажет», - дейді. Ол – рухты адам рухын белсенді күшке айналдыру дегенді білдіреді. Ал, бұл Пайғамбарларға ғана берілген Тәңір Тағаланың тарапынан берілетін құдіреті. Мысалы, «Әзірет Пайғамбардың да (Алланың оған амандығы мен сәлемі болсын!): «Шариғат – айтқан сөздерім, тариқат – істеген амалдарым болса,

хақиқат та хәлім», – деген хадисі бар.» (1, 24) Демек, тариқат жолына өту – Пайғамбарлардың Рухани әлеммен байланысын қайталау, сол деңгейге көтерілу дегенді білдіреді. Сол деңгейге көтеріліп, Рухани әлем мен арадағы байланысты қайта орнатпайтын болса, онда адамзат баласының болашағы жоқ болмақ. Міне осындай қиын міндетті мойнына алған Ясауи атамьз осы өзінің алдына қойылған міндеттердің барлығын абыроймен орындап шықты. Ендігі кезекте осы тариқат жолына өтудің негізгі шарттары қандай, соған кезек берелік.

Тариқат

«Мират ал-Қулуб» кітабында Алла Тағала Пайғамбарға (с.ғ.с) «Сонан соң әзіреті Ибраһимнің дініментуражолғатусуіңүшін аян бердік.» (1, 30). Кітаптың тариқат бөлімінің Ибраһим пайғамбардан басталуының себебі, алғаш рет адамзат тарихында тариқат Ибраһим пайғамбарға берілген болатын. Оған дейінгі пайғамбарларда тариқат болған жоқ. Ибраһимнен кейінгі пайғамбарларда тариқат байланысы болды. Сөйтіп, Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбарға дейін тариқат жалғасып келді. Сондықтан

да Ол кісі «тариқат» менің жасаған амалдарым» дейді. Ал, енді пайғамбарлығы жоқ, жай пенделер тариқат жолына қалай кіреді? Ол үшін не істеу керек? – деген заңды сұрақ туындайды. Ол туралы Мәуләна Суфи Данышманд былай дейді: «Адам (талиб, мүрид т.б) «қалб и салим» болмай тұрып, тариқатқа кіруі дұрыс емес. Ал адамның «қалб и салим» болу үшін де төрт дариядан асып өтуі керек: бірінші – дүние дариясы, екінші – халқ дариясы, үшінші – шайтан дариясы*, төртіншісі – нәпсі дариясы. Бұл дариялар үшін кеме керек. Кемесіз өте алмайсың» (1, 32). Демек, тариқат жолына өту кез-келген кісінің қолынан келе беретін іс емес. Ол үшін жоғарыда аталған дариялардан өтіп, көңілді тазартып алуы керек. Оның себебі, Алла Тағала үшін алдымен адам жүрегінің кіршіксіз таза болғаны керек. Ол туралы Құранда «Ол күні (яғни қиямет күні) малыңның да, балаларыңның да пайдасы тимес. Тек қана Аллаға саф, таза көңілмен (қалб и салим) келгендер ғана болмаса», - деген аят бар (1, 30). Жүректің саф, таза болмағы оңай емес. Бірінші дүние дариясының кемесі – зухд, азығы – қанағат, білімі – топырақ сипат болып, жұрт көзіне қор көріну, ленгер – қуаты сабыр.

Енді осыны талдап көрсетер болсақ, қуаты сабыр. Енді осыны талдап көрсетер болсақ, алғашқы шартының өзі кез-келгеннің қолынан келе бермейтін талап екенін көреміз. Зухд – арам, күмәнді нәрселерден аулақ болу, әр кезде рухыңның тазалығын сақтау. Бұл талапты екінің бірі орындай алмайды.

Азығы – қанағат демектің мағынасы барға қанағат етіп, ашкөз болмауды талап етеді. Жалпы, қанағат – қазақ халқының ұлттық болмысындағы басты қасиеті десе болады. Қазақ айтады «Қанағат қарын тойдырады, қанағатсыз жалғыз атын сойдырады». Бұл қазақ халқының ұлттық қасиеттерінің негізі осы сопылық жолдың талабына сай қалыптасқанын көрсетеді.

Білімі топырақ – демектің мағынасы ешқашан мен білемдікке салынбай, білгенін іште сақтап, қажетті жерінде пайдаға асыра білу. Топырақ сипат болудың түпкі мағынасы – адам өзінің кім екенін сезінуі, мына он сегіз мың ғаламдағы сан жетпес жаратылыстар ішіндегі елеусіз бірі екенін мойындауы.

Ленгер – қуаты сабыр демектің мәні адам рухының сопылыққа лайық тәрбиеленуі.

Барлық мәселені ақылға салып, сабырлы болуы.

Дүние дариясынан өткен кісі кемел адамға айналады. Бүкіл жаратылыстағы жақсылық пен жамандықтың, төркінін сезетін, адамның мына қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүру жолдарын білетін кемел тұлғаға айналады.

Екінші халық дариясы – бұл адамда жаратушылық сипатының болуы. Адам өзіне Жаратушы Құдіреттің берген ақыл-парасатын пайдалана отырып, өзінің айналасындағы заттарды қажетіне қарай жасай білуі. Мүмкіндігінше, халыққа пайдалы болуға ұмтылу.

«Үшінші шайтан дариясының кемесі – зікір, азығы – тасбих, ленгері – хауф (қауіп) мен рижә (үміт), отырысы – мухаббат (махаббат)».(1, 33) Шайтан дариясы – адамның тура жолдан таюына ықпал ететін басты кедергі. Мақсаты – адам баласын тура жолдан тайдырып, күнә былығына батыру болған шайтанның шарғысынан аман құтылудың жалғыз жолы – Алланың зікірі. Шайтан дариясынан өтудің негізгі құралы-кемесі зікір болуының өзі зікір ғибадатының маңызы қаншалықты зор екендігін көрсетеді. Азығы – тасбих демектің мәні – адам жүрегінде иманның ешқандай босаңсуына мүмкіндік бермей, бекітіп отыру болып табылады. Ленгері – хауф пен рижә

демектің мәні адам рухының әр кезде сақ отыруына ықпал ететін негізгі тетік. Адамның рухани болмысының босаңсуына мүмкіндік бермей, әр кезде шайтаннан келетін қауіп-қатерге қарсы дайын отыру және сонымен бірге, Тәңір Тағаланың беретін жақсылығынан үмітін үзбеу.

«Төртінші нәпсі дариясының кемесі – аштық пен сусау, азығы – ишқ (ғашықтық), ленгері – зауқ (рухани ләззат), отырысы – шауқ*(1, 33). Нәпсі дариясы адам болмысындағы ең осал қалаулардың бірі. Кез-келген адамның аштыққа, шөлге шыдауы қиын. Сопылық жолға өтудің негізгі талабының бірі осы аштық пен сусау болып табылады. Сондықтан да нәпсі дариясының кемесі аштық пен сусау деп айтылуының өзінде мән бар. Ал, бұл кедергіден өтудің негізгі азығы-құралы ишқ-ғашықтық. Егерде адам баласы Хақ дидарына ғашық болатын болса, онда адам өзінің тәнінің қажетін ұмытып, бар мақсаты – Алланың дидары болады. Сондықтан, сопылықтағы адам рухын тәрбиелеуші негізгі тетік – ғашықтық. Ленгері – зауқ демектің мәні рухтың ғашықтықтан алатын рухани ләззаты. Зауқтың ләззатынан татқан кісі ешқашан басқа нәрсеге мойын бұрмайды. Отырысы – шауқ демектің мәні рухани

ләззатқа құмарлықты білдіреді.

Міне осы жолдардан асып, дариялардан өткен жандардың ғана жүректері тазарып тариқат жолына ылайық болады. Ондай кісілердің істеген іс-әрекеті, қылған амалдары Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбардың іс-әрекетімен сай болады. Демек, Рухани әлеммен байланысқа шыға алатын дәрежеге көтеріледі. Осы дәрежеге көтерілген жандарға да қойылатын өзіндік талаптары бар. Сол талапқа сай болып, рухани тұрғыдан жетіліп, жүрек көзін ашып, ғайыб әлемнің құрияларын білуге ұмтылуы тиіс. «Әзіреті Пайғамбарымыз (с.ғ.с) «Алла Тағаланың қараңғылық пен нұрдан жетпіс мың пердесі бар, егер бұл перделер ашылса, назары түскен нәрсенің бәрі жанар еді»(1, 36) - дейді.

Бұған қосымша кубра әлем (макрокосмос) мен суғра әлем (микрокосмос) бар. Көзге көрінбейтін нәрселер макро космосқа тән. Бірақ суфиердің (ахл-и тасаууф) дүниетанымы бойынша, адамның «көңіл әлемі» ашылса, тура микрокосмостағы сияқты, «он сегіз мың әлемді» анық, айқын көре алады. Ал көңіл көзін ашу үшін қатты риязат тарту керек.» (1,36). Бұл әлемдерге қол жеткізу оңай емес және ол үшін белгілі талаптарды орындау шарты қойылады.

Бабаджанов
Бахтиер
Мираимович

Институт
востоковедения
Академии наук
Республики
Узбекистан,
Ташкент, доктор
исторических
наук, профессор,
ведущий научный
сотрудник, e-mail:
bbmir58@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЙ СУФИЙСКИХ ГРУПП ЙАСАВИЙА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: МЕЖДУ АКАДЕМИЧЕСКИМИ ИЗЫСКАНИЯМИ И ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОГРАММОЙ

Изучения суфизма в Центральной Азии насчитывает много лет, а некоторые современные исследователи присутствуют в этом зале. Особенно интенсивными оказались последние несколько десятилетий. Обзор этих исследований отнял бы очень много времени, поэтому я лишь затрону несколько проблем в изучении суфизма в Центральной Азии, в том числе и Йасавийа, или тех суфийских групп, которые связывают свою духовную цепочку (силсила)с кем-нибудь из последователей Ходжа Ахмада Йасави. Проблема в том, что слишком много эпонимов было присвоено этим ответвлениям основных суфийских тарика. Некоторые из них объединялись историками прошлого в большие группы, вроде «Маша'их-и турк», либо «Джахрийа» (по типу практикуемого ими зикра). Об этом уже писали многие исследователи.

Возвращаясь к моей задаче, хотелось напомнить, что пока исследования суфизма в Центральной Азии и особенно тех групп и тарикатов, которые связывают свое происхождение с Йасавийа, столкнулись с несколькими проблемами, преодолеть которые не всегда получается.

Попробую бегло обозначить эти проблемы, предложив свой взгляд на их преодоление. Имея в виду недостаток времени, сосредоточусь лишь на основных, в известном смысле, глобальных проблемах.

Я преимущественно буду апеллировать к казахстанскому контексту, поскольку, как я понимаю, главная задача этого симпозиума состоит в том, чтобы нынешняя актуализация духовного наследия Йасавийа (как части идеологического конструкта) опиралась на более или менее надежные исследования.

Естественно, что эти два подхода к суфийскому наследию (то есть академический и идеологический) не совпадают, особенно по своим целям. Но оба взгляда на наследие Йасавийа – это наши сегодняшние реалии и с этим придется считаться.

Итак, вновь напоминая, что исследования суфизма в Центральной Азии начитывают много лет. Сегодня эта интенсивность в академической сфере несколько снизилась, поскольку мы столкнулись с несколькими проблемами, некоторые из которых я постараюсь огласить.

Главная наша проблема – это источники. Об этом много написано и одни фразы с сожалениями составили бы несколько страниц. Сожаления в том числе касаются особенностей жанров (например, жития), которые крайне редко помогают воссоздать реальную историю какого-либо суфийского братства. Но мы имеем то, что имеем. Особенность источников побуждает искать новые подходы и методы исследований имеющегося корпуса источников, либо искать новые источники (проводить эвристические исследования). Иными словами, первая проблема в исследованиях суфизма в Центральной Азии (и в особенности тариката Йасавийа) – это проблема источников. Здесь мое сообщение облегчается тем, что серьезную работу по исследованиям источников и определением их статусов сделана рядом других исследователей – в первую очередь в работах профессора Девина ДеУиса. Многим в этой аудитории эти работы известны, поэтому не буду на них останавливаться подробно.

Напомню лишь, что из традиционного корпуса письменных источников по истории Йасавийа, мы преимущественно пользуемся теми из них, большая часть которых написана выходцами из конкурирующих групп Накшбандийа. Об этом лет 20 назад писал профессор Девин ДеУис и представил на внимание исследователей свои заключения по этому поводу. Именно эти исследования позволяют внести особые поправки на пристрастность известных авторов. Одновременно, профессор Д. ДеУис в своих публикациях предложил замечательные анализы тех источников, которые написаны йасавийскими авторами в подражание накшбандийским сочинениям в агиографическом жанре «манакиб» или «макамат». В том числе были привлечены источники из частных архивов.

Отмечу особый вклад профессора Д. ДеУиса в исследование такой группы источников как «ривайа» (ривайет/ривайат) или более крупных сочинений, вроде сказания о Баба Туклесе – собирательного образа «исламизатора» Золотой Орды (1226-1502).

Эти сказания были великолепно разобраны в его монографии, в которой мы видим замечательные методы работы с такого рода специфическими источниками, жанр которых тесно связан с устной историей, а следовательно, искать в них пресловутую «историческую правду» не стоит. Более недавняя работа профессора Девина ДеУиса об истории Гёзли-ата показала особенности и роль социальных связей суфийских шейхов с кочевыми общинами Золотой Орды и роли этих связей в исламизации того времени.

При участии самого профессора Д. ДеУиса, совместно с профессором А.К.Муминовым в научный оборот введены ряд источников, которые известны под названиями «шаджара/ шежіре» или «насаб-нама». Эта работа и ее публикации тоже серьезно продвинули наше понимание социальных статусов наследных кланов и групп Йасавийа, а также с точки зрения формирования и особенностей функционирования объектов сакральной географии. Такие исследования также важны с точки зрения

социальной антропологии тех групп и обществ, которые мы изучаем.

Обзор знаковых работ по истории суфизма и особенно Йасавийа можно продолжить. Но думаю, этого достаточно. Упомяну лишь об издании свитка копий документов, содержащих аргументы в пользу легитимации зикра (под руководством и соавторством автора настоящих строк в 2014 году). Свиток хранится в Институте востоковедения Академии наук Республике Узбекистан в Ташкенте. Сейчас мы готовим переиздание этого источника и будем включать в него другие документы, сочинения и их фрагменты, оригиналы документов (XIV – начало XX вв.). Наша цель – показать, что в Трансоксиане и соседних областях долгое время имела место обширная дискуссия по поводу предпочтительности того или иного вида ритуалов (в первую очередь зикров/радений).

Этот краткий обзор показывает, что поиск источников продолжается. Но можно ли сказать, что он завершен? Уверен, что нет. И вот что меня подвигло к этому выводу.

Во время подготовки нового издания упомянутых документов с текстами, где обсуждаются разные виды зикра, мы в своих поисках наткнулись на ряд интересных сочинений, которые в той или иной форме содержат краткие истории некоторых шайхов «Джахрийа» (так называли общины суфиев, кто практиковал зикр джахр). Среди них особое место занимают рассказы (ривайа) о шейхах йасавийской силсила (Занги Ата, Хаким Ата, особенно Шайх Худайдад и др.). Понятно, что это очень специфические рассказы, составленные в жанре агиографических сочинений, и ожидать от них обычную историческую последовательность не стоит. Ясно, что эти источники нуждаются в особом исследовании и особых подходах, в первую очередь тех, которые предложены профессором Девином ДиУисом.

Другой вид источников, который тоже мало привлекается в наших исследованиях по суфизму – это вакфные документы, связанные с историей суфийских святынь (в основном ханака и мазары). В разных фондах Узбекистана мы зафиксировали более 20 единиц таких документов начиная от эпохи Золотой Орды и до начала XVII века. В них мы можем видеть множество особенностей ритуальных практик,

социальной или экономической жизни локальных суфийских общин, то есть сведений, которые мы едва ли можем найти в других источниках. Эти документы тоже ждут своего исследователя.

Теперь о другой проблеме, которая так или иначе влияет на академические исследования в истории суфизма, его практик, его социальной этики и др. В странах Центральной Азии обращение к суфийскому наследию по сути дела происходило в двух контекстах: это исследовательский интерес и, с другой стороны – как к одному из потенциальных инструментов в официальной идеологии (чаще всего ожидания, что суфизм может предоставить некие альтернативы радикальным формам и учениям ислама).

Но одно дело, когда речь идет о суфизме в рукописях, то есть как о феномене прошлого, его идеологических конструктах, социальных форм этики и так далее. Издание этих текстов превращается скорее в литературную продукцию с религиозно-дидактическим уклоном. Как пример хочу взять общину Абдугаппара Исмагулла. Он, кажется, единственный суфийский лидер Казахстана, обладающий традиционной силсила, в которой соединились ветви Кадирийа и Йасавийа. К тому же он

автор нескольких сочинений, написано под сильным влиянием произведений его учителей). Это «Жария зікірдің дәлелі» (Аргументы в пользу зикра джахр).

Меня больше интересует их религиозная практика и статус духовного лидера. Из суфийских групп Казахстана группа «Джахрийа» община Абдугаппара Исмагулла практикует тот самый зикр, не тронутый влиянием современной модернизации и потому вполне достоин того, чтобы специально его изучать, в том числе с точки зрения локальных или общинных практик, описание которых мы обнаруживаем в письменных источниках. Однако адекватного понимания этих описаний у нас до сих пор почти нет.

С другой стороны, филологическое или фольклорное понимание йасавийской поэзии (в виде Хикматов/Хикметов) почти невозможно без изучения тех смыслов, которые в них видят последователи современных суфийских общин «Джахрийа», поскольку они осознанно используют их в своих ритуалах.

Что касается крайне настороженного (мягко сказать) отношения муфтията Казахстана к суфийским общинам, наверное, эту неприязнь можно понять в контексте их отрицательного отношения к

любой религиозно организации, остающейся вне их прямого контроля.

Несколько слов в заключении.

Я знаю сейчас в Туркестане создан Научный центр йасавиеведения (Ясауитану орталығы). Не знаю, какие задачи перед ним поставлены. Но полагаю, что главными задачами должны стать не просто новые интерпретации старых тем (например, тех же «Хикмат», или «Шежіре»). Мне кажется, этот Центр может стать реальным центром исследования Йасавийа и в целом групп «Джахрийа» в Центральной Азии. Для этого сотрудникам Научного центра нужно буквально поселиться в читальных залах Института востоковедения Академии наук Узбекистана. Начать можно было бы с создания обширного каталога имеющихся произведений, связанных с историей упомянутых общин. Это и отдельные произведения, рисала, документы, поэтические сборники и так далее. При этом важно было бы привлечь специалистов из упомянутого Института.

Другое направление я обозначил выше: изучать живой суфизм в Казахстане, особенности ритуалов, архаичные контексты или модернизация их практик, исследовать сочинения их лидеров и так далее. Конечно, как и во всякой науке,

в этой работе следует сохранять и критичность, и академическое беспристрастие.

К сожалению, многим исследователям нашего времени не хватает теоретической подготовки, как в смысле основ академического исламоведения, так и в смысле знания методологий и подходов, существующих в современных сферах социальной антропологии. Это серьезно снижает уровень публикуемых в Центральной Азии работ, которые остаются с условным грифом «для внутреннего пользования». Поэтому обучение сотрудников Научного центра (если надо с необходимыми стажировками в известных научных центрах мира) новейшим методам работы должно стать еще одним из направлений исследований этого Научного центра.

DEWIN DEWEESE

THE SUFI TREATISE ASCRIBED TO ISMĀ'IL ATA: NOTES ON AN EARLY YASAVĪ SOURCE IN TURKIC

Abstract. This paper offers a brief assessment of a Turkic Sufi treatise ascribed to Ismā'īl Ata, a prominent figure of the Yasavī tradition from the early 14th century; though its authenticity cannot be decisively demonstrated, there are several indications that it indeed goes back to an early phase of the Yasavī tradition, and may indeed preserve a version of a treatise reliably ascribable to Ismā'īl Ata. One such indication is the work's distinctive account of the transmission of the khirqā, or Sufi robe, received by Aḥmad Yasavī and passed on to his spiritual descendants; this account will be the focus of this presentation.

The Turkic literary legacy of the Yasavī Sufi tradition includes a single work that can be dated as early as the middle of the 14th century, and a relatively small number of other works that might go back to that era, or perhaps even earlier, but cannot be unequivocally assigned to such an early date. The one work I believe can clearly be shown to date to the mid-14th century is the extensive work of Khwāja Ishāq, the son of Ismā'īl Ata, which is known in two redactions, as outlined in a recent collaborative study involving myself,

Professor Muminov, and other scholars from Uzbekistan and Russia; as discussed in that work, manuscripts of Khwāja Ishāq's work often include several supplementary texts, including the narrative of Islamization that was the central focus of that volume [1:44-50 (Russian), 74-80 (English)]. Another, longer supplementary text is the subject of this brief report.

The text in question is found only in copies of the untitled redaction of Khwāja Ishāq's work, and is a Sufi "treatise" (risāla) ascribed to Khwāja Ishāq's father, i.e., to Ismā'īl Ata himself; if authentic, it would thus push back the literary legacy of the Ismā'īl Atā'ī tradition by a generation, into the first half of the 14th century. Its authenticity is by no means certain, but it is clear that it was produced no later than 1103/1692, the date of the earliest manuscript copy. Other copies of the work date only to the 19th century.

Against its authenticity may be noted the significant fact that this treatise bears none of the clearly archaic linguistic features known from at least one copy of the work Khwāja Ishāq;

that work is also represented by 19th-century copies, and by one manuscript from the late 17th century, in which the language has undergone significant 'modernization' from what we would expect in a 14th-century work, but one old copy bears telltale signs of phonological and orthographic archaisms that point to the 14th century. In the case of the treatise ascribed to Ismā'īl Ata himself, however, we have only the 'modernized' versions, and although the text occasionally shows signs of an older layer of linguistic elements, it is for the most part indistinguishable from 'normative' Chaghatay Turkic.

In favor of its authenticity, or at least of its antiquity, is a brief passage, near the beginning, that in effect praises Ismā'īl Ata; it is framed as a ḥadīth in which the Prophet Muḥammad 'predicts' the career of Ismā'īl Ata. Though his ḥadīth would have to be judged spurious, it is noteworthy that it is cited in one other source I have identified, an obscure hagiographical work (possibly entitled Riyāz al-awliyā) produced in the second half of the 16th century by a Kubravī shaykh of Central Asia;

2009 - 2023

/ PROFESSOR
EMERITUS

BY

/INDIANA,
USA

MOST WELL-KNOWN
WORK IS ISLAMIZATION
AND NATIVE
RELIGION IN THE
GOLDEN HORDE

its citation in that work suggests, but cannot wholly confirm, the likelihood that the Kubravī author was familiar with the treatise ascribed to Ismā'īl Ata, and 'borrowed' the putative ḥadīth from a copy of that work.

Another possible indication of the work's likely antiquity involves its discussion of the Sufi dhikr, which bears no sign of a focus on a key issue—the vocal or silent character of the dhikr—that would undoubtedly have been addressed in a work of later origin. Yet another element of the treatise's contents offers even stronger evidence of its antiquity, as discussed in more depth below.

With regard to the work's date, finally, there is in fact an explicit statement about when it was written, in a 'colophon' of sorts that is included in all three full copies of the text; the two different versions of this passage present problems of both interpretation and chronology, and ultimately are mostly unhelpful in terms of narrowing down a temporal 'window' for the composition of the treatise.

This 'colophon' affirms that "the account that is written in this text [occurred] at the time when Ismā'īl Ata, God's mercy be upon him, came from among the people of Bukhārā, freed from captivity;" this refers to a period, difficult to date, referred to in the

brief 'biography' of Ismā'īl Ata found in the work of his son Ishāq Khwāja, in which we are told that Ismā'īl Ata fell into captivity among the infidels of the Dasht-i Qipchāq at the time of his father's martyrdom by the same infidels, and then eventually made his way to Khwārazm, Bukhārā, and Samarqand before returning to his native region of Qazghirt. The 'colophon' goes on to affirm—and here there are two different versions—that Ismā'īl Ata either was 14 years old when he took his father's place, or sat in his father's place for 14 years. The final 'clue' given in this 'colophon' affirms that Ismā'īl Ata's assumption of his father's role occurred in "the year when Sultān Maḥmūd Ṭāyī became ruler." Without here going into the various possible meanings, or garblings, of the name assigned to this 'ruler,' suffice it to say that no clear date can be established on the basis of any possible identification proposed for him.

The work is structured in a brief introduction and six chapters of unequal length. The introduction lays out the circumstances of the work's composition, affirming that Ismā'īl Ata wrote it on the occasion of the licensure of one of his disciples, called Pīr 'Alī b. Bāy Témür Andūgānī (though the nisba is written unclearly), who is further identified as a seeker from Turkistān;

he was told to return to his own people and summon them to the path of God, just as Khwāja Aḥmad Yasavī had done in his time. In the interest of time, I will refrain from outlining the contents, and limit my comments to the important fifth chapter, which deals with the lineage of the transmission of the khirqa, or Sufi robe, through Aḥmad Yasavī. It is, above all, the anomalous presentation of the lineage of masters through whom the Yasavī khirqa was transmitted that leads me to believe that this treatise ascribed to Ismā'īl Ata might indeed be authentic; there are other signs pointing in the same direction, but the work's presentation of a transmission lineage known from no other source suggests that it may indeed go back to a quite early period of the Yasavī tradition.

The fifth chapter begins with a short account of the origins of this khirqa, in paradise, and then shows Ismā'īl Ata recounting the transmission of this khirqa, in a lineage that serves as a silsila for Khwāja Aḥmad Yasavī: the Prophet wore it for several years and then gave it to 'Alī, who wore it for 35 years and then passed it to Shaykh Ḥasan Baṣrī; the latter wore it for 18 years and 14 days, and then transmitted it to Shaykh Ḥabīb 'Ajamī, who wore it for 55 years. Without making clear whether that figure includes the seven years

during which the khirqa was preserved in a chest (ṣandūq), i.e., without being worn by a particular saint, the account then dispenses with the length of time each figure wore the khirqa, and simply gives the chain of transmission.

From Shaykh Ḥabīb 'Ajamī, it passed to Shaykh Dāwūd Ṭāyī, then to Shaykh Ma'rūf Karkhī, then to Shaykh Sarī Saqaṭī, then to Shaykh Abū'l-Faḥr—clearly meaning Abū'l-Faḥr Sarakhsī—and then to "Shaykh Abū Sa'īdī [sic] Bū'l-Khayr;" from the latter it passed to one intermediary, identified as "Shaykh Najm al-Dīn Ṭūsī," and it was he who passed it on to Shaykh Aḥmad Yasavī. After that, the account ends, the khirqa reached "the shaykhs of this time, down to the present moment." The phrasing here thus refrains from explicitly claiming that the khirqa was in the possession of Ismā'īl Ata, though we might argue that this is implied.

Two preliminary points should be made with respect to this lineage, beyond the fact that it is marked by a significant chronological gap (between Sarī Saqaṭī and Abū'l-Faḥr Sarakhsī). The first is that in making Aḥmad Yasavī part of an initiatory lineage traced through the famous 11th-century shaykh of Khurāsān, Abū Sa'īd b. Abī'l-Khayr (d. ca. 1041),

it is in conformity with our earliest known reference to Aḥmad Yasavī, in a work from the first half of the 13th century, which affirms that he performed the dhikr using the same formula as that used by the Sufi community of Abū Sa'īd b. Abī'l-Khayr, namely, the divine name "Allāh" (as opposed to the formula "lā ilāha illā'llāh" employed by the circle of Yūsuf Hamadānī, and, according to a parallel account, the followers of Abū'l-Najīb Suhraṣardī as well).

The second is that a handful of other sources—Ḥazīnī's Jāmi' al-murshidīn (16th-century), the Lamahāt min nafaḥāt al-quds of 'Alim Shaykh 'Alīyā ādī (early 17th century), and the Manāqib of Nūr al-Dīn Baṣīr (15th century?)—mention "Najm al-Dīn Ṭūsī" among the Sufi teachers of Aḥmad Yasavī, but without placing him in a specific lineage of khirqa transmission; indeed, some of those other sources link this Najm al-Dīn Ṭūsī with a specific aspect of Aḥmad Yasavī's Sufi training, identifying him as Yasavī's shaykh for spiritual retreats (khalvat). Different 'specializations' are assigned, in those sources, to the other major figures often identified as Aḥmad Yasavī's teachers, Yūsuf Hamadānī and Shihāb al-Dīn 'Umar Suhraṣardī,

suggesting that assigning such specific roles served as a way of 'reconciling' the conflicting traditions about Aḥmad Yasavī's spiritual training, and that the inclusion of Najm al-Dīn Ṭūsī among those assigned such a role is an indication that such a figure was indeed known, and perhaps fairly prominent, among the shaykhs who were said to have been teachers of Aḥmad Yasavī.

More broadly, as noted, the 'lineage' of transmission shown in the treatise ascribed to Ismā'īl Ata is of considerable significance for ignoring both the most commonly given initiatory lineage for Aḥmad Yasavī, traced through his supposed master, shared with the spiritual ancestor of the Khwājagān and the Naqshbandī tradition, Yūsuf Hamadānī, and the lineage traced for Aḥmad Yasavī in several other works chiefly of Yasavī provenance (including those of Ḥazīnī, from the late 16th century, and the Lamahāt, from the early 17th, and the lineage traced for Aḥmad Yasavī in several other works chiefly of Yasavī provenance (including those of Ḥazīnī, from the late 16th century, and the Lamahāt, from the early 17th, but also a handful of sources from earlier in the 16th century, and even from the mid-15th), through Shihāb al-Dīn 'Umar Suhraṣardī.

The treatise is unique among sources I have encountered in ignoring these two figures entirely, and in identifying only Najm al-Dīn Ṭūsī as the master of Aḥmad Yasavī.

It is, as suggested, the utter obscurity of Najm al-Dīn ṭūsī—of whom no other record exists, despite the extensive hagiographical ‘coverage’ of the Sufi circle of Abū Sa'īd b. Abī'l-Khayr—that suggests his authenticity as a figure linked to Aḥmad Yasavī. As the earliest reference to Yasavī confirms, Yūsuf Hamadānī was a prominent Sufi, and both Abū'l-Najīb Suhrawardī and his nephew Shihāb al-Dīn 'Umar Suhrawardī were extraordinarily important figures in 12th- and 13th-century Sufism; if there was uncertainty or dispute regarding Aḥmad Yasavī's spiritual training, as conflicting traditions suggest there certainly was, it would be only natural to find claims about his links to such prominent figures as Hamadānī or the Suhrawardīs. Such claims would have had the effect of situating Aḥmad Yasavī within a well-known and influential ‘brand’ of Sufi teaching and practice, in addition to ascribing him a prestigious teacher. In the case of Najm al-Dīn Ṭūsī, his obscurity makes him an odd candidate to latch onto for either prestige or wider ‘brand’ connection;

in the latter regard, if he were known among the disciples or descendants of Abū Sa'īd b. Abī'l-Khayr, we might argue that this was the brand

connection that was evoked by showing him as the source of Aḥmad Yasavī's *khirqā*, his own individual obscurity and lack of evident prestige notwithstanding, but the treatise ascribed to Ismā'īl Ata is, after all, our only source to link Najm al-Dīn Ṭūsī to Abū Sa'īd b. Abī'l-Khayr.

Considered from a different perspective, the obscurity of the figure identified as Aḥmad Yasavī's master in the treatise ascribed to Ismā'īl Ata may speak also to the antiquity of that treatise: it suggests that the work was indeed written before the far better-known claims about Aḥmad Yasavī's Sufi lineage were formulated and cemented in Sufi literature and lore (a process that culminated only in the *Rashaḥāt-i 'ayn al-ḥayāt*, from the early 16th century, though some Yasavī sources continued to present ‘alternative’ traditions for more than a century afterwards). Indeed, the obscurity of Najm al-Dīn Ṭūsī may serve as a likely sign not only of the antiquity, but of the veracity as well, of the treatise ascribed to Ismā'īl Ata, which likely preserved an early, and possibly accurate, tradition that was not yet countered’ by claims ‘of Aḥmad Yasavī's discipleship under the much better-known figures of Hamadānī and Suhrawardī.

At the same time, however, there is good reason to be careful in arguing about the ‘veracity’ of the treatise ascribed to Ismā'īl Ata on the

Aḥmad Yasavī's master; this is so not only because arguing that the obscure Najm al-Dīn Ṭūsī was the real master of Aḥmad Yasavī does not yield much in terms of concrete connections or associations, but because what it presents is simply evidence of the existence of a particular tradition, or assertion, about Yasavī's spiritual training that may have been in circulation quite early in the historical development of the Yasavī tradition—an assertion or tradition, to be sure, that cannot be as easily accounted for as those stressing Yūsuf Hamadānī or Shihāb al-Dīn Suhrawardī. In other words, the arguable antiquity of the treatise ascribed to Ismā'īl Ata might make it a more authoritative source regarding Yasavī's lineage, but not necessarily. The point is that all the traditions about Aḥmad Yasavī's spiritual training were most likely devised for specific motives that need not have included the preservation of a historically-accurate account of who his actual master(s) were. It is thus more prudent to recognize all these traditions, including the one advanced in the treatise ascribed to Ismā'īl Ata, as contingent and perhaps conjectural claims, based on incomplete information and on assertions that may have meant different things in different times.

ТАРИХ ЖӘНЕ МҰРА HISTORY AND HERITAGE ИСТОРИЯ И НАСЛЕДИЕ

Yassawi Studies

Ясауи дәуірі мен
кейінгі сопылық,
тарихи-мәдени
мұра, кесене, архив
деректері жөніндегі
мақалалар

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ РУХАНИ МҰРАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІ ТАРИХЫ МЕН МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Андатпа. Бұл мақалада XII ғасырда Ұлы Түркістанда таралып, ілімі сонау Кіші Азия түбегіндегі, Түркия жеріндегі Анадолы еліне ұласқан, әлеуметтік-діни танымның негізін қалаушы Қожа Ахмет Ясауидің рухани мұрасының түркі әлемі тарихи дамуындағы орны мен мәдениеті мен өркениетінің қалыптасуындағы маңызы қарастырылады. Ғұлама Қожа Ахмет Ясауи мұрасын Мәуереннаһр өлкесінде ислам дінінің орнығуының шешуші межесі қатарында қарастыруға да мүмкіндік бар. Бұл тарихи және мәдени дамуда исламға дейінгі және ислам ілім келгеннен кейінгі сияқты екі түрлі тарихи-мәдени кезеңді көрсетеді. Дін ислам ілімі Орталық Азия өлкелеріне VIII-ші ғасырда алғашқы рет келгенімен, исламдық қауымның бұл өлкелерде қалыптасу кезеңдері бірнеше ғасырларды қамтыды. X-шы - XII-ші ғасырларда Қарлұқ-Қарахан мемлекеті дәуірлеп тұрған уақытта өмір сүрген түріктердің ортасынан шыққан ғұламалар – Хас Хаджиб Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Югнеки, Ахмет Ясауи, және тағы басқа білім иелері ізі

өшпес рухани мұраларды дүниеге келтірді. Ол мәселелерді зерттеу түрік тарихының жеке бір бағытын құрайды, түрік әдебі, мәдениеті, тұрмысы тарихына қатысты. Мақсат-міндет. Мақала аясында Ахмет Ясауи мұрасының түркі әлемінің тарихы мен мәдениетіндегі орны мен маңызын зерттеу арқылы, ғұламаның түрік қауымы рухани ілім негізінде өзіндік түрік-мұсылмандық өркениет кеңістігін қалыптастыруда бастамашы болғанын көрсету. Сол мақсатқа қол жеткізу үшін Ахмет Ясауи мұрасын ғылыми талдау, пайымдау, тұжырымдау, ясауитану бағытында жүргізілген зерттеулердің ғылыми нәтижелерін қорыту, тарих ғылымының жүйесіне енгізу міндеттері қойылды. *Зерттелу аясы.* Бұл тарихи ізденістер әр түрлі ғылыми бағыттардың нәтижелерін қамтуды қажет етеді, тарихи, мәдени, құқықтану, дінтану, әдебиеттану, тарихи этнография салаларын қамтыса да, негізгі міндет оның бәрін тарихи контексте қарау. *Мақаланың ғылыми гипотезасы.* *Әдіснама.* Ғылыми зерттеуде жалпы ғылыми және жалпы тарихи әдіс-тәсілдер қолданылады, оның қатарында

тарихи-құрылымдық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-деректанулық, тарихи-генетикалық, тарихи-мәтінтанушылық әдіс-тәсілдер қолданылады. Бұл әдістер арқылы Ахмет Ясауи мұрасын зерттеуде оны құбылыс, тарихи-феноменологиялық, өркениеттік, тарихи-персоналистикалық, агиографиялық және палеографиялық тұрғылары мен ұстанымдары тұрғысынан зерттеуге алу көзделеді. *Дискуссия.* Негізгі пікірталастар дала өркениеті ортасына келген ислам діні мен діни ілімі қандай қоғамдық өзгерістерге әкелді, жергілікті қауымның этномәдени болмысына қандай әсерін тигізді деген мәселелер аясында дамыды. **Қорытынды.** Қожа Ахмет Ясауи тұлғасы мен оның рухани мұрасы Қазақстан аумағына ғана емес, жалпы Орталық Азия кеңістігіне, және батыс Азия бөлігіне қарай Кіші Азия, Түркия, Анадолы жеріне дейін ықпал еткен аса маңызды діни-әлеуметтік ілім болған. Ахмет Ясауи мирасы түрік әлемінің тарихы мен мәдениетінде біртұтас түрік-мұсылмандық өркениеттік кеңістіктің қалыптасу процесіне ықпал еткенін көрсетеді.

Жошы Ұлысы, Әмір Темір мемлекеті, хан Бұзұрғ Әбілқайыр мемлекеті, Қазақ хандығы мемлекеті аясында өмір сүрген түрік-мұсылмандар қауымының рухани қазығы болған Ахмет Ясауи ілімі олардың сыртқы қауіп-көтерге қарсы тұру жолына қызмет еткен.

Кілт сөз: түрік, Ахмет Ясауи, қазақ, ислам, тарих, рухани мұра, мәдениет, өнер, өркениет

Аннотация. В статье рассматривается место, роль и значение духовного наследия Ходжи Ахмеда Ясави, основоположника социально-религиозных знаний, мистическо-религиозное учение которого распространилось по всему Туркестану в XII веке, и достигло Анатолии в Турции, охватив всю Малую Азию, и его влияние на историческое развитие тюркского мира, формирование его культуры и цивилизации. Определенно, учение Ходжи Ахмеда Ясави стало решающей вехой в утверждении ислама в регионе Мавераннахра. Это указывает на два различных исторических и культурных периода в его историческом и культурном развитии: доисламский и исламский. Известно, что исламская религия впервые появилась в регионах Центральной Азии в VIII веке, но формирование

исламской общины в тюркских регионах заняло целые столетия. Ученые тюркской мира, жившие в период расцвета Карлукско-Караханского государства в X-XII веках - Хас Хаджиб Юсуп Баласагуни, Махмуд Кашкари, Ахмет Югнеки, Ахмет Ясави и другие, создали и оставили великое духовное наследие. Изучение вопросов культурного и духовного наследия составляет отдельное направление в изучении истории тюркских народов, связанное с историей литературой, культурой, бытом и воззрениями. *Цель и задачи.* Цель научной статьи – показать значение тюркских ученых-богословов в процессе формирования самобытного тюрко-мусульманского цивилизационного пространства в Центральной Азии, основанного на духовно-нравственных знаниях, путем изучения места и значения наследия Ахмета Ясави в истории и культуре тюркского мира. Для достижения этой цели были поставлены научные задачи научного анализа и концептуального восприятия, осмысления, интерпретации всего наследия Ахмета Ясави, синтез научных результатов исследований, проведенных в области ясавиеведения, с их введением в систему знаний исторической науки.

Область исследования.

Главная задача состоит в том, чтобы рассматривать их в историческом контексте. *Научная гипотеза.* Такие исторические исследования требуют обобщения результатов научных исследований, включая сферы истории, культуры, права, религиоведения, литературоведения и исторической этнографии. Предполагается, что комплексное изучение наследия Ходжа Ахмеда Ясави послужит восприятию формирования системы тюрко-мусульманской культурно-цивилизационного мира и соответствующей ей идейной парадигмы. *Методология.* В научных исследованиях используются общенаучные и общеисторические методы, в том числе историко-структурный, историко-сравнительный, историко-источниковый, историко-генетический и историко-текстовый подходы и приемы. Используя эти методы, изучение наследия Ахмета Ясави направлено на его изучение с точки зрения агиографических источников, подходов и принципов историко-феноменологического, культурно-цивилизационного, историко-персоналистского, палеографического характера и содержания.

Обсуждение.

Основные дискуссии развернулись вокруг вопроса о том, к каким социальным изменениям привело проникновение ислама и его религиозных учений в тюркскую среду степной цивилизации, и какое влияние это оказало на изменение этнокультурной идентичности местного социума. *Заключение.* Личность Ходжи Ахмета Ясавия и его духовное наследие сыграла значимую роль в религиозной и общественной жизни населения Центральной и Малой Азии. Ахмед Ясави внес вклад в формирования тюрко-мусульманского цивилизационного пространства. Учение Ахмета Ясави, являвшегося духовной опорой тюрко-мусульманской общины Улуса Джучи, государства Амир Тимура, государства Абулхаира и Казахского ханства, служило для них средством противостояния внешним угрозам.

Ключевые слова: тюрки, Ахмед Ясави, казахи, ислам, история, духовное наследие, культура, искусство, цивилизация

Abstract. The article examines the place, role and significance of the spiritual heritage of Khoja Ahmed Yasawi, the founder of socio-religious knowledge, whose mystical and religious teachings spread throughout Turkestan in the 12th century, and reached Anatolia in Turkey, covering all of Asia Minor, and his influence on the historical development of the Turkic world, the formation of its culture and civilization. Certainly, the teachings of Khoja Ahmed Yasawi became a decisive milestone in the establishment of Islam in the region of Maverannahr. This indicates two different historical and cultural periods in its historical and cultural development: pre-Islamic and Islamic. It is known that the Islamic religion first appeared in the regions of Central Asia in the 8th century, but the formation of the Islamic community in the Turkic regions took centuries. Scientists of the Turkic world who lived during the heyday of the Karluk-Karakhan state in the 10th-12th centuries - Has Khadzhib Yusup Balasaguni, Mahmut Kashkari, Akhmet Yugneki, Akhmet Yassawi and others, created and left the great spiritual heritage.

The study of issues of cultural and spiritual heritage is a separate direction in the study of the history of the Turkic peoples, associated with the history of literature, culture, life and views. *Purpose and objectives.* The purpose of the scientific article is to show the importance of Turkic scholars and theologians in the process of forming an original Turkic-Muslim civilizational space in Central Asia, based on spiritual and moral knowledge, by studying the place and significance of the heritage of Akhmet Yassawi in the history and culture of the Turkic world. To achieve this goal, scientific tasks of scientific analysis and conceptual perception, comprehension, interpretation of the entire legacy of Akhmed Yasawi, synthesis of scientific research results conducted in the field of Yasawi studies, with their introduction into the system of knowledge of historical science were set. *Research area.* Such historical studies require generalization of scientific research results, including the spheres of history, culture, law, religion, literary criticism and historical ethnography. The main task is to consider them in the historical context.

Scientific hypothesis.

It is assumed that the comprehensive study of the legacy of Khoja Akhmed Yasawi will serve to perceive the formation of the system of the Turkic-Muslim cultural and civilizational world and the corresponding ideological paradigm. *Methodology.*

General scientific and general historical methods are used in scientific research, including historical-structural, historical-comparative, historical-sources, historical-genetic and historical-textual methods. Using these methods, the study of the heritage of Akhmed Yasawi is aimed at studying it from the point of view of hagiographic sources, approaches and principles of historical-phenomenological, cultural-civilizational, historical-personalistic, paleographic nature and content. *Discussion.* The main discussions revolved around the question of what social changes the penetration of Islam and its religious teachings into the Turkic environment of the steppe civilization led to, and what influence this had on the change in the ethnocultural identity of the local society.

Conclusion. The personality of Khoja Akhmed Yasawi and his spiritual heritage played the significant role in the religious and social life of the population of Central and Asia Minor.

Akhmed Yasawi contributed to the process of formation of the Turkic-Muslim civilizational space. The teachings of Akhmet Yasawi became the spiritual support of the Turkic-Muslim community of the Ulus of Jochi, the state of Amir Timur, the state of Abulkhair and the Kazakh Khanate, and served as a means for them to resist external threats.

Keywords: Turks, Akhmed Yasawi, Kazakhs, Islam, history, spiritual heritage, culture, art, civilization

Özet. Makalede XII. yüzyılda Büyük Türkistan'da ün alıp, ilimi Küçük Asya Yarımadası'nda bulunan Anadolu'ya kadar ulaşan, sosyo-dini ilimlerin kurucusu Hoca Ahmet Yesevi'nin manevi mirasının Türk Dünyasının tarihi gelişimindeki yeri ile kültür ve medeniyetin oluşumundaki önemi incelenmiştir. Ulema Hoca Ahmet Yesevi'nin mirasını Maveraünnehir bölgesinde İslam dininin yerleşmesine tesir eden belirleyici bir dönüm noktası olarak değerlendirmek hayli mümkündür. Bu vaziyet, tarihsel ve kültürel gelişmede İslam öncesi ve İslam sonrası olmak üzere iki farklı tarihi- kültürel döneme işaret etmektedir. Haliyle İslam dini ve ilmi Orta Asya coğrafyasına ilk olarak VIII. yüzyılda gelmiş olsa bile bu diyarda İslam toplumunun oluşması birkaç yüzyıl sürmüştür.

Karluk

- Karahan Devleti'nin bilhassa X. - XII. yüzyıldaki en parlak döneminde yaşayan Türk toplumuna mensup Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib, âlimlerin Mahmûd bin Hüseyn bin Muhammed el- Kâşgarî, Edip Ahmet Yûkneki ve Ahmet Yesevi gibi isimler silinmez manevi miras bırakmışlardır. Mevzubahis konuların incelenmesi Türk tarihi ,Türk edebiyatı, Türk kültürü ve yaşam tarihiyle ilgili ayrı bir alanını oluşturmaktadır. Araştırmada Ahmet Yesevi'nin mirasının Türk dünyası tarihi ve kültüründeki yerini inceleyerek Türk alimler topluluğunun manevi bilgiye dayalı kendi Türk - Müslüman medeniyet alanının oluşumunun öncüsü olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bu amaca ulaşmak için Ahmet Yesevi'nin mirasının bilimsel olarak analiz edilmesi, yorumlanması, tasvir edilmesi, Yesevilik çalışmaları alanında yapılan araştırmaların bilimsel sonuçlarının özetlenmesi ve tarih bilimi üretimine dahil edilmesi gibi görevler belirlenmiştir. Bu tarihsel araştırma disiplinler olarak tarih, kültür, hukuk, din bilimleri, tarihsel halk bilimi gibi çeşitli bilim dallarını kapsamaktadır. Ama asıl görev incelemeye tarihsel bağlam içinde bakmaktadır. Bilimsel araştırmada karşılaştırmalı tarih yöntemi, tarihsel metinsel yöntemlerle tarihi kültürel yöntem kullanılmıştır.

Bilmukabele Ahmet Yesevi'nin mirasını fenomen olarak görüp, şahsiyetçilik, menkıbevârî, peleografik bakış açıları ve prensipleri yönünden incelemek amaçlanmıştır. İslamiyetin ve onun dini öğretilerinin bozkır medeniyetine gelişinin ne gibi toplumsal değişimlere yol açtığı ve bunun yerel toplumun etno-kültürel kimliği üzerinde nasıl bir etki yarattığı mevzular etrafında temel tartışmalar gelişmiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin kişiliği, şahsiyetiyle önemli bir figur olduğu görülmekle birlikte onun manevi mirası, çalışmaları sadece Kazakistan'da değil, Orta Asya coğrafyasında, hatta Küçük Asya'nın batısını, Türkiye'yi, onun içinde Anadolu'yu etkileyen dini-sosyal ilim olduğunu göstermektedir. Şaheserleri ise Türk dünyasının tarihi ve kültüründe birleşik bir Türk-Müslüman medeniyet alanının oluşma sürecine katkıda olduğunu göstermektedir. Cuci Ulusu, Emit Timur Devleti, Büzürg Ebulhayır Devleti, Kazak Hanlığı Devleti dönemlerinde yaşayan Türk- Müslüman toplumunun manevi direği Ahmet Yesevi'nin öğretileri türk halkları için dış tehditlere karşı koymada bir siper, araç olmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk, Ahmet Yessevi, Kazak, İslam, Tarih, manevi miras, kültür, sanat medeniyet

Кіріспе. Қожа Ахмет Ясауи мұрасын жан-жақты терең зерттеу мәселесі ғылымда көптеген өзекті мәселелермен тығыз байланысты. Олар тіл, дін, әдебиет, тарих, рухани өмір, саяси өмір, дүниетаным, дипломатия, өркениет, қала, урбанизация, сауда, айырбас, тұрмыс, шаруашылық, нумизматика, этногенез, материалдық мәдениет, қолөнер, және тағы басқа салалармен орайластырып зерттеуге алынады. Ең маңызды мәселелері – түрік әлемі, түрік мәдениеті, түрік тілі, түрік болмысына қатысты зерттелуі екені анық. Бұл тақырыпта ойшылдық көзқарасы, философиясы туралы жазылған докторлық және магистрлік еңбектер бар. Атап айтқанда, Қожа Ахмет Ясауи ойлау жүйесі білдірген ұстанымдары Досай Кенжетайдың докторлық диссертациясында Қорқыт, Фараби мен Ясауидің ілімдері мен өзіндік ойлау ерекшеліктерін салыстыра зерттеліп, даналық, сұқбат пен ахлақ үштігі негізінде кемел адам туралы ілімнің гносеологиялық принципі туралы айтылған.

Ясауитану сияқты фарабитану саласында ғалым Ақжан Жақсыбекұлы Машани жазған еңбектері Әбу Насыр әл-Фарабидің ислам ілімінің діни-философиялық және оның ғылыми негіздерін ашып, ақыл-ой пайымы арқылы,

ғылымның жетістіктері мен тұжырымдары арқылы білім ізденгеннің көзін жеткізіп, ұғындырған. Материалистік танымның үстемдігі орнаған кешегі күні дүниетаным мен ой-санаға атеистік көзқарас, құдайсыздық ұстаным орнықтырылды. Бұл мәселеде Ақжан Жақсыбекұлы бізге басқа, әлде қайда дұрыс – төте жолды ұсынады, ол ғылыми-тұжырымдамалық мәндегі көзқарас болып табылады. Білім қуып, ғылым іздеуге қазақ баласын Абай да, Ыбырай да үндеген. Қожа Ахмет Ясауи мұрасын жіктеп алатын болсақ, оның бірі бөлігі Ахмет Ясаудің өз қасиетті тұлғасы, екіншіден, пірдің рухани-хикметтік өсиеттері, ерекше құнды діни-әдеби туындылары, үшіншіден, діни-сопылық ілім жолы, төртіншіден, өнеге боларлық сақталған тарихи жәдігерлері, бесіншіден, Қожа Ахмет Ясауи сәулетшілік кешенін құрайтын кесене ғимараттық-зияратханалық орны деуімізге болады.

Ахмед Ясауи туралы айтылатын көптеген аңыз-әпсаналарды хаттаған ірі тұлғаның бірі әрі бірегейі Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өз заманында оны пір тұтып, сопылық іліміне қатысты көптеген өрнектерін өз шығармашылығына арқау еткен. Мәшһүр Жүсіптің жазып қалдырған мұраларының ішінде Ысқақ бабқа байланысты риуаяттары,

Абу Хурайраның аңыздары мен хадистері, «Жарты адам хикаясы» мен «Сайтанның саудасы» тәрізді дастан, әңгімелерінің барлығы Ахмет Ясауи, Мәулана Руми, Бахауадин Нақшбанди сопылық ілімі жайында жан- жақты хабар беретін, Әзірет Сұлтан зияраты баяндайтын құнды мұралар. Ол қазына боларлық қазыналы дүниелерді шәкірттері Иманғали қария мен Садық Сапабекұлы ақсақалдардың көшірме жазбалары арқылы да жеткен [Ясауимен байланысты әңгімелер, 2025].

Ахмед Ясауидің жазған негізгі еңбектері «Диуани Хикмет» («Dîvân-ı Hikmet», XII ғасыр), «Пақырнама» («Fakr-nâme»), «Рисала дер адабы тариқат» («Risâle der Âdâb-ı Tarîkat»), «Рисала дер макаматы Ербағин» («Risâle der Mâkâmât-ı Erba'în») аталады. «Насаб-нама» дерек көз Қожа Ахмет Ясауидің ата-бабаларының шығу тегін тікелей пайғамбар Мұхаммед (с.ғ.с) расул Алланың немере інісі Хазіреті Әлиден жалғастырады. Қазақ ортасында Әзіреті Сұлтан аталып, оның қасиетті кесенесінің ішіне, айналасына, қасына, ел ортасынан шыққан атақты адамдар – хан, сұлтандар, батырлар, билер, дәулетті адамдар, рубасылары жерленетін болғандықтан, кезінде үлкен ұлттық пантеонға айналды.

«Жүректің айнасы» еңбегін Ахмет Яссауидің шәкірті, сопы Мұхаммед Данишменди жазған. Бұл еңбек Яссауидің сопылық ілімін жинақтап, сопылықтың ережелері, әдебі, ясауитану мен кемелдену жолы – тариқат (жүреппен амал ету), кемелденудің соңғы сатысы ақиқат (сырмен, көңілмен амал ету), шариғат (сырт ағзамен амал ету) немесе рухани адамгершіліктің кемеліне жету - мағрифат (білім, сүйіспеншілік), зікір салу ұғымдарының мағыналары жазылған еңбек болды.

Ахмет Ясауидің еңбектерінің көбісі қолжазба түрінде сақталған. Бұл жәдігерлерді оқитын зерттеуші ғалымның араб, парсы және шағатай, османлы түркі тілін білумен қатар, терминдердің этимологиясы мен тіл тірі организм болғандықтан көне және бүгінгі мағыналарын да білуі қажет. Мұнан басқа “Қазақ тіліндегі діни сөздер мен терминдердің орфографиялық сөздігі”, Етхем Жебежиоглының “Тасаввуф (сопылық) терминдері мен идиомалар сөздігі (Tasavvud Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü)”, арабша-қазақша, парсы-қазақ, шағатай этимологиялық сөздіктеріндегі түсініктер мен ұғымдарды талдауға болады. Ахмет Ясауидің еңбегін әдебиет тарихы тұрғыдан Мехмет Фуат Көпрүлі (1890-1966),

шығыстанушылық және шығыс деректерін зертету жағынан Әшірбек Муминов, түріктер тарихы тұрғысынан Болат Көмеков [Исторические документы мавзолея, 2017], түрік фольклорлық жағынан Болат Қорғанбеков [Қорғанбеков, 2010], және тағы басқа ғалымдар ішінен тіл мамандары жан-жақты зерттеген.

Бұдан өзге Жанболат Сәмбетовтың «Қазақстанның әлеуметтік, мәдени және саяси өміріне Ясауиліктің әсері» PhD диссертациясы [Самбетов, 2020], Бұшра Ақгүннің «Түрік ислам мәдениетіндегі хикмет дәстүрінің діни тәрбие тұрғысынан бағалау» [Бушра, 2021] магистрлік диссертациясы, Ахмет Яшардың “Ахмет Ясауидің түрік мәдениетіндегі орны мен маңызы” (1993) ғылыми мақаласы [Яшар, 1993], Языжы Несимидің “Қожа Ахмет Ясауи дәуіріндегі түрік-ислам мәдениетінің қалыптасуы мен дамуы” мақалалары бар [Языжы, 1993]. Профессор Мұса Йылдыз тарихи тұрғыдан түркі мемлекеттерінің Ислам түсінігін екіге бөліп қарастырған: Қожа Ахмет Ясауиға дейінгі және кейінгі. Біріншісінде ислам түсінігінде араб және парсы мәдениетінің әсері болуы көрінсе,

екіншісінде Қожа Ахмет Ясауидің интерпретациясында, айтылған түсіндіруінен, ислам араб мәдениетімен бірдей емес, және түркі дәстүрі ислам қағидаттары мен ережелеріне қайшы келмей, тиісінше екеуі де, яки түркі салт-дәстүрі мен ислам қағидаларын ұштастыруға болатынын көрсеткен.

Зерттеуші Ақбота Ахметбекова қазақ әдебиетінің XV-XIX ғасырлардағы даму аралығын үш кезеңге бөліп қарастырған [Ахметбекова, 2017]: бірінші, хандық дәуіріндегі қазақ әдебиетінде орын алған сопылық ілім белгілері (Асанқайғы, Шал ақын); екіншіден «Зар заман» ақындары шығармашылығындағы сопылық таным (Дулат Бабатайұлы); үшіншіден, XIX ғасырда өмір сүрген қазақ ақындарындағы сопылық ілім ұғымдары» (Абай, Шәкерім). Қожа Ахмет Ясауидің Түркістан пірі ретінде танылуы сол кездегі Орталық Азия дала алқаптарының тұрғындары – көптеген түрік ру-тайпалық қауымдары оның рухани ұстаз ретінде қабылдап, ілім үйрену үшін қол тапсырып, ғибратты насихаттарымен өмір сүруі. Сондықтан, Қожа Ахмет Ясауидің жамағаты барша бұқара халық болып, оның әлеуметтік-діни ықпалын ең күшті пірлердің бірі ретінде танылуын көрсетеді.

Қожа Ахмет Ясауидің пірлік ұстаздығы діни-рухани хикметке сүйенген мұсылмандық жол, тасавуф, хақтану ілімі, сопылық ұстанымымен болғандығы зерттеушілер еңбегінде жазылған.

Мәшһүр Жүсіп: «ғылым-білім немен болмақ, ғылым әуелі адамның өзі өзін танымақ, сонымен болмақ» деді, және «адамның өзі өзін танымақ жолы – Алланы тану жолы» деді. Бұрынғы қариялар «бұл піркін өзі өзін танымаған екен, бұл кімді танысын» дейді екен деп, Мәшһүр Жүсіп өз еңбектерінде жазады. Ал философияның барлығы философия емес, бірі теология жолындағы құдай тану философиясы болса, екіншісі материализм ілімін дәріптеген ілім, зат әлемін тануға ғана ұмтылған. Кеңестік ғылым мектебінің бұл біржақты таным шеңберінен шығу үшін екінші ұстаз атанған Әбі Насыр әл-Фараби ілімін толық игеру керек. Өнердің шыңы – ғылым дамыту. Абайдың «Ғақлият-тасдиқат» діни өсиетінде соны айтқан: «Ғылымның өнер болуының сыры адамның ой қабілетінен басталады. Адамның ойлау қабілеті өлшеу жасаудан, сан ғылымын игеруден, уақыт пен кеңістікті есепке алу дан жалғасады. Бірді жалғыз деп білуі.

Жалғызды маңызды деп білуі. Жалғыз Бір Жаратушы туралы сырға өзіндік ой толғамымен жетуі. Екіні жұп деп білуі. Дүниенің бәрін жұп қылып жаратқанын, оның қарама-қайшылығын түсінуі. Осының бәрі адам баласының бастапқы білімі мен ғылымы болған. Ислам ғылымында Алла он сегіз мың ғаламды жаратқан Иесі делінеді. Алланың тоқсан тоғыз атының бірі – Ғалим (білуші). Ғылымның көзі – адамның санасы. Адам баласына сана беруші Алла. Алланың бір есімі Кәләм – Сөз. Ғылым – игі, ғылымның жемісі адам баласына дәулет әкеледі. Ғылым – ізгі, адамды жақсылыққа тәрбиелейді, адамға білім қасиетін береді. Білім қасиеті – үлкен күш» деген.

Әзірет Сұлтан орнына зиярат етушілердің саны көп болған. Қазақ танымында Әзірет Сұлтанға жасалған зиярат сапарларының сауабы мол маңызды рухани сапарға теңескен. Рухани тозған, өмірі жөн-жосықсыз қоғам, қалай да болса дағдарысқа ұшырайтыны анық. Сондай ауыр жаңдайлардан түркі-қазақ қоғамын сақтап отырған дала даналары, діни ислам ғұламалары болған. Шарапатты сейіт, қожа әулеттері ортасынан шыққан әйгілі тарихи тұлғалардың деректері қазақ шежірелерінде сақталған.

Ең алдымен Арыстан Баб пен Қожа Ахмет Ясауи есімдері әйгілі. Олар қазақ ортасындағы ислам дінінің рухани қазығы іспетті болғанын Әзірет Сұлтан айналасында қазақтың қалың қорымы пайда болғаны дәлелдейді. Сарыарқа өңірінен шыққан атақты адамдар: батырлар, билер, хандар мен сұлтандары өзін Әзірет Сұлтанға жерлеуді аманат еткенін шежірелер мәлімдейді. Сондықтан Қаздауысты Қазыбек би, Әнет баба, Абылай хан, Шоң би және т.б. аты шыққан адамдар Әзіреті Сұлтанда жерленген.

Қожа Ахмет мұрасының түрік әлемі тарихы мен мәдениетіндегі орны, ролі, маңызы туралы тарқатып айтқанда, оның тұлғасы түрік тарихының бір межелі кезеңін білдіретінін, мәдени тұрғыда күнделікті тұрмысы мен әлеуметтік өміріндегі ұстанымдарына тигізген әсері жайлы айтамыз. Қожа Ахмет Ясауидің мұрасы әлеуметтік-діни негізде түрік әдет-ғұрып, дала құқығы, діни жамағатты тәрбиелеу ісі, айтылған діни өсиеті, осылардың барлығы қазақ мәдениетінің рухани қазынасының бір қабатын құрады. «Диуани хикмет» - «Ақыл кітабы» еңбегі түрік-қазақ халқының рухани өмірінің қалыптасуына ықпал еткен құнды мирас.

Мұны түрік-қазақ рухани кемелденуін көрсететін мәдени мұра деп білеміз.

Ислам діні мұсылмандық құқық, исламның шариғат заңдарына сүйенеді. Ибраһим ғ.с. заманына жалғасқан ханифалық қағидат, мұсылмандық құқықтық жүйесінде шариғат заңдарының нормалары, әлеуметтік өмір мен адамдардың арасындағы өзара қарым-қатынастарын реттейтін маңызды идеологиялық құралы. Ортағасырлық мұсылмандық заң, құқық, шариғат заңдары көптеген халықтардың ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрып заңдарын өзгертті. Шариғат заңдарының мазмұны араб ру-тайпаларының әдет-ғұрып заңдары да кірген. Ол дәстүрлі заңнамалықтың дамуының тәртібін құрайды. Ислам діні мұсылмандық құқық негізде әр түрлі халықтардың арасында өзара мәдени түсіністік пен ынтымақтастық жолын ашты. Мұсылман құқығы, шариғат заңдары, оның негізін құрайтын ақидалық ілімі, исламмен тікелей байланысты. Шариғат заңдары мен құқығы мұсылмандардың исламдық ұстанымға негізделген әр адамға міндетті мінез-құлқын қалыптастырады.

М ә у р е н н а Һ р жеріне келген ислам насихатшылары бұл өлкеде екі түрлі этномәдени ортаны көрді, олар тілдік және өмір салты жағынан өзара ерекшеленіп тұрады, бірі – таза егіншілік-отырықшылық өмір ырғағында тіршілік еткен соғдылық жұртшылық болса, екінші тарап саяси-әлеуметтік үстемдік етіп отырған мал шаруашылығы, төрт түлік өсіру өмірі мен тұрмысын құрған жартылай отырықшы, жартылай көшпелі түрік қауымдары. Олардың құрған оазис алқаптарындағы қалалық-отырықшылық орталарында суармалы егіншілік, бағбаншылық, су арықтары жүйесін қалыптастырған кешенді шарушылық-экономикалық қарым-қатынас құрылымдары өз өмірі мен тұрмысы талаптарына қажет әдет-ғұрыптық заңдарын қалыптастырған. Бір тарапы иран тілі, екіншісі түрік тілі, әдебиетін, мәдениетін дамытып отырған қауымдардың ортасынан араб тілі, діни насихаты, әдебиеті, мәдениет келіп қосылды.

Нәтижесінде түрік-мұсылмандық мәдени орта, мәуереннаһрлік исламдық өркениет кеңістігі қалыптасты.

Байқағанымыздай бұл зерттеуде географиялық шегінде Қожа Ахмет Ясауидің рухани мұрасының Орта Азия, Қазақстан және Кіші Азия түбегіндегі, Түркия жеріндегі Анадолы еліне ұласуы түркі әлемі тарихи дамуындағы орны мен мәдениеті мен өркениетінің қалыптасуындағы маңызы қарастырылды. Діннің тілі арабша, әдебиет пен ғылым тілі парсы тілі болып тұрған кезеңде Ахмет Ясауи еңбектерін түрікше жазып, Орта Азиядағы түркі халықтарының ортақ құндылығын байытып, түрік тілі, діні, мәдениеті мен тарихының сақталуына үлкен үлес қосты. Мәуереннаһр аймағы, Амудария мен Сырдария бойы ғасырлардан ғасырларға әр түрлі кезеңдердің түркілік мирасарды, рухани мұралар мен мәдени және әдеби қазыналарды, діни дәстүрлерді, салт-сананы сақтайтын жырларын мен тарихи жадысын қамтитын жәдігерлерді осы заманға шейін сақтап келді.

Әдіснама. Тарих ғылымы белгілі бір әдіс жүйесіне сүйенетіні белгілі. Ол әдіс-тәсілдер ғылыми талдау жасау үшін, ғылыми мәселеге орай ұстаным мен қағидат қалыптастыру, пайымдау жасаудың қисынды амалдарын таңдап алу үшін қажет.

Оның барлығы ғылыми шынайы, объективті зерттеу үшін қызмет етеді. Қазақ тарихының әдіснамалық жүйесі ұлттың төл тарихи танымын, ұғым-санаттық құрылымын, дүниетанымдық құндылықтарын, мәдени болмысын, тарихи жадысы мен халық санасын қамтып, ескеріп, соған сүйенуі тиіс. Қазақ халқының сан ғасырлық тарихи-мәдени даму жолын ескермейтін әдіснамалық ұстанымдар баянды болуы мүмкін емес.

Кеңестік тарихи мектептің басты методологиялық ұстанымы адамнан көрі бұқара әлеуметті, халықтан гөрі кикілжің таптық күресті, ұлттан көрі қияли жаһанданушылық ұстанымды ғана, ұлт ынтымағының орынан «ұлттар достығы» туралы дәріптеп айтылуы мәселесі жоғары қойылды. Мұның қоғамға тигізген теріс әсері адамның адами болмысын, халықтың халықтық өз болмысын сыйлау, ұлттың өзіндік даму құқығы, халықтың өзіндік мәдениетін, халық тұлғаларының жасампаз құдіретін түсіну деген қажет асыл қасиеттерінен айырып, тарих таным дамытуға кері әсерін тигізді. Себебі, тарихнама бастауы отаршылдық ниеттен, мәдени жаулаушылық міндеттерінен,

уропоцентристік қасаң ұстанымдары болуынан, дала мәдениетін, түрік өркениетін, қазақ ұлтының азаттығы мойындамау идеологиялық кертартпа қағидаттарынан туындаған.

Қазіргі уақытта кедергі жойылып, қазақ ғылымының түрік, шығыс мирастарын еркін зерттеуге жол ашылғанында әдіснамалық құралдар да жаңара түседі. Шығыстанушылық ілім аясында қалыптасқан әдіс тиімді болғандықтан жалғасады, деректанушылық ізденістерді дамытады. Қазақ тарихын зерттеуде кенжелеп қалған жағы қазақ ауыз әдебиеті мирастары, тарихи фольклор, ауызекі тарихи дәстүрдің, түрік-мұсылмандық тарихи-мәдени мұраларды қамтып талдау жасау еді. Сондықтан, бұл мақалада келтіріліп отырған көзқарастардың өзі сол әдіснамалық кемшін тұстарын еңсеруге жол ашуды көздейді. Ғылыми зерттеуде жалпы ғылыми және жалпы тарихи әдіс-тәсілдер жүйесі қолданылады, оның қатарында тарихи-құрылымдық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-деректанулық, тарихи-генетикалық, тарихи-мәтінтанушылық әдіс-тәсілдер қолданылады.

Талқылау. Қожа Ахмет Ясауи рухани мұрасының түркі әлемі тарихы мен мәдениетіндегі орны мен маңызы жалпы Орталық Азияға, оның ішінде ортағасырлық Мәуераннаһр аумағына келген ислам діні, шариғат заңы, араб-парсы мәдени ықпалы артқан тұста, жергілікті түрік қауымдарының бұған дейінгі ұзақ тарихи дауірлердегі, мыңжылдықтар мен ғасырлардың аясында қалыптасқан саяси-әлеуметтік құрылысы, әдет-ғұрпы, әскери дәстүрлері, мәдени-өркениеттік негіздері өзгеріске түсу талабы шықты. Сақа-үйсін, ғұн-түріктік қауымдардың шығыста мыңдаған жылдарға жалғасқан ханзу мемлекеттеріне қарсы тұру, батыста парсы, эллинистік өркениетінің мәдени ықпалына төтеп беріп, өзіндік далалық мәдениет келбеті сақталуы мәселесі заманында өзекті болды. Өзге мәдени, діни, әлеуметтік-идеологиялық ықпалдарға түсе беретін болса, онда өзіндік өркениеттік жолы мен мәдени болмысынан айрылатыны белгілі. Ежелгі замандарда болған көптеген қауымдар тарих сахнасынан кетіп ізі өшкен уақыттарының мысалдары аз емес. Қасиетті Құран әл-Кәрім аяттарының мазмұнында: «қайсы қауымға жақын болсаң, сол

қауымдардан қыламыз» деген өмір ақиқаты ен шындығы ежелгі және ортағасырлық кезеңде этносаяси карталарда әр түрлі халықтар болса, кейін олар өзге халықтардың ішіне сіңіп кеткен оқиғалары тарихта орын алған. Міне, сол үшін араб жаулаушылығы дәуірінде де көптеген халықтар өздерінің тілінен, адам аттарынан, мәдени салттарынан, дәстүрінен айырылып, арабтану, парсылану процестеріне түсіп жатты. Тарихи тұрғыдан қарағанда, Орталық Азия кеңістігіне келген арабтандыру да жергілікті мәдениеттердің жойылуына әсер етуі белгілі еді. Сол себепті, ислам діні ізгілік болғанымен, оны насихаттаушылар өзге халықтардың өзіндік ұлттық болмысы өзгеруіне ықпал жасайтын болды. Осындай мәдени әрекеттестік пен ықпалдастықтың арта түсуі жағдайында, сан ғасырлар бойы өз елдігінің туын тіккен ол жұрттар үшін мемлекеттілігінен айырылмай, оны сақтап, дамыту міндеті тұрды. Саяси дәстүрлер халықтың мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастырды, ал діни ілімдер сол саяси жүйесінің ішінде орын алуы тиіс еді. Түріктердің ортасына әр замандарда зороастризмдік, манихейлік, буддизмдік, несториандық және тағы

басық діни ілімдердің идеологиялары қанат жаюға тырысты. Алайда, олардың дәстүрлері далалықтар үшін қайшы келетін танымдық, наным-сенімдік ұстанымдары болған соң орнықпады.

Қожа Ахмет Ясауи рухани мұрасының түрік әлемі үшін басты мәдени құндылықтары тұрғысынан қымбат болуы, түрік тілін тәрк етпей, діни танымды түрік тілінде насихаттауы және түрік әдебиетінің исламдық әдеп қағидаттарымен байытып, түрік-мұсылмандық ілім қалыптасуына жол ашуы. Түрік қоғамына сәйкес келген рухани ұстанымдар қатарында жоғары адамгершілік, әділеттілік, адалдық, ізгілік, теңдік құндылықтары маңызды болды. Түрік жұрты ортасында қалыптасқан ескі сенім-наным жүйесін исламдық қағидалармен өзара келісімге жеткізген мазһаб иесі болған Имам Ағзам Әбу Ханифа, Қазақ ортасында бекіген сопылық ілімнің негізін дамытушы қайраткер қожа Ахмет Ясауи болды. Қожа Ахмет Ясауи даналықтарының маңызы діни ілім араб тілінде насихатталып келген ислам қағидаларын сейіттермен қатар түрік жұрты ортасына түріктің әдеті, діни салт-ғұрпымен астастырып

әлеуметтік тұрмысына бейімдегені. Бұл құндылықтар тазалық сақтау, тән саулығы, отбасы және неке тазалығы, бала тәрбиесі мен қамқорлық жасау, жасы үлкенге құрмет, кішіге ізет, өзара көмек жасау, қайырымдылық, туыстық қарым-қатынас және қонақжайлық, мұсылманға тән әдептілік пен сыпайылық, қоныс таңдау, қонсымен сыйлас болу, бата беру, тамырлық, жұртшылық, асар, дәстүрлерімен байланысты.

Садр ад-дин шайхының мәліметтері бойынша, Мәуереннаһр өңірлеріне Мұхаммед-Қанапия ұрпақтары дін ислам қуаты үшін ғазуат қылған мезгілде қалаларда тұрған мұғ-тарса, иауди, және тағы басқа исламға дейінгі діндердің өкілдері болған. Ол деректе: «Хазреті Ысқақ Бап Түркістанға кіретін Ясы, Сүйірі,

Қарнақ, Иқан, Темірқуфқан, Бағыстан, Жетікент, Алтмыш, Отырар, Сығанақ және басқа бірі екіншісінен бостан болған қала мен ауылдарды және түрік тайпалары «Теңіз» деп атайтын үлкен су айналасындағы халықтарды мұсылман етті. Осыдан соң бірін-бірі ораған үш қорған, жеті жұма мешітін салды. 80 жыл мұғ кәпірлерімен соғысты» - деп баяндалады. [Ясауи мен байланысты әңгімелер, 2025; (Садр ад-дин шайхы)].

Түріктердің «Насаб-намада» айтылатын әйгілі үш аймағының бірі Бұқара, Самарқанд пен Шаш-Ташкент айналасы болса, екіншісі – Ферғана, Турфан, Қашғар, Қотан, Құмыл, ал үшіншісі – Жент, Өгізкент-Өзкент, Сүткент, Шауғар-Ясы, Испиджаб-Сайран, Отырар. Ал жалпы Тұран ірі үш тарапын атасақ, онда Сыр, Шу, Талас бойында, Ертіс, Тобыл, Есіл бойында, Жайық, Ойыл, Қиыл, Еділ бойында орналасқан түріктердің алқаптары, оның бірі түркеш, оғыз, қыпшақ, бірі кимек, қарлұқ, қыпшақ, енді бірі моғол, кият, қыпшақ қауымы мекендеген ескі жұрттар болған. Олардың барлығы тарихта түріктердің, оғыз-қыпшақтың сансыз ру-тайпалық конфедерациялары

ретінде баяндалады. Осындай көп түріктердің ру-тайпалық қауымдарын ұйыстыратын ортақ шаруашылық-аймақтық, экономикалық тығыз сауда-айырбас байланыстары ғана емес, қалалық тұрмыс-тіршілік, жайлақ, қыстақ, керуен жолдары ғана емес, сондай-ақ бір дүниетанымдық-діни наным-сенім, біртұтас илану ілімі жүйесі болуы керек еді. Соның темір қазығы ретінде түріктердің ясауилік ілімі, ишандық мектептері, далалық түрік қауымымен ұйысқан сейіт-қожалардың рухани ордалары болды.

М ұ с ы л м а н д ы қ әдет-ғұрып, имандылық, ихсан дәстүрі алғашқы пайғамбар Адам ата заманынан жалғасқан үрдіс болса, ислами рәсім, жол, оның әдет-ғұрыптары мен жалғыз жаратушы Аллаға ислам тәртібімен ғибадат ету әдеті Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с.) заманынан, яғни VII-VIII ғғ. бері хақ дін ислам келгеннен соң, түріктің бір бөлігі тұтастай бір ислам дінін ұстанды. Қытайлардан теперіш көрген сол кездегі түркеш қағандары мен қарлұқ жабғулары түпкі мақсатына орай өзара жақын рулық одақ құрды, қара түркештер арқылы арабтардың қарлұқ жабғуымен ортақ тіл табысып,

Талқылау. Қожа Ахмет Ясауи рухани мұрасының түркі әлемі тарихы мен мәдениетіндегі орны мен маңызы жалпы Орталық Азияға, оның ішінде ортағасырлық Мәуераннаһр аумағына келген ислам діні, шариғат заңы, араб-парсы мәдени ықпалы артқан тұста, жергілікті түрік қауымдарының бұған дейінгі ұзақ тарихи дауірлердегі, мыңжылдықтар мен ғасырлардың аясында қалыптасқан саяси-әлеуметтік құрылысы, әдет-ғұрпы, әскери дәстүрлері, мәдени-өркениеттік негіздері өзгеріске түсу талабы шықты. Сақа-үйсін, ғұн-түріктік қауымдардың шығыста мыңдаған жылдарға жалғасқан ханзу мемлекеттеріне қарсы тұру, батыста парсы, эллинистік өркениетінің мәдени ықпалына төтеп беріп, өзіндік далалық мәдениет келбеті сақталуы мәселесі заманында өзекті болды. Өзге мәдени, діни, әлеуметтік-идеологиялық ықпалдарға түсе беретін болса, онда өзіндік өркениеттік жолы мен мәдени болмысынан айрылатыны белгілі. Ежелгі замандарда болған көптеген қауымдар тарих сахнасынан кетіп ізі өшкен уақыттарының мысалдары аз емес. Өзгерт қалаларында,

мәдениет, ғылым өркендеді. Қазақ ортасына қожалардың дін уағыздау мақсатында келгені айтылады, соның бірінде: «970 жыл бұрын араб ішіндегі Мұхаммад-Қанапия әулетінен Шайхы Бұзырық, Әбдіжәлил Баб деген ғұламалар ислам дінін үйрету мақсатымен Орта Азияға келеді. Орта Азия мен көшпелі тайпалар жайлаған үлкен байтақ жерлерге діни насихат жүргізіп қолайлы орын деп Бұхара қаласына орналасады. Әбдіжәлилдің ұрпағы Ысқақ Баб деген шариғат жолына жетік, оқымысты адам шығады. Оның баласы ислам дінінің асқан білгірі, белгілі Қожа Ахмет Ясауи Хазіреті Сұлтан. Хазіреті Сұлтан дегеніміз араб тілінде бүкіл әулиелердің патшасы деген мағынаны білдіреді» - деп жазылған. Шежіре мәліметінде қыпшақтың пайғамбармен кездесіп, бірге соғысқанын айтады: «Ақкөсе, Имамбайыр, Құттықожа, Аққоян Қаратауда шәйіт

болып, молалары Қаратауда бұл күнге шейін әлі жоғалмаған» - деп, Мәшһүр Жүсіп жазған. «Бұхара қаласы ислам дінін кеңінен насихаттау орталығына айналады. Шайхы Бұзырық пен Әбдіжәлил Баб салдырған мешіт-медреселер, және олардың зираттары да күні бүгінге дейін бар» - дейді қазақ ортасындағы қожалар.

Жүсіпбек Аймауытұлы келтірген діни әпсанада: «Пайғамбарымыз миғаражға (көкке) шығып бара жатып, үш адамның ұрқын (жанын) көріп танданып: бұл сәулетті ұрықтар кім болады? - деп жанындағы періште Жабраилден сұраптымыс. Сонда Жабраил: бұл Сіздің үмбетіңіз: бірі, Имам Ағзам, екіншісі Ғаусыл Ағзам (Қожай пауадын), үшіншісі, Қожа Ахмет Ясауилер депті-міс. Қожа Ахметке тапсырғайсың деп, пайғамбарымыз өлерінде Арыстан деген сақабасына бір құрма беріп кетіпті. Арыстан бес жүз пәлен жыл жасап, сол құрманы Әзіретке тапсырыпты деседі» деген әңгімені баяндаған. Бұл мәселелердің бәрі де қазақ жеріндегі сонау ғұн-түркілік кезеңінен жалғасын тапқан кие ұғымы, кие түсінігі, қасиет мағыналарымен тығыз байланысты [Жүзей, Исахан, 2022].

Исламның түрік мәдениеті ортасына келуі, орнығуы бірнеше ғасырлар бойы жалғасқан. Бұған көп еңбек еткен түрік ғұламалары болған. Діни ғылым, біліммен қатар келіп, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Йассауи тәрізді ғұламалар мол қазына қалдырды. Түріктің Қарлық-Қарахан мемлекетінде ислам мемлекет дініне айналды. Ислам дінін қыпшақ даласына таратуға күш салған кісінің бірі Алтын Орда ханы Өзбек (1312-1342). Моңғол дәуірінде мұсылмандықтың қазақ даласында өркендеуі Өзбек ханның атын Сұлтан Мұхаммед Өзбек хан есімімен толықтырып, көптеген көшпелі руларға пір болған Сайыд Ата әулие. Ұлық Ұлыс атты Алтын Орда мемлекетінде де ноғайлы жұртшылығы, қазақтың Қазақ хандығы құрылмай тұрғандағы кезде жасаған ата-бабалары да дін исламды ұстанды. Даулы мәселелерді дала заңымен де, шариғат тәртібімен де шешетін болған. Марко Поло XIII ғ. былай деген: «Бұл жерде Арғон дейтін ел бар. Олар екі атаның араласуынан құралған. Ислам дінін қолданады. Түрі сымбатты, өздері ақылды, сауда істейді».

Айтып отырған жерлері – Ертіс бойы, Шыңғыстау, Қарқаралы даласы, Аягөз, Алакөл төңірегі, Жошының үлкен баласы Орда-Еженге қараған жерлер.

Жошы Ұлысы – Алтын Орда кезеңіне байланысты ислам тарихына қатысты зерттеу көп. Олардың ішінде қазақ шежірелері, дала жадысы дерек көздері негізінде жан-жақты ізденіс жасаған, «Насаб-нама» нұсқалары еңбегін жарыққа шығарған белгілі тарихшы ғалым З.Жандарбек кітаптарына да, мақалаларында берілген [Жандарбек, 2025]. Ал, Қазақ хандығы кезеңіне байланысты ислам дінінің қазақ ортасындағы тарихына зерттеулер жүргізген, монография шығарған тарихшы ғалым Н.Нуртазина ғылыми еңбегі бұл мәселені жан- жақты талдауға алып, бір жүйеге түсірген, жаңа дерек көздерін ғылыми айналымға келтірген [Нуртазина, 2009].

Алдағы уақытта бір географиялық аймақта тұрған әр түрлі ғасырдағы осы өңірден шығып әлемдің түкпір түкпіріне қызмет етуге кеткен ақын,

ғалым мен сопылардың еңбектері мен уақыт тұрғысынан жақын аралықта туған ғасырлас ғалымдардың еңбектеріне ғылыми түсініктеме беріп, салыстырмалы талдау жасай отырып зерттеген дұрыс. Сонда ол кезеңде қолданылған терминдердің генезисі, сөз саптауы, өзгеруі, ерекше мән алуы, қолданыстан шығуы мен фонетикалық ерекшеліктерін анықтап, жинақтауға, сөздік қорды байытуға мүмкіндік ашылады. Ғалым Төрәлі Қыдыр осындай пікір білдірген [Қыдыр, 2017]. Бұл жерде маңызды уақыт пен кеңістік, тарихи уақыт пен замандар және тұлғалар сабақтастығын қамтамасыз ету қажеттілігі.

Сопы ақын Едип Ахмет Йүгінекидің “Ақиқат сыйы” (Atabetül Nakayık), Ахмет Яссауидің “Диуани хикметі”, оңтүстік Қазақстан тумалары Фараби, Баласағуни, Тарахи, әл-Женди, Әлішер Науаи, кейінгі Шәкерім, Мәшһүр Жүсіп пен Абайдың еңбектері мысал бола алады. Ахмет Ясауи заманына дейін белең алған араб дәстүршілдігінің алдын алып, бес парыздың негізінде түркі халқының дәстүр, түріктің болмысы аясында діни танымын дамытып қалыптастырды.

Ахмет Ясауидің шәкірттерінің көбі күнді босқа өткізбей, қолы қалт етсе не нәрсеге икемі келсе, және жақын аймақта қандай бір өнер иесі, зергер, ағаш ұстасы, үйші, оюшы болса, сол қолөнер түрін үйреніп, сонымен айналысып, кәсібін меңгеріп айналысқан. Жүрегің құдай деп, қолың өнері деп тұратын болсын деген ұстаным қағидатқа айналған. Бұл өмір ұстанымы түрік-қазақ өмірінің шындығына сай болған. Өйткені дала тұрмысы мен тіршілігі түріктерде халық-әскер тәртібімен болуы, әр ауыл өзіне қажет барлық нәрсе өз ортасынан дайындалып шығатын болған. Ұсталығы дайын, балта, пышақ, қасық, садақ, қылыш, найза, ер, үзеңгі, айылбас, қарғыбау, кереге, уық, бағана, доңғалақ, шаңырақ, арба, ожау, сүргі, шана, қазан, қақпан, тостаған, абдыра, сықырлауық, балға, шымшуыр, астау, қырықтық, тістеуік кетпен, бәрін де өздері өз ауылдарында жасайтын болған.

Жастайынан әкешешесінен айрылған Ахмет уақыт өте келе құлшылықтан кейін бос уақытында ағаштан қасық, ожау, шөміш пен кешкүл ойып тапқан таянғанын күнкөріске жұмсайтын. Тек діни ғибадат пен іліммен айланысып отырмын демей,

қолында қосымша қолөнері түрі болатын. Дергахқа келген зияратшылардың атағандарын қайыр садақаларын, дәруіштер мен тәлебе шәкірттеріне жұмсаған. Ернат Абдрахов Османлы тарихшысы Гелиболулықтың Әлидің «Күнхү’л Ахбар» еңбегіне сілтеме жасап, Ахмет Ясауидің ағаштан ойып жасаған бұйымдарына байланысты бір оқиғаны түсіндірген: Қожа Ахмет Ясауидің бір өгізі болғанын, қолымен жасап шыққан ағаш бұйымдарын (қасық, ожау, шөміш пен кешкүл) бір дорбаға толтырып осы өгіздің арқасына байлап жіберсе, өгіздің қаладағы базарды кешке дейін аралайтынын, кешке Ясауидің жанына келетінін жазған. Бұйымды сатып алғысы келген қала тұрғындары қанша қажет бұйым алса, сол бұйымның ақысын дорбаның ішіне салатынын, ең қызығы, бұйымды алып ақысын бермесе ол кісінің жанынан өгіздің айналшақтап кетпейтінін, ақшасын немесе бұйымын орнына қойғанша ешқайда кетпейтінін, бұл үрдістің күніге қайталанатынын жазған [Абдрахов, 2024].

Алдымен оғыз-қыпшақ заманы, сосын Жошы Ұлысы дәуірі мен Қазақ хандығының кезеңіне қатысты ірі тарихи тұлғалардың

Әзірет Сұлтанға қойылғанын айғақтайтын дерек көзінің бірі, асылы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы жазып қалдырған, оның көшірмесін Садық Сапабекұлы, Иманғали қария Мәненұлы арқылы сақталған, құнды мәліметтері айтылатын «Зиярат тәртібі және Әзірет Сұлтан кесенесі мен ондағы жәдігерліктердің қасиеттері туралы» атты жарияланған қолжазбада төмендегідей баяндалған:

«Әулиенің күмбезінің есігі оңтүстік есігінен қазан тұрған күмбезге кірген соң, құбыла жағы шетінде Жолбарыс хан, Сағд әулиеге зиярат қылады. Онда мүйізді бастар қойылған, үстіне жолбарыс терісі жабылған. Бұдан кейін намаз үкімі орындалатын орынға кіріп, бәріне бас иіп, екі бас намаз оқып, сауабын әзіздердің рухтарына бағыштап, Бағдизан (Азизан) Ақ топырақ Әулие тұрған сарайға кіріп, көңілге алған паруардигарларға шын ниетімен топырақ үйгеннен кейін, ләмқана есігінен кіріп, Қазіреттің құбыла жағына жатқан орнынан бері бұрып, «Фатиха», «Ыхлас», «Айат ал-Курси», «Мүлк» сүрелерін оқығаннан кейін, ғимараттың қазан тұрған үйіне шығып, барлық бөлігін айналып, Сұлтанымызға зиярат қылып,

оның рухына арнаған нәзір-нияздарды қожаларға таратып, ада қылғаннан кейін Марқаді Мунаууара Пәклер жатқан жайға барып, дегдар, мүбарак құлдар ұстаған тәспілерді көзге сүртіп, бетті топырақпен сүрткеннен кейін, ғылымға әйгілі болған, уәлилер қатарында болған Әбділдә ханға зиярат қылғаннан кейін, арғынның ақ сарайына кіріп, орта жүз қазақ халқының арғын, найман, қоңырат тайпаларының өткен әзіздеріне дұға қылып, Сұлтанның шығыс жағындағы Қоқырас хан, Шорнағат хан, Ілияс хан, Сүйінші қожа хан, Бибі Хисаб, тоқсан тоғыз мың машайық, сексен сегіз мың саруар, жетпіс мың абдал, жиырма екі мың мүфти-қазылар, жүз жиырма мың мударрис, муддайық, он екі мың көшхи, он алты букадил – бұлардың бәрі де осы күмбезде болғандар, бәрі де зиярат қылып кеткен сахабалар.

Қазаққа аты шыққан, арғын ұрығынан Қазыбек би (шешен), Жәнібек батыр, керей Жәнібек, Шоң (ірі) би, бұларға зиярат еткен соң, күмбездің асты-үстінде қырық сегіз құжыра – үш жүз алпыс дәрежелік, барлығын түгел аралап, алты мың алты жүз алпыс алты аят түгел

жазылған күмбезді көріп болған соң, Сұлтанның зәмзәм-шарап құдықтарынан су ішіп, бұдан ас қазандары тұрған үйге кіріп, бұдан кейін алпыс үш жыл жер астында жатқан хилуетханаға кіріп, зиярат қылғаннан кейін, тоқсан тоғыз мың машайықпен жахр зікірін салған Фам ғашыққа зиярат қылып, мұнан соң Қазіреттің пірі һәм ұстазы шайық Шихаб ад-дин саруар әулиеге зиярат қылып, бұдан соң Сұлтанымыздың Гауһар атты қызын алған Әли қожа атаға зиярат қылып, мұнан кейін Шайық Наджим ад-дин әулиеге зиярат еткеннен кейін, батыстағы Баба Ғарібға барып, жеті атаға зиярат қылып, Үшбас атадан айналып, Тақаниға жеткен адам, жеті атаның бір үші Сұлтанның Ибраһим[і] нің шахид болған жерінен шығып, күн шығысында тоқсан тоғыз мың қашырға кітап артып, сексен сегіз мың әскермен келген Имам Марғұз – Көктонды атаның орнына зиярат қылып, он екі шақырым жердегі Құшшы атаға зиярат ету керек. Бұларды бітіріп болғаннан кейін, күн батыстағы қырық сегіз шақырым жерде Арслан бап әулиеге барғанда Сұлтанның айтқаны: «Барып Арслан бапқа түнесін, менен келіп тілесін,

Арслан бапқа түнемесе, менен нәрсе тілемесін», – деген. Бұл Арслан бап әулиенің кім екенін баян қылдық. Түркістанда – түмен бап, Отырарда – отыз бап, Сайрамда – сансыз бап, баптардың бабы – Арслан бап». [Ясауимен байланысты әңгімелер, 2025; (Садық Сапабекұлы, 123-124б)].

Тарихи зерттеулер жалғасын тауып жатқанымен, әлі де болса Ахмет Ясауи рухани мұрасын, ишандық мектептер, медреселік білім беру жүйесі, қазақ тарихының тұлғалары, әйгілі билері мен батырлары, хан, сұлтандары, олардың түркі-мұсылмандық ұстанымдары туралы жан-жақты ізденістер жасау керек.

Қорытынды. Қожа Ахмет Ясауи рухани мұрасын зерттеу мәселелерін әр түрлі қырлары бар екенін анықтаған соң, осы бағыттағы зерттеулер Әзірет Сұлтанның түрік-қазақ жұршылығының сан ғасырлық тарихы үшін шешуші тарихи кезеңде дала мәдениеті мен өркениеті сақталу үшін, және кең қанат жаюуы үшін, рухани темір қазық болғанын баса көңіл бөлді. Ахмет Ясауи өз өмір болмысымен және қалыптастырып кеткен рухани діни ілімімен,

сопылық жолымен және түрік салт-дәстүрлерінің құндылықтарымен қоса, бүтіндей Мәуереннаһр, Анадолыда жатқан османлы түріктеріне шейін, бүкіл Дешт Қыпшақ даласын, Сыр бойын ұйыстырып, Түркістанның ортақ діни ұстазы, пір тұтатын ғұламасы болды. Оның жасаған рухани мектебі, ишандық институты Жошы Ұлысы, Әбілқайыр мемлекеті, Қазақ хандығы мемлекетінің халқын, қазақ ұлтын біртұтас діни ғұрыптары мен салт-санасының, рухани тәрбиесінің тұтастығын қамтамасыз етті. Әзірет Сұлтанның іргесінде қазақ халқының хан, сұлтан, билерінің, батырларының сүйегі қойылып, тұтастай бір ұлттық пантеоға айналуы соның ақын айғағы. Қазақ ойшыл даналары, жырау, абыздары, әулие танылған тұлғалары, Қадырғали Жалайыри, Бұқар жырау, Абай, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім, Нұржан Наушабай, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, және тағы басқа ұлт асылдарының нақылияты Қожа Ахмет Ясауиді, Түркістанды, бүтін Алаш жұрты мен Қазақ халқының рухани ошағы ретінде дәріптеді. Сол парасатты пайымдаулардан тәлім алу қазіргі ұрпақтың міндеті.

Андатпа. Ахмед Йасавидің мұрасы Орталық Азияда кең таралған. Баяндамада Ресей, Швеция қорларында сақталған хикматтер қолжазбаларының тізімдерін және әр жылдары автор жинаған далалық материалдарын зерттеу нәтижелері пайдаланылды. Шығыс Түркістан аумағында хикматтарды анасынан қызына беру дәстүрі қарастырылған. Әр түрлі кезеңдердегі жазбалар негізінде бұл дәстүрдің Өзбекстан аумағында болған дәстүрге ұқсастығы атап өтілді. Хикматтар исламды қабылдаған түркі халықтары арасында танымал болды деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: Ахмад Йасави, ислам, хикматтар, дәстүр, қолжазбалар тізімі, Шығыс Түркістан, Орталық Азия.

Аннотация. Наследие Ахмада Йасави широко распространено на территории Центральной Азии. В докладе использованы результаты изучения списков рукописей хикматов, которые хранятся в фонде России, Швеции и полевой материал автора, собранные в разные годы. Рассмотрена традиция передачи хикматов от матери к дочери на территории Восточного Туркестана.

На основе записей, различных периодов, отмечено сходство этой традиции с традицией, существовавшей на территории Узбекистана. Делается вывод, что хикматы были популярны среди тюркских народов, принявших ислам.

Ключевые слова: Ахмад Йасави, ислам, хикматы, традиция, списки рукописей, Восточный Туркестан, Центральная Азия.

Abstract: The legacy of Ahmad Yasavi is widespread in Central Asia. The report uses the results of studying the lists of hikmat manuscripts stored in the fund of Russia, Sweden and the field material of the author, collected in different years. The tradition of transferring hikmats from mother to daughter in the territory of East Turkestan is considered. Based on records from various periods, the similarity of this tradition with the tradition that existed on the territory of Uzbekistan was noted. It is concluded that hikmats were popular among Turkic peoples who converted to Islam.

Key words: Ahmad Yasavi, Islam, hikmats, tradition, manuscript lists, East Turkestan, Central Asia.

Özet: Ahmet Yasavi mirası Orta Asya'da yaygındır. Rapor, hikmatların Rusya ve

İsveç fonlarında depolanan el yazmaları listelerinin ve yazarın farklı yıllarda toplanan saha materyallerinin incelenmesinden yararlandı. Hikmatların Doğu Türkistan topraklarında anneden kızı aktarılması geleneği dikkate alınmıştır. Çeşitli dönemlerin kayıtlarına dayanarak, bu geleneğin Özbekistan topraklarında var olan geleneğe benzerliği kaydedildi. Hikmetlerin Müslüman olan Türk halkları arasında popüler olduğu sonucuna varılır.

Anahtar kelimeler: Ahmet Yasavi, İslam, Hikmet, Gelenek, El yazmaları, Doğu Türkistan, Orta Asya.

О жизни великой личности Тюркского мира, наставнике многих шайхов и основателе тариката Йасавийа – Ахмаде Йасави созданы агиографические сочинения, хранящиеся ныне в рукописных фондах мира. О широкой распространённости влияния тариката Йасавийа свидетельствуют сборники трудов по суфизму, суфийской поэзии, куда вошли хикматы Ахмада Йасави. Как отмечает американский исследователь Девин ДеУис, сохранились сочинения его последователя Хазини – шайха йасавийа (XVI),

«Ламахат мин нафахат ал-кудс», написанный в начале XVII века ‘Алим-шайхом ‘Алийабади, «Наса‘им ал-махабба» мира ‘Али-шира Нава‘и (XV), «Рашахат ‘айн ал-хийат», который содержит важный материал, касающийся биографии Ахмада Йасави. Исследователь перечисляет и такие труды, как «Манакиб», составленный его учеником Суфи Мухаммадом Данишмандом, трактат, написанный имамом Сигнаки – Хусам ад-дином Хусайном бин ‘Али Сигнаки, выдающимся ханафитским правоведом конца XIII – начала XIV века. Известны его списки, переписанные в XVII веке. Подобные агиографические сочинения создавались вплоть до XIX века (ДеУис, 2003:9).

Перу Ахмада Йасави приписываются не только хикматы, широко распространенные в мусульманском мире, но и труды по проблемам суфизма. По мнению специалистов автором сочинения «Мират ал-кулуб» является Ахмад Йасави. В редком фонде Национальной библиотеки г. Алматы хранится список рукописи данного сочинения, переписанный в XVII веке. В редком фонде Центральной научной библиотеки «Гылым ордасы» хранится рукопись сочинения «Нур-наме» (шифр 1572),

приписываемый перу Ахмада Йасави, а также рукопись хикматов Ахмада Йасави (шифр 1370), Диван-и Ахмад Йасави (шифр 640). В этом же фонде хранятся литографические издания хикматов Ахмада Йасави: Ахмад Йасави (Константинополь, 1868); Хикматы Ахмада Йасави (1896); Диван-и хикмат (Казань, 1901); «Некмәт-и Нәзрәт-и Султан-ул ‘арифин» (1904 г.); Диван-и хикмат (Ташкент, 1908); Хикматы Ахмада Йасави (1912).

В процессе работы в рукописном фонде Института восточных рукописей РАН (г. Санкт-Петербург) нами выявлено 26 рукописей, куда вошли хикматы. Из них несколько рукописей полностью содержат тексты хикматов, некоторые являются сборниками суфийских трактатов или суфийской поэзии, в которые включены хикматы Ахмада Йасави. География распространения хикматов достаточно широкая. Есть рукописи, переписанные в Поволжье. Местом переписки большинства из рассмотренных нами рукописей указано Центральная Азия. Из изученных нами пласта рукописей две переписаны в Восточном Туркестане. Они хранились в коллекции Н.Ф. Петровского.

Судя по приписке, рукописи приобретены в городе Кучар. Хронологические рамки переписки рукописей – XVIII-XIX века. Б.М. Бабаджанов отмечает, что письменная фиксация хикматов относится к эпохе тимуридов, изначально они устно передавались из поколения в поколение (Бабаджанов, 2006:426).

Следует отметить, что в коллекции шведского ученого Гуннар Ярринга есть две рукописи хикматов, приобретенных им в Восточном Туркестане. Они изучены нами в рамках проекта грантового финансирования «Суфийская поэзия XVIII-XIX веков как феномен общности культуры народов Центральной Азии» (2015-2018).

Выше мы отмечали, что хикматы передавались устно от поколения в поколение. Устная форма передачи хикматов, в свою очередь, способствовала возникновению традиции. Несколько столетий назад хикматы вошли в репертуар странствующих дервишей, каландаров. Мы в течение нескольких лет записывали сведения о традиции передачи хикматов из поколения в поколение. Наш полевой материал использован в подготовке данного доклада. Кроме них привлечены некоторые материалы из записей моих коллег.

Согласно нашим материалам в Восточном Туркестане имел огромное влияние тарикат Йасавийа и произведения его основателя. С распространением влияния Йасавийа хикматы стали частью репертуара странствующих суфиев в целях пропаганды идей ислама. Так, по улицам городов, на базарных площадях Кашгарии ходили странствующие суфии и декламировали хикматы Ахмада Йасави, лучшие стихи Хафиза, Са'ади, Наво'и и других известных поэтов Востока. Традиция, выполнявшая воспитательную функцию, существовала вплоть до XXI века. Наблюдается декламация на распев хикматов Ахмада Йасави во время зикра в Узбекской ССР. Согласно полемому материалу Б.М. Бабаджанова, традиция исполнения зикра на территории Узбекской ССР существовала до 80-х годов прошлого столетия. Шайх Гулам-ата Норматов (86 лет к моменту публикации статьи в 2001 г.) из Намангана был пиром халка (кружка) Йасавийа. Исследователь отмечает, что структура кружков была неустойчивой, состав исполнителей зикра не был постоянным. Постоянными являлись только шайхи (их – 9),

которые поочередно вели собрания с зикрами под сопровождение ударных инструментов (да'ира, награ). Здесь наблюдается сходство с традицией, сохранившейся в Восточном Туркестане. При исполнении хикматов Ахмада Йасави использовался также ударный инструмент. В случае записи на территории Восточного Туркестана – дап. Зикр проводился в разных местах, не чаще одного раза в месяц или во время праздников, особенно на день рождения Пророка – маулуд. Некоторые закиры – опытные участники зикра, начинали исполнять ритуальный танец (ракс). Считается, что закиры во время зикра устанавливают нисбат (связь) с духом Ахмада Йасави (Гордлевский, 1986:341-342). Как отмечает Б.М. Бабаджанов, «Хикматы были и остаются основой всех видов йасавийского зикра» (Бабаджанов, 2006:426). Некоторые стихи стали использоваться как многократно повторяющиеся формулы зикра. Хикматы часто распевались под музыкальный аккомпанемент. Это придавал особый ритм зикру.

Запись исполнения хикматов женщинами в Восточном Туркестане осуществлялась такими исследователями,

как Рахилия Давут, Рейчел Харрис. В нашем распоряжении были две записи, одна из которых свидетельствует о исполнении хикматов женщинами. Хикматы исполнялись музыкальным сопровождением. Часто аккомпанировали бубном (дап). Основной исполнитель, судя по записям, пожилая женщина – закир, которая располагалась в середине исполнителей. Она сидела в окружении женщины помоложе за столом после трапезы, которые подпевали ей. Здесь отмечается не только статус закир в обществе, но и возрастное отличие. Основной ведущий зикра старше. Интересен тот факт, что мелодия исполнения хикматов ритмичная и, как показывают наши полевые материалы, она не меняется в течение многих столетий. Немаловажным является в данной традиции передача хикматов от матери дочери (это касается исполнения хикматов женщинами). По мнению Б.М. Бабаджанова, чтение хикматов не завершалась этим. В конце начитанные и уважаемые женщины сопровождали ритуал подробными комментариями, разъясняя «сокровенный» смысл хикматов (Бабаджанов, 2006:426).

Записи исполнения зикра женщинами была осуществлена А.Л. Троицкой, которая участвовала в подобном собрании и вела записи в г. Ташкент в 1926 году. Результаты проведенной работы она опубликовала в виде статьи. Она весьма интересна для нашего исследования, ибо прослеживаются много сходств с традицией, существовавшей в Восточном Туркестане. Как отмечает А.Л. Троицкая, у ишана Иля-махалла г. Ташкента, было много муридов обоих полов Ташкентского, Чимкентского уездов, свидетельствующий о влиянии жены ишана. Согласно материалу, записанного ею, проводились женские зикры, которым руководила жена ишана. Ее почтительно называют «ишан-бу» (сокращенное от «ишан-биби»). Ей помогают халфа (заместитель ее, помощница) и «отын». Халфа назначается ишаном из числа благочестивых муридов. Отын – поэт во время зикра духовные песни, обычно она считается хорошей чтицей. А.Л. Троицкая в своей статье подчеркнула, что во время зикра пели и хикматы Ахмада Йасави, что выступает показателем популярности его наследия в широком центральноазиатском ареале. Хикматы приводятся в статье А.Л. Троицкой с переводом на русский язык, осуществленный

Н.С. Лыкошиным (Троицкая, 1926:195-198). Данный феномен является показателем общности культуры тюркских народов Центральной Азии.

Р и т у а л ь н ы е песнопения совершались во время посиделок «машраб», что способствовало возникновению термина «хикмат-хонлик» (чтение хикматов). Б.М. Бабаджанов отмечает, что подобные ритуальные песнопения проводили и на мазарах суфийских шейхов. Например, на мазарах знаменитых шайхов как «Занги-ата» в Ташкенте, в мазаре шайха Худай-дада в Самарканде, Катта Лангар в районе Кашка-дарьи (Бабаджанов, 2006:426). Один из наших информаций свидетельствует о том, что исполнение хикматов передавались от матери дочери. то достаточно интересный факт, требующий дальнейшего изучения. Во время одной из научных форумов презентовали запись, осуществленная в Восточном Туркестане, исполнение хикматов на мазаре святого.

Во второй записи, который есть в нашем распоряжении – хикматы пелись группой мужчин, исполнителями народного ансамбля. Аккомпанировали народными инструментами. Мелодия отличительна от других народных песен. Ей свойственна ритмичность. Именно ритмичность мелодии хикматов способствовали их использованию во время зикров.

Роль рассматриваемой традиции неопределима в отношении передачи хикматов Ахмада Йасави из поколения в поколение, воспитательной функции. Прививаются молодому поколению нравственные ценности, уходящие вглубь истории.

Следует отметить, что распространению поэзии, принадлежащей перу Ахмада Йасави, способствовал также талкын. Термин (арабское слово), означающий «учение, толковывание, наставление». В народе сохранилось словосочетание «талкин ейтмак» (декламировать талкын). Эту информацию мы зафиксировали во время одной из бесед с информатором, родом из Кашгара. О талкыне упоминал С.Н. Лыкошин в своих комментариях к изданию «Дивана-йи Машраб». **Заключение.** Исследование наследия Ахмада Йасави развивалась по-разному в прошлом и в современности.

Востоковеды XIX в. начали сбор хикматов, агиографических сочинений, написанных его муридами и последователями его учения в более поздние периоды, а также представителей тариката Накшбандийа. Благодаря усилиям ученых прошлых столетий накоплен богатый пласт рукописей, переписанных в Поволжье, Центральной Азии. Несмотря на осуществленные исследовательские работы наследия Ахмада Йасави в конце XIX – начале XX в., проблема до сих пор остается актуальным. С приобретением независимости изучение наследия Ахмада Йасави, истории тариката Йасавийа приобретает новые обороты. Объектами исследования отечественных специалистов современности становятся эпиграфический материал, документы, которые хранились непосредственно в мавзолее Ахмада Йасави, рукописи хикматов, рукописи сборников, в которые вошли тексты хикматов. Раскрываются новые грани данной проблемы, вводятся в научный оборот неизученные и малоизученные материалы. Нами выявлены два восточнотуркестанских списка хикматов, Раскрываются новые грани данной проблемы, вводятся в научный оборот неизученные и малоизученные материалы.

Нами выявлены два восточнотуркестанских списка хикматов, хранящиеся в коллекции шведского ученого Гуннар Ярринга. Осуществлена транслитерация, что способствует в дальнейшем проведению сравнительного анализа с другими списками рукописей хикматов. В процессе работы в рукописном фонде Института восточных рукописей РАН (г. Санкт-Петербург) выявлены две рукописи, приобретенные Н.Ф. Петровским в г. Кучар Восточного Туркестана. Все эти материалы дают возможность раскрыть новые грани изучаемых рукописей. Вторым вопросом, рассмотренным в рамках доклада – устная традиция передачи хикматов из поколения в поколение недостаточно исследован по сей день. Нами привлекаются записи Рахилия Давут, Рейчел Харрис, осуществленные на территории Восточного Туркестана (ныне СУАР КНР). Учитывая тот факт, что ныне там запрещена традиция дервишей, читающих хикматы, талкыны – эти записи становятся уникальными. Один из записей свидетельствует чтение хикматов именно женщинами, что свидетельствует о традиции чтения хикматов, передаваемая по женской

линии, т.е. дочь может продолжить эту традицию, как преемница своей матери. Следует отметить, еще много проблем йасавийаведения, которых предстоит изучить.

Список литературы

1. Бабаджанов, Б. 2006. 'Хикмат'. Ислам на территории бывшей Российской империи. Москва, Восточная литература, т. 1, 655 с.
2. Боровков, А. 1948. 'Очерки по истории узбекского языка (определение языка хикматов Ахмада Ясави)'. Советское востоковедение, V. Москва-Ленинград.
3. Гордлевский, В. 1986. 'Ходжа Ахмед Ясави'. Избранные сочинения. Москва, т. 3, 591 с.
4. Девин, ДеУис. 2001. 'Маша'их-и турк и хваджаган: переосмысление связей между суфийскими традициями Йасавийа и Накшбандийа'. Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сборник статей памяти Фритца Майера (1912-1998). Санкт-Петербург, Филологический факультет СПбГУ, 394 с.
5. Девин, ДеУис. 2003. 'Ахмад Йасави'. Ислам на территории бывшей Российской империи. Москва, Восточная литература, вып. 4, с. 160.
6. Троицкая, А. 1926. 'Женский зикр в старом Ташкенте'. Сборник музея антропологии и этнографии, т. VII. <http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/08/08mae.vii/> © МАЭ РАН.

Abstract. This paper explores the multifaceted concept of wisdom (hikma) as articulated in Islamic history and considers the poetic Compendium of Wisdom (Divān-i Hikmat) of Khoja Ahmad Yasawi as its case study. Yasawi was a seminal Sufi saint in the religious and cultural landscape of Central Asia during the heyday of the Seljuk Empire (circa 1100-1200 CE). Yasawi's poetry and teachings evoke a lived religious experience that echoes in the spiritual imagination of Turkic Muslim communities to this very day. Like his person, his hikmat's also played a crucial role in Islamization of the region. Khoja Yasawi's Divān is embedded in Hanafi-Māturīdi scholastic discourse at large, yet it has much more to offer a believer. Each part is considered as a hikmāt that contain wisdom in its wholistic sense. The Divān has many versions stretched across the Central Asia, and remained part of oral tradition as noted by DeWeese (2013). The work stretches between biographical themes, high terms of Parisinate sufism, zikrs and anecdotal dialogue (Yesevī 2017). Therefore, Yasawi's contribution to Central Asian highlands transcends doctrinal supersessionism and has invitation to self-inquiry and

humility. The paper explores hikma (wisdom) in a broad sense, focusing on Khoja Yasawi's Divān as an oral tradition, and on his ascetic discipline, ethical focus, and way of being within his historical context. This paper not only explores the religious importance of hikma within a Sufi metaphysics but also looks at how Yasawi's hikma is reflected in his poetry, providing a detailed understanding of how religious ideas and love for the divine come together in the Central Asian Sufi tradition of the Yasawi order.

Keywords: Sufi lore, Khoja Ahmad Yasawi, Divān-i Hikmat, Central Asia, Vernacular Theology

Introduction. The term hikma, frequently rendered as "wisdom", is one of the most fundamental concepts in Islamic intellectual and Sufi history. Unlike philosophy, in Islamic sciences the term has a multilayered understanding, i.e., Hikma as inferred from revelation, Prophetic sayings, and in Sufi aphorisms. This brief paper tries to reflect on Divān-i Hikmat—a compendium of Turkic Sufi poetry attributed to Khoja Ahmad Yasawi (d. 1166)—as a distinctive formulation of hikma within Sufi lore.

Yasawi, revered as Pīr-i Türkistān, holds a foundational place in the spread of Islam in Central Asia, and his works played a vital role in shaping the spiritual identity of Turkic Muslims.² His hikmāt, composed in accessible Turkic verse, are not just meant to memorize but are also lived in rituals, and are thought to convey important spiritual knowledge, moral guidance, and personal transformation.

While traditional Islamic philosophy usually explains hikma using abstract ideas, Yasawi presents wisdom as something experienced in daily life and within a community, shown through practices like self-discipline (riyāḍa), remembrance (zikr), humility (tawāḍu'), and spiritual effort (mujaḥada). Unlike strict literalist approaches, Yasawi sees hikma as connected to changing the heart, developing good character, and seeking closeness to the Divine. In contrast to scholastic formalism, hikma in Yasawi's vision is embedded in the heart's transformation, the ethical shaping of the self, and the quest for Divine proximity (qurba).

In Islamic intellectual history, the concept of hikma holds a central yet multifaceted role.

The Qur'an describes hikma as a divine gift bestowed upon prophets and the righteous: "He gives wisdom to whom He wills, and whoever has been given wisdom has certainly been given much good.¹ Early Quranic exegetes, such as Mujahid (d. 722 CE) and al-Tabari (d. 923 CE), glossed al-hikma in terms of deep and thorough understanding of scripture (al-fahm fi al-kitab) or as synonymous with prophetic conduct (al-Sunna al-nabawiyya). However, as Islamic intellectual traditions encountered Greco-Roman philosophical tradition, the term's semantic range expanded significantly.

In Muslim philosophers, hikma was aligned with divine wisdom (hikma ilahiyya) and came to denote metaphysical insight into the reality of being (haqiqat al-wujud). Sufi interpretations, such as those found in al-Hakim al-Tirmidhi (d. 898) and later Ibn 'Arabī (d. 1240), associated hikma with unveiling of truth (kashf), spiritual discernment (basira), and the ethical transformation of the self (taṣfiya al-nafs). Therefore, hikma could be understood in a range of meaning that may include humility and self negation in case of Yasawi's work.

It is at precisely this juncture that Sufi conceptions of hikma diverge, offering a more integrated and experiential model of wisdom.² In contrast to the rationalist paradigm, Sufi articulations of hikma reframe wisdom as self mastery as well as an inner unveiling of truth (kashf) that transforms the heart.

The Divan-i Hikmat as a Sufi lore

The Divan-i Hikmat, attributed to Khoja Ahmad Yasawi, is a cultural, pedagogical, and spiritual lore that bridges scholarly Islam with vernacular piety. Composed in Turkic verse, often using syllabic meters familiar from folk poetry, the work operates on multiple levels: it instructs, warns, praises, and laments. It is both communal and individual, oral and textual, esoteric and accessible. In this sense, it exemplifies the lived ethos of hikma within a Sufi milieu deeply embedded in its Central Asian context. The hikmats, though attributed to Yasawi as examples of Turkic mystical and missionary poetry,⁵³ raise a critical question: it seems implausible that verses heavily infused with Arabic and Persian would be effective tools for reaching

non-Muslim Turkic tribes in the context of conversion or Islamization. It is possible that Yasawi's words, along with the efforts of his trained disciples in their preaching and ministries, did influence the spread of Islam and were later credited to their shaykh and pir. Alternatively, this attribution may reflect a post-Soviet reconstruction of Islamic history shaped by ideological and cultural revision.⁴ Lenz-Raymann notes that Hanafism played a significant role in this broader process, as it "facilitated the Islamization of pre-Islamic norms and traditions" and "helped to escape tensions between the new and old systems of beliefs, thus accelerating the smooth adoption of Islam." The capacity to preserve familiar customs while introducing a new religious framework made the transition more accessible for Central Asian societies.

Many scholars emphasize that this school of law offered a more flexible approach than others: "On the whole, the legal doctrines of Abu Hanifa evidence a liberality and a respect for personal freedom that are less emphasized among other jurists."⁵ Within this framework, Sufis—particularly

those aligned with the Hanafi-Maturidi tradition—played a pivotal role as creative agents: the narrators, poets, and storytellers who shaped how Islam was understood and lived. It is in this light that Khoja Yasawi's words along with his successors' development of the Yasawi Sufi tradition can be seen as active components of Islamization among the Turkic peoples of Central Asia.¹ They transmitted doctrinal teachings while re-narrating them through the lived experiences of communities on the social frontiers of Islam, thereby embedding the new faith within familiar cultural narratives. DeWeese indicates the Sufi shaikhs of the Yasawi tradition a few centuries later for developing social bonds with non-Muslim nomadic Turkic tribes. The multitudes of narratives are part of folklore, as he points out a big difference between the time before and during the Mongol era, saying that social and family connections, along with Sufis acting as 'reclassifiers' between Turkic people and Mongols,² helped bridge the gap between the Mongol system and the free-spirited nomadic lifestyle, as they managed the holy sites and shrines.

One of the most significant features of Yasawi's Divan is its use of Old Anatolian or Chagatai Turkish—a marked departure from the prevailing literary norms of Arabic and Persian in the Islamic world of his time.³ By employing the mother tongue of the peoples, Yasawi democratized access to Sufi wisdom.⁴ This decision was not merely linguistic but profoundly pedagogical. It signalled a commitment to make inner truths intelligible to common believers without compromising the depth of their meaning. Yasawi's language is direct, emotive, and symbolic. It addresses the reader or listener in second person, invoking God, the Prophet, and the murshid with intimacy and urgency. Within this linguistic and spiritual frame, wisdom takes shape as something embodied and experiential, held in collective memory, recited in prayer, and sustained in the devotional life of the Turkic communities.

Structure and Themes of Divan

The extant copies of Divan-i Hikmat exhibit considerable variation in language and content,⁵ suggesting that they were compiled by different individuals across diverse regions.

As some original hikmāts faded or changed over time, others were added in a similar tone and spirit, gradually reshaping the collection. These hikmāts reflect Yasawī's theological outlook and the ethos of his spiritual path, forming a vital part of the intellectual and devotional framework among Turkic communities. The poems typically follow a didactic structure, beginning with invocations such as bismillah, praise for the Prophet, or expressions of the speaker's unworthiness, before turning to themes such as death, the fleeting nature of the world, the inner struggle with the nafs, repentance, the guidance of the pīr, and love for God and His Messenger. In these verses, Yasawī appears as an intensely engaged spiritual figure, an anguished seeker who confesses his shortcomings and pleads for divine mercy.

Most of Divān has autobiographical undertone: the very structure of the Divān becomes a pathway (sulūk) for the seeker.⁶ In his doctoral thesis (2022), Zhanbolat Sambetov explores the evolution and transmission of hikmets within the broader framework of Yasawī influence in Kazakh social and cultural life. Contrary to the usual literary trajectory from orality to writing, Yasawī is shown

to have reversed this flow by converting written theological knowledge into an orally transmitted mystical tradition. Over time, these hikmāts not only formed the cornerstone of Turkic Sufi literature but were revered as quasi-scriptural texts—often referred to as the “Turkic Qur'an” or Defter-i Sani. While some sources claim Yasawī composed 4,400 hikmets, critical voices such as DeWeese following Aleksandr Borovkov, stress that no extant manuscript contains only Yasawī's authentic compositions.¹¹⁴ Fuad Köprülü's well-known assertion that the current corpus may not contain a single authentic hikmet is echoed, yet he maintains that the style and spirit preserve Yasawī's legacy.²

Sambetov surveys manuscript transmission across a wide geographical range—Berlin, Tashkent, Istanbul, Manchester, and Kashgar—highlighting 250 identifiable hikmāts and 175 manuscripts in Uzbekistan alone. He also draws attention to the gender-inclusive nature of the tradition, identifying female reciters (Yesevi-han) and communal settings like otin-oy, noting their role in preserving spiritual and didactic functions of hikmet recitation.

Wisdom (hikma) as Lived Tradition

In the Divān-i Hikmat, wisdom (hikma) is not defined in abstract terms; rather, it is lived, endured, suffered, and realized through spiritual discipline and inner transformation. In this section, we focus on selected hikmāts that exemplify how Yasawī translates esoteric insight into poetic aphorism and embodied experience. These verses reflect the Sufi understanding that true knowledge must be lived; attained through the annihilation of the self in God (fanā'), through servanthood and humility ('ubūdiyya), and through an enduring longing (shawq) for divine unity.

In many hikmāts, Yasawī attributes his spiritual awakening first to his guide Arslan Baba, and later to Yūsuf al-Ḥamadānī, another master encountered along his path. The figure of the murshid (spiritual guide) holds a central place in Sufi tradition, serving as one who deepens acquired religious knowledge and unveils the inner dimensions of ritual and divine wisdom. The murshid is more than a teacher of theory or speech; he is one who has walked the path and carries the wisdom of presence, the lived spiritual state (hāl).

In Hikmat One, Yasawī recounts the moment of spiritual inheritance, a moment filled with blessing and the symbolic transmission of the Prophetic legacy. The “trust of the Prophet” (amānat) given to him by Arslan Baba is not a body of textual knowledge but a living, radiant secret. This encounter marks the beginning of his initiation and the awakening of his hikma.

Māturīdī Kalam and Vernacular Theology in Divān

Khoja Aḥmad Yasawī's hikma represents a synthesis, a lived harmonization of Islamic law (sharī'a) and the spiritual path (ṭarīqa), of the outer (zāhir) and the inner (bāṭin), rather than simply a confluence of theology and poetry. While firmly grounded in Sunni orthodoxy, particularly the Ḥanafī school and Māturīdī theology, Yasawī's voice emerges as that of a poet-mystic rather than a jurist. Even so, the Divān-i Hikmat remains doctrinally careful in its formulations. The wisdom it conveys always remains rooted in the scriptural tradition. Yasawī does not set aside Islamic law; rather, he weaves it into a vernacular theology that speaks directly to the heart.

Yasawī's theological context was deeply shaped by Māturīdī theology (kalām), which emphasized divine justice ('adl),

human agency (ikhtiyār), and the intelligibility of revelation. While Māturīdism upheld the use of reason, it consistently grounded all knowledge in the divine will. In his hikma, Yasawī conveys this balance through evocative poetic imagery rather than scholastic exposition. He frequently invokes themes such as the Day of Judgment (qiyāma), divine punishment ('adhāb), and the moral accountability of the self. In Hikmat 10, it says:

“İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Aḥmad.”

This verse appears frequently, concluding several hikmāts, where Yasawī's poetic voice resonates with adab (spiritual etiquette). In this context, adab serves as a bridge between inner realization and outer conformity to the path, encompassing death, accountability, and the hope for redemption. For Khoja Yasawī, the spiritual path (ṭarīqa) remains inseparable from religious law (sharī'a). Yasawī's choice to write in Old Turkic (Chagatai) rather than Arabic or Persian is itself an act of wisdom. By employing the vernacular, he democratized sacred knowledge and made complex theological truths accessible to nomadic and settled Turkic peoples.

He translated hikma into a language not only of words but of rhythms, rhymes, and resonances that could be recited, sung, and memorized.¹ This diction is intentionally plain, but not simplistic. He uses repetition, imperatives, and proverbs to build mnemonic and emotional resonance. He critiques false sheikhs, worldly arrogance, and the forgetfulness of death—all in a tongue familiar to his audience. This makes Divān not an elite philosophy but a mode of vernacular theology. For instance he offers direct criticism of those who adopt mystical appearances without grounded knowledge or sincere observance.

“Şeriatsız söz etmezler tarikatta.”

The above mentioned line from Hikmat 74 functions both defensively and pedagogically. It sets boundaries, affirms orthodoxy, and preserves the integrity of the spiritual path, ensuring it remains free from antinomian tendencies or heretical distortions. This stance holds particular significance in the Central Asian context in which Yasawī lived and taught—a region shaped by influences from futuwwa (spiritual chivalry), malāmātī (path of blame),

and even qalandarī (renunciant) expressions. It expresses the inner dread of falling away from the divine path. He turns his own failings into didactic narratives. The body becomes both witness and site of spiritual struggle. This aligns with Sufi principles of spiritual training (riyāḍa), annihilation (fanā'), and subsistence in God (baqā').

Sufi Lore and the Legacy of Khoja Yasawī's Divān

In the Sufi tradition, wisdom (ḥikma) is conveyed not through abstract doctrinal formulation

alone, but through ḥikāya (narrative), parable, manāqib (accounts of saints), and poetic remembrance. These forms preserve theological insight along with the spiritual character and temperament of a tradition. In the case of Khoja Yasawī, ḥikma serves as both ethical orientation and narrative practice—a fusion of lived example, oral verse, and spiritual transmission that operates as a collective moral compass.

The hagiographic traditions surrounding Yasawī do more than recount his life; they carry ethical and metaphysical teachings within their fabric. As Devin DeWeese observes, Yasawī's hagiographic image gained special resonance during the Mongol and post-Mongol periods,

when Sufi communities sought to affirm their presence within shifting political and social landscapes. Yasawī appears not only as a poet or ascetic, but as an Islamizing saint, one who inspired transformation by embodying the moral and mystical weight of Islam.² Simon Michael Braune contributes to this field by offering the first annotated bibliography centered on Islam as practiced among the Kazaks, addressing a longstanding gap in the literature. He challenges inherited views shaped by Tsarist and Soviet narratives that depicted Kazakh Islam as nominal or syncretic. Braune underscores the growing scholarly agreement that binary oppositions—such as Islam and shamanism, orthodoxy and heterodoxy—fail to capture the complexity of Kazakh religious life.

Oral Hagiographic Tradition

In his study, Kaymaz approaches the Divān-i Һikmat through a verbal and idiomatic lens, with particular focus on the use of Turkish proverbs within the text. Proverbs, as concise and anonymous expressions of ancestral wisdom shaped through generations of lived experience, offer a ready-made treasury of language for poets and storytellers.⁴ All periods of the Turkish language, from Old Turkish

to the present, have employed them as a powerful literary tool. Much of the Divān-i Һikmat was likely preserved through oral transmission before being written down, as established by Sambetov. This oral dimension granted Yasawī's ḥikma a distinctive fluidity and capacity to adapt, enabling his voice to resonate across nomadic, semi-nomadic, and urban contexts and across historical periods and geographies.

The poetic form of these teachings—rhythmic, aphoristic, and mnemonic—made them especially suitable for memorization, repetition, and recitation. Their narratives, often framed as miraculous events, serve as allegories for spiritual transformation: how adversaries become companions, how sorrow gives way to divine grace, and how ethical change takes root in collective consciousness. This oral character is not secondary but central. It renders ḥikma an embodied and communal act, something to be performed, sung, or lived rather than merely read. In this way, Khoja Yasawī's ḥikma functions as a form of social ritual, weaving together memory, theology, and moral formation within a shared tradition. This oral and performative dimension also ensured that Divān became embedded

in the ethical fabric of communities—not just in legal codes or theological schools, but in the way people buried their dead, greeted guests, or taught their children.

The Ethics of Vernacular Language

If one were to ask what gives Khoja Yasawī's Divān its enduring authority across generations

and geographies, the answer would not lie in its formal originality nor in its sophistication of language. Rather, its power lies in how deeply it is woven into the self—the nafs under discipline, the body in prayer, the tongue in remembrance. For Yasawī, ḥikma is not learned in books alone but carved into the soul through humility, suffering, and love.¹ Akyiğit emphasizes that Khoja Yasawī's inclusive approach—welcoming pre-Islamic Turkic traditions so long as they did not contradict Islamic principles—allowed for a seamless integration of Islam into Turkic cultural life. This method not only facilitated the Turks' adoption of Islam without forsaking their ethnic identity but also laid the groundwork for a culturally rooted Islamic worldview across Anatolia.

Through the efforts of Yasawī's dervishes and alperenler, Islam spread widely, shaping a society anchored in religious faith, communal values, and loyalty to land and tradition.² Yasawī's deliberate use of Turkic verse, instead of Arabic or Persian, is not simply a stylistic choice. It reflects an ethical commitment to accessibility. In contrast to the elite intellectual traditions of his time, Khoja Yasawī situates ḥikma within the idiom of the people. His Turkish is oral, direct, and rich in spiritual colloquialism—a form of spiritual etiquette (adab) in its own right. The ethical power of this language is performative.

Conclusion. Khoja Aḥmad Yasawī's Divān-i Һikmat offers more than spiritual poetry; it constitutes a lived theology, a vernacular approach, and a unique theory of wisdom. His notion of ḥikma cannot be separated from embodiment, community, ethics, or divine remembrance. As such, Yasawī's lore diverges both from the abstract rationalism of classical philosophy and from the purely legalistic strands of religious thought. Through Divān, the seeker (sālik) is not simply taught what to believe, but how to live: how to mourn, how to love, how to serve, and ultimately how to die before death.

The wisdom that Khoja Yasawī articulates is experiential, rooted in divine presence (ḥudūr) and communal service, and transmitted through poetic embodiment rather than scholastic abstraction. This model of wisdom has broad implications; not only for the study of Central Asian Sufism but also for contemporary discourses on Islamic spirituality, ethics, and pedagogy. Yasawī's ḥikma reminds us that hidden knowledge is not a possession but a trust (amāna), one that demands self-effacement, sincerity, and humility.

The Divān-i Һikmat thus stands not merely as a literary relic but as a breathing archive of a Sufi worldview wherein ḥikma is the path, the guide, and the goal. Kazakhstan's cultural revival is deeply rooted in Khoja Yasawī's spiritual heritage, which the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (SAMK) formalizes in state-Islam relations.¹ The revival has spurred growing demand for Islamic education, evolving from classical to post-secular forms with a distinctly Kazakhstani character, drawing on Central Asian thinkers like,

Avicenna, al-Farabi, and Khoja Yasawi.² In sum, Khoja Ahmed Yasawî's Divân-i Hikmat exemplifies a Sufi conception of wisdom that is prophetic, poetic, and practical. It reminds us that hikma in Sufi lore is not merely the adornment of speech, but the fragrance of a life steeped in divine intimacy and existential surrender. Future inquiries may benefit from situating Khoja Yasawî's hikmâts within comparative Sufi traditions—such as those of Akbarî, Rûmî, or the Qalandariyya—and exploring its resonance with pre-Islamic Turkic oral wisdom genres, thus enriching our understanding of Sufism's linguistic and cultural plurality. “Elimi tutup yola koy, Ente'l-Hādî.”

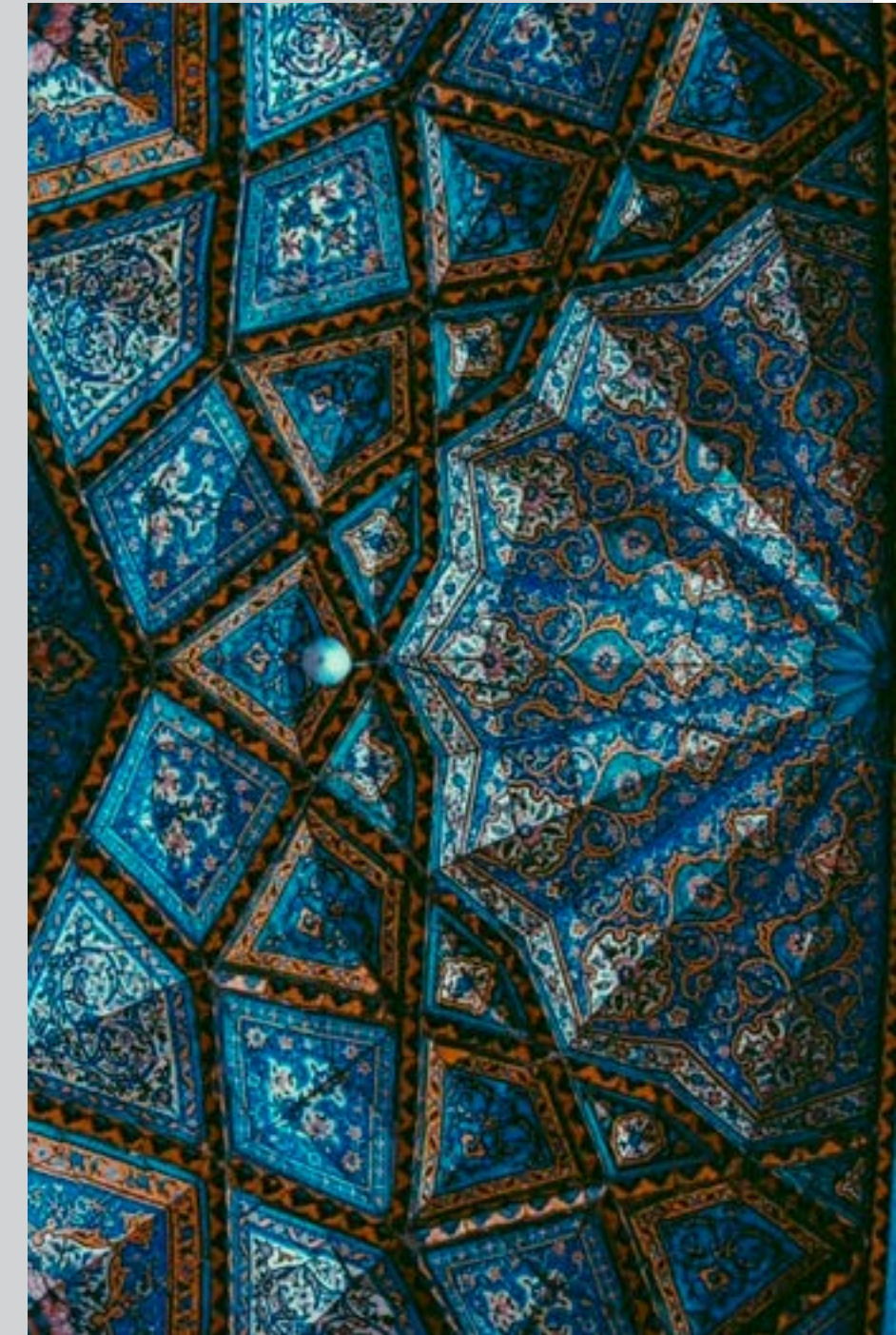
Here, divine guidance is invoked through the intimate use of sacred names within personal prayer. Khoja Yasawî unites sacred utterance with individual supplication, allowing each verse to function as both zikr (remembrance) and du'ā' (prayer). The Sufi understanding that language shapes the structure of reality is evident throughout the Divân: speech is not ornamental but generative, forming the very foundations of the moral world.

Bibliography

1. Akyiğit, Handan. “Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sisteminde Hoşgörü ve Kültürel Çoğulculuk.”
2. Erdem, December 20, 2020, 1–20. <https://doi.org/10.32704/erdem.838405>.
3. Ataman, Kemal Yavuz. “Ahmed Yesevi and Global Wisdom.” *Afro Eurasian Studies* 9, no. 1 (April 13, 2022): 46–60. <https://doi.org/10.33722/afes.1093015>.
4. Beben, Daniel. “Ahmad Yasavî and the Ismā'îlîs of Badakhshān: Towards a New Social History of Sufi-Shī'î Relations in Central Asia.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 63, no. 5–6 (November 11, 2020): 643–81. <https://doi.org/10.1163/15685209-5.12341523>.
6. Braune, Simon M. “Islam as Practiced by the Kazaks: A Bibliography for Scholars.” *Middle East Librarians Association*, no. 78 (2005): 1–17.
7. Deweese, Devin. “Ahmad Yasavi and the Divan-i Hikmat in Soviet Scholarship.” In *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, edited by Michael Kemper, 1. Issued in paperback. Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series 25. London: Routledge, 2013.

8. “Khwaja Ahmad Yasavi as an Islamising Saint: Rethinking the Role of Sufis in the Islamisation of the Turks of Central Asia.” In *Islamisation: Comparative Perspectives from History*, edited by A. C. S. Peacock. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
9. ERASLAN, KEMAL. “AHMED YESEVÎ.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
10. Accessed October 4, 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi>.
11. Harris, Rachel. “Text and Performance in the Hikmât of Khoja Ahmad Yasawi.” *Rast Müzikoloji Dergisi* 7, no. 2 (October 25, 2019): 2152–68. <https://doi.org/10.12975/pp2152-2168>.
12. Kaymaz, Zeki. “DİVÂN-I HİKMET TE ATASÖZLERİ VE KULLANILIŞ ÖZELLİKLERİ.” *Türk Dünyası Dergisi*, no. 46 (October 30, 2018): 159–71. <https://doi.org/10.24155/tdk.2018.84>.
14. Köprülü, Mehmed Fuad. *Early Mystics in Turkish Literature*. Translated by Gary Leiser and Robert Dankoff. Routledge Sufi Series. London: Routledge New York, 2006.

16. Lenz-Raymann, Kathrin. *Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter-Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia*. Global, Local Islam. Bielefeld: Transcript, 2014.
17. Mustafayeva, Anar, Ykhtiyar Paltore, Meruyert Pernekulova, and Issakhanova Meirim. “Islamic Higher Education as a Part of Kazakhs' Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Cultural Studies* 10, no. 3 (July 21, 2023): 103–27. <https://doi.org/10.29333/ejecs/1515>.
19. Peacock, Andrew A.C.S. *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*. 1st ed. Cambridge University Press, 2019. <https://doi.org/10.1017/9781108582124>.
20. Sambetov, Zhanbolat. “Kazakistan'ın Sosyal, Kültürel ve Siyasi Hayatında Yesevilğin Etkileri.”
21. Süleyman Demirel University, 2022.
22. Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Edited by Mustafa Tatcı. 29. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017.

ЯСАУИ ІЛІМІ ЖӘНЕ ХХІ ҒАСЫР РУХАНИЯТЫ: ІШКІ ӘЛЕМГЕ ОРАЛУ

Моллақанағатұлы Сайпулла

“Әзірет Сұлтан” Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы Ясауитану ғылыми Орталығының басшысы

Моллақанағатұлы Сайпулла 2008-2010 жылдары Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Дінтану» мамандығы бойынша магистратура бітірген, 2018-2021 жылдары Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Түркология» мамандығы бойынша PhD докторы.

ХХІ ғасыр — технологиялық ілгерілеу мен рухани дағдарыстың қатар жүріп жатқан кезеңі. Ғылым мен цифрлық технологияның шапшаң дамуы адамның өмір сүру форматын өзгерткенімен, оның болмысын толыққанды түсіндіре алмай отыр. Осы тұста адамның ішкі әлеміне бағытталған, терең рухани ілімдерге деген сұраныс та арта түсті. Қожа Ахмет Ясауи мұрасы тек өткеннің ескерткіші емес, қазіргі қоғам үшін де құндылығы жоғары рухани бағдар болып қала береді. Өйткені, Ясауи ілімі адамның жан дүниесін тәрбиелеу арқылы қоғамды жаңғыртуға бағытталған терең жүйе.

Ясауи хикметтерінің басты нысанасы да адамның нәпесімен күресі, ішкі жан дүниесін тазартуы.

Ол «шынайылық», «мінез түзету», «тақуалық» сынды ұғымдарды тек діни емес, әлеуметтік құндылықтар ретінде ұсынады. Қоғамда ар-ұят, адалдық, жауапкершілік әлсіреген тұста Ясауи ілімі рухани иммунитет қалыптастырудың пәрменді жолы бола алады. Бұл ілім Құран мен сүннетке негізделген нақыл мен ақылдың, тәжірибе мен түсініктің тоғысқан нүктесі. Оны құр теориялық ілім деп қабылдау тар түсінік болар еді. Ясауи сопылығы өмір салтына айналған, жүрек тәрбиесін алға қоятын тәжірибелік мектеп деуге де болады.

Бүгінгі жаһандану жағдайында жастардың ұлттық-рухани болмыстан алыстап бара жатқаны байқалады. Жас буын батыстық үлгідегі ақпараттық және тұтынушылық идеологияға бой алдырып, өзін-өзі танудан алыстап кетті. Осыған жауап ретінде Ясауи ілімі рухани тепе-теңдік пен мән іздеу дағдысын қайта оятуға күш береді. Бұл қатып қалған қағида емес, адамды еркін ойлауға, терең сезінуге, әрекет арқылы тануға бастайтын құндылықтар жүйесі. Ясауидің көзқарасы бойынша, иман жанға қонатын аманат. Жансыз адамда иман да, жауапкершілік те болмайды.

Сол себепті адамның рухани жаңғыруы алдымен өзін танудан басталады.

Ясауи ілімі ішкі еркіндік пен рухани тұтастықты басты шарт етіп қояды. Ол адамның жаратылысында бір нәрсеге құл болуға бейімділік бар екенін айта отырып, «шынға құл болған ғана құлдықтан босайды» деп үйретеді. Шынға бет бұрған адам өз нәпсісінің, құмарлығының емес, ақиқаттың жетегінде жүреді. Бұл ой бүгінгі қоғам үшін аса өзекті. Себебі қазіргі кезде адамдардың бір бөлігі ақшаға, мансапқа, атакқа, екінші бір бөлігі шетел идеологиясына немесе догмалық сенім жүйелеріне құл болып барады. Осыдан барып ұлттық бірлік әлсіреп, рухани хаос белең алып келеді.

Ясауи ілімі тек руханиятпен шектеліп қалмай, әлеуметтік белсенділікке де үндейді. Оның жолын ұстанған шәкірттері қоғамнан шет жүріп, зікірмен ғана шұғылданған тақуа емес, халықтың ішінде жүріп еңбек еткен, мұқтажға қызмет еткен тұлғалар. Бұл қазіргі замандағы волонтерлік, әлеуметтік жауапкершілік, қоғамдық белсенділік сияқты құндылықтармен табиғи үндес. Ясауи: «Ізгілікті іспен дәлелде», – деген ұстанымды ұсынған. Осы тұрғыдан келгенде, Ясауи жолы әлеуметтік кемелденудің даңғыл жолы. Қожа Ахмет Ясауи ілімінің тағы бір

ерекшелігі – толеранттылық пен адам теңдігін дәріптеуі. Ол адамның жаратылысы топырақтан екенін айтып, «топырақтай төзімді болуды» және «жер сияқты өнім беретін, пайдалы болуды» үйретеді. Бұл қазіргі әлемдік деңгейде күн тәртібінен түспей келе жатқан этносаралық және конфессияаралық диалог мәселесінде Ясауи көзқарасының маңыздылығын көрсетеді.

Сондай-ақ Ясауи «Отан», «тыныштық», «бауырластық» ұғымдарын мемлекет тұтастығының тірегі ретінде бағалаған. Оның түсіндіруінде, адам бұл дүниеде өзінің шынайы Отанын табуға сынақ үшін келген. Яғни бұл дүниені қадірлеу, мәңгілік Отаныңа деген құрметтің өлшемі. П а й ғ а м б а р ы м ы з д ы ң «Отанды сүю – иманнан», – деген хадисі де осы ұстанымды қуаттайды.

Жалпы, Ясауи ілімін түсіну оңай шаруа емес. Оны ұғыну үшін сол дәуірдің тарихи, діни, саяси ахуалын, бабалар ұстанымын, сопылықтың ішкі мағынасын терең зерттеу қажет. Сопылық – ақиқат сөзбен жеткізілмейтін, тек «халмен», рухани күймен түсінілетін жол. Мәуләна Руми: «Ғашықтық не?», – деп сұрағанда, «Мен сияқты бол, сосын көресің» деп жауап берген. Ясауи ілімі де осындай ішкі тәжірибеге сүйенеді. Қазіргі таңда қазақ руханиятына

қорған болар жалғыз жол Ясауи ілімі. Ол – ислам мен түркі дүниетанымының табиғи тоғысы, рухани тұтастықтың кепілі. Сондықтан Ясауи мұрасын тек тарихи жәдігер ретінде емес, заманауи рухани бағдарлама ретінде қабылдау қажет. Бұл жастарды өз болмысымен қауыштыратын, рухани тазаруға жетелейтін, ұлттық иммунитетті қалыптастыратын бірегей ілім. Оны тек зерттеп қана қоймай, білім мен тәрбие жүйесіне енгізу бүгінгі заманның талабы. Себебі технологиялық қоғамдағы тұлғалық дағдарысқа қарсы тұрар бірден-бір күш ішкі әлемді реттейтін, арды оятатын руханият. Ал руханияттың түп негізі Ясауи мұрасында екендігін уақыт дәлелдеп отыр.

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ АХМЕДА

Аннотация. Статья посвящена анализу духовного наследия Ахмеда Ясави и его роли в формировании нового поколения. Рассматриваются ключевые идеи Ясави, их актуальность в современном обществе, а также практические способы интеграции его учения в образовательные и культурные инициативы, направленные на воспитание нравственно зрелой молодежи.

Ключевые слова: Ахмед Ясави, духовность, молодежь, нравственность, образование, поколение, служение.

Аңдатпа. Мақала Ахмет Ясауидің рухани мұрасын және оның жаңа ұрпақты қалыптастырудағы рөлін талдауға арналған. Ясауидің негізгі идеялары, олардың қазіргі қоғамдағы өзектілігі, сондай-ақ оның ілімін білім беру және мәдени бастамаларға и н т е г р а ц и я л а у д ы ң практикалық жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: Ахмет Ясауи, білім беру, жас ұрпақ, жастар, руханият, қызмет ету, өнегелілік.

Abstract. The article is devoted to the analysis of Ahmad Yasawi's spiritual heritage and his role in shaping the new generation.

It examines Yasawi's key ideas, their relevance to contemporary society, and practical ways to integrate his teachings into educational and cultural initiatives aimed at nurturing a morally mature youth.

Keywords: Ahmad Yasawi, education, generation, morality, service, spirituality, youth

Özet: Makale, Ahmed Yesevi'nin manevi mirasını ve yeni neslin oluşumundaki rolünü analiz etmeye adanmıştır. Yesevi'nin temel fikirleri, bunların modern toplumdaki önemi ve onun öğretilerinin eğitim ve kültürel girişimlere entegrasyonunun pratik yolları ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, eğitim, gençlik, hizmet, kuşak, maneviyat, nesil, ahlak

Введение: На протяжении веков имя Ахмеда Ясави стало символом духовного пробуждения, нравственного очищения и глубинной мудрости, преломленной сквозь призму тюркского мира. Великий мыслитель XII века, Ахмед Ясави, не только заложил основы тюркской ветви суфизма, но и сформировал уникальный образ человека, устремленного к совершенству через служение Аллаху и обществу (Abuov, 2022: 15).

Его учение, пронизанное состраданием, скромностью и внутренним очищением, сохраняет свою живую силу даже в наши дни – в эпоху, когда человечество сталкивается с глубокими кризисами ценностей, духовной опустошенностью и потерей нравственных ориентиров (Derbisali, 2015: 28).

Современный мир предъявляет молодому поколению множество противоречивых требований: быть успешным, но оставаться честным; стремиться к материальному благополучию, не утрачивая при этом духовной глубины. На этом фоне идеи Ахмеда Ясави, обращенные к очищению сердца и единению с истиной через служение Аллаху и ближним, обретают особую актуальность (Kerimbay, 2020: 61). Они открывают перед нами путь формирования личности, основанной не на внешнем блеске, а на внутренней цельности и верности высшим нравственным принципам.

Цель настоящей статьи – проанализировать духовное наследие Ахмеда Ясави и показать, каким образом его идеи могут лечь в основу воспитания нового поколения – поколения,

для которого высшими ценностями станут не мимолётные удовольствия, а истина, милосердие и стремление к совершенству ради Аллаха.

Перейдём теперь к следующему разделу, в котором целесообразно глубже рассмотреть ключевые идеи учения Ахмеда Ясави, образующие фундамент его мировоззрения и системы воспитания.

Основные идеи учения Ахмеда Ясави

Учение Ахмеда Ясави представляет собой стройную систему духовного восхождения, где каждый этап внутреннего роста логически вытекает из предыдущего. Центральное место в этой системе занимает путь совершенствования через четыре стадии: шариат, тарикат, магрифат и хакикат (Yasawi, 12 век: 7). Шариат, первая ступень, требует безусловного соблюдения внешних норм и предписаний, установленных Аллахом. Он формирует фундамент благочестивой жизни, без которого дальнейшее продвижение невозможно. Тарикат открывает перед человеком путь внутреннего очищения и духовной дисциплины, побуждая не просто следовать ритуалам, но и вести глубокую работу над собой. Магрифат знаменует собой обретение истинного знания о сущности Аллаха и природе бытия, требуя

от искателя проникновения в самую суть явлений, а не удовлетворения поверхностным пониманием (Yasawi, 12 век: 13). И наконец, хакикат – вершина пути – приводит человека к непосредственному переживанию истины, к полному единству с волей Всевышнего. Наряду с этим, Ахмед Ясави последовательно проповедовал идеалы любви, милосердия, скромности и служения обществу. Для него любовь к Аллаху была неотделима от любви к людям: через заботу о ближних человек проявляет преданность Всевышнему (Abuov, 2022: 33). Милосердие в его учении не оставалось отвлечённым понятием – оно воплощалось в реальных поступках помощи и сострадания. Скромность, как ещё один краеугольный камень духовного роста, рассматривалась как необходимое условие для приближения к истине: лишь освободившись от гордыни и стремления к превосходству, человек становится способным воспринять Божественный свет. Служение обществу воспринималось Ясави как священная обязанность, направленная на благо всех творений Аллаха. Особое внимание Ахмед Ясави уделял критике лицемерия, жадности и формального исполнения обрядов. Он выступал против тех,

кто внешне соблюдает религиозные предписания, но не стремится к истинному очищению сердца. Лицемерие, по его мнению, разрушает внутреннюю основу человека, превращая религию в пустую форму без живого содержания (Yasawi, 12 век: 45). Жадность ослепляет душу, лишая её способности к бескорыстной любви. Формализм, заикленный на внешнем исполнении норм без искренней внутренней работы, обесценивает веру, лишая её главной сути – стремления к Аллаху через преданность и любовь. Нельзя не отметить и метод передачи духовных знаний, избранный Ахмедом Ясави. В отличие от многих своих современников, он писал на родном тюркском языке, делая своё учение доступным для простого народа (Eraslan, 1993: 18). Его поэзия, собранная в знаменитом «Диван-и Хикмет», наполнена образами, понятными каждому, кто ищет путь к Аллаху. Простота изложения, яркость метафор и глубокий духовный смысл сделали творчество Ясави вечным источником вдохновения для миллионов людей, стремящихся к нравственной и духовной зрелости.

Именно благодаря этой ясности и человечности основные идеи Ахмеда Ясави сложились в стройную и доступную модель духовного совершенствования,

основанную на искренности, любви и стремлении к истине ради Аллаха. Логичным продолжением нашего размышления станет обращение к его главному труду – «Диван-и Хикмет», который стал живым воплощением всей его духовной философии.

«Диван-и Хикмет» как инструмент воспитания

«Диван-и Хикмет» – бессмертное творение Ахмеда Ясави – представляет собой не просто собрание поэтических строк, но и целостную педагогическую систему, нацеленную на формирование нравственно зрелой личности (Yasawi, 12 век: 22). Через ясные образы и проникновенные наставления Ясави передаёт вечные истины, необходимые для внутреннего становления человека.

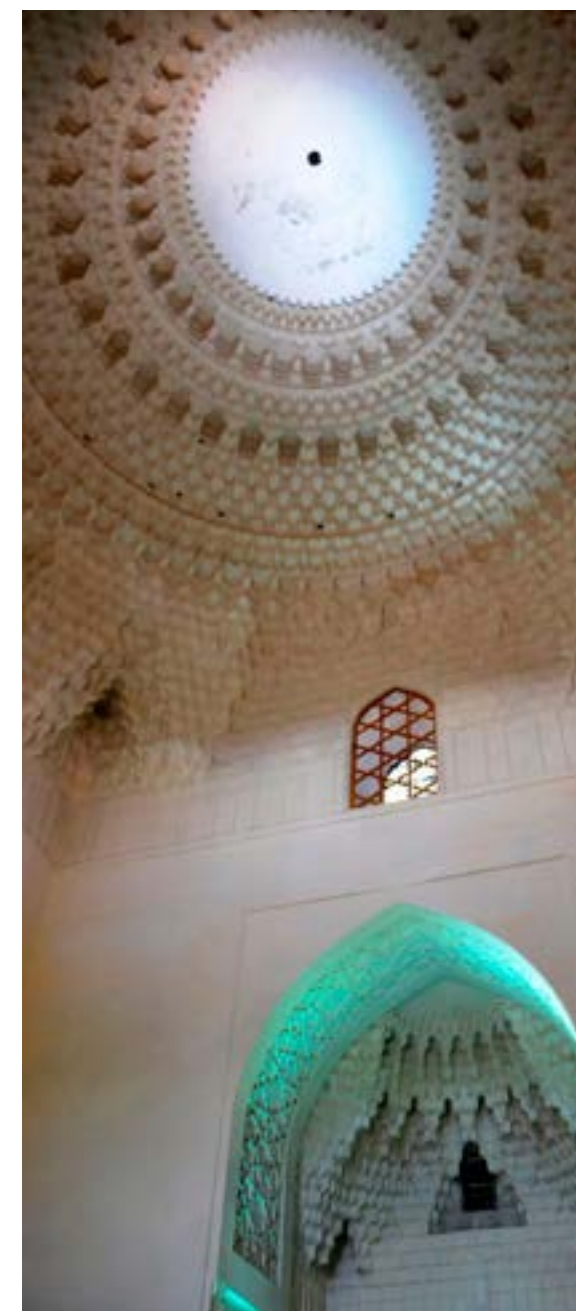
Центральными темами его хикметов становятся нравственность, сострадание, трудолюбие и преданность – качества, без которых невозможно построение здорового общества, основанного на воле Аллаха. Нравственность проходит сквозной нитью через всё произведение, становясь фундаментом духовной жизни. Ахмед Ясави учит, что истинное благочестие проявляется не в показных атрибутах религиозности, а в честности, скромности, уважении к родителям, заботе о слабых и бескорыстной помощи нуждающимся

(Abuov, 2022: 41). Сострадание, в его понимании, – это естественное проявление любви ко всем творениям Аллаха, а трудолюбие воспринимается не только как обязанность, но и как форма поклонения: ведь через честный труд человек приближается к Божественной истине. Преданность делу, семье, обществу и, прежде всего, Аллаху становится критерием истинной духовной зрелости. Особое место в «Диван-и Хикмет» занимают наставления, обращённые к молодёжи. С особой заботой и любовью Ахмед Ясави направляет юные сердца, предостерегая их от соблазнов мирской суеты и призывая к очищению души через служение истине (Kerimbay, 2020: 54). В одном из своих хикметов он наставляет:

«Не ищи гордости в этой жизни, ибо истинная честь – в чистоте сердца и преданности Аллаху» (Yasawi, 12 век: 63).

Такие слова не просто обогащают внутренний мир молодых людей, но и формируют у них глубокое чувство ответственности перед собой, обществом и Всевышним. Следует особо подчеркнуть, что «Диван-и Хикмет» сыграл ключевую роль в формировании духовной идентичности тюркских народов. Благодаря доступной форме и глубокому содержанию,

идеи Ахмеда Ясави прочно укоренились в народном сознании, стали частью культурного кода и передавались из поколения в поколение (Eraslan, 1993: 30). Его учение позволило сохранить нравственные ориентиры в периоды социальных потрясений, войн и культурных перемен, обеспечивая преемственность духовной традиции. Иными словами, «Диван-и Хикмет» выступает не только как памятник литературного наследия,

но и как живой инструмент воспитания, способный оказывать влияние на умы и сердца людей даже спустя столетия. Понимание этой роли особенно важно при рассмотрении влияния Ясави на современность, к чему мы теперь обратимся.

Наследие Ясави в современном контексте

Несмотря на прошедшие века, духовное наследие Ахмеда Ясави продолжает оставаться живым источником вдохновения и нравственной опоры для миллионов людей. Знаковым признанием его глобального значения стало решение ЮНЕСКО объявить 2016 год Годом Ходжи Ахмеда Ясави (Derbisali, 2015: 39). Эта инициатива подчеркнула, какую значительную роль сыграл великий мыслитель в формировании духовной культуры не только тюркских народов, но и всего мусульманского мира. Торжественные мероприятия, научные конференции и культурные программы, организованные в разных странах, вновь обратили внимание мировой общественности на универсальность идей Ясави – идей любви, служения, справедливости и внутренней чистоты.

Существенным вкладом в распространение учения Ахмеда Ясави стала деятельность Университета имени Ходжи Ахмеда Ясави в городе Туркестан, основанного в 1991 году. Этот университет превратился не только в образовательный центр, но и в важнейшую площадку духовного просвещения, где идеи Ясави изучаются, и н т е р п р е т и р у ю т с я и внедряются в образовательные программы нового поколения (Derbisali, 2015: 44). Здесь учатся студенты из разных стран тюркского мира, что способствует укреплению общей духовной идентичности и развитию культурных связей на основе богатого наследия Ясави. Помимо университета, м н о г о ч и с л е н н ы е и с с л е д о в а т е л ь с к и е институты, культурные центры и благотворительные фонды продолжают активную работу по изучению, популяризации и современному осмыслению его философии.

Особое внимание уделяется мероприятиям, направленным на вовлечение молодежи в процесс знакомства с духовным наследием Ясави. Литературные вечера, посвященные чтению и обсуждению хикметов, конкурсы на лучшее знание «Диван-и Хикмет»,

фестивали духовной поэзии – всё это помогает молодым людям не просто изучить наследие великого мыслителя, но и прочувствовать его идеалы на личном опыте (Almenbetova, 2012: 67). Благодаря подобным инициативам высокие нравственные ценности становятся частью внутреннего мира нового поколения, помогая им найти ответы на сложные вопросы современности и формировать духовную устойчивость в условиях глобальных перемен.

В результате усилия по сохранению и актуализации учения Ахмеда Ясави свидетельствуют о его неизменной ценности для современного общества. И чтобы конкретнее понять, как философия Ясави может быть встроена в воспитательные процессы сегодняшнего дня, целесообразно перейти к рассмотрению практических способов её интеграции в образование и культуру.

Применение идей Ясави в воспитании нового поколения

В современном мире, где стремительное развитие технологий всё чаще уводит молодежь от осознания духовных основ бытия, идеи Ахмеда Ясави приобретают особую значимость.

Их интеграция в образовательные программы и молодежные инициативы способна заложить прочный нравственный фундамент, на котором будет формироваться зрелая и ответственная личность (Abuov, 2022: 58). Прежде всего, речь идет о введении в учебные планы специальных курсов, посвященных духовному наследию Ясави, а также о проведении семинаров и тренингов, направленных на развитие нравственного мышления и внутренней рефлексии. Такой образовательный подход не ограничивается простым накоплением знаний – он формирует способность к глубокому осмыслению жизненных ценностей, основанных на любви к Аллаху, милосердии и служении обществу (Derbisali, 2015: 66). Наряду с формальным образованием важную роль играет создание культурных и духовных проектов, вдохновленных учением Ясави. Организация литературных конкурсов по мотивам «Диван-и Хикмет», театральные постановки, передающие нравственные уроки его хикметов, молодежные форумы и фестивали духовной поэзии – всё это делает идеи Ясави живыми и актуальными в глазах нового поколения (Yasawi, 12 век: 72).

Через такие проекты молодежь получает не только знание, но и возможность прожить эти ценности, сделать их частью своего внутреннего мира. Особого внимания заслуживает потенциал философии Ахмеда Ясави для развития межкультурного диалога и укрепления толерантности. Поскольку его учение основано на идеях любви ко всем творениям Аллаха, уважения к человеческому достоинству и стремления к внутреннему миру, оно естественным образом служит мостом между различными культурами и народами (Kerimbay, 2020: 81). Программы м е ж д у н а р о д н о г о обмена, совместные молодежные инициативы и образовательные платформы, вдохновленные идеалами Ясави, способствуют формированию у нового поколения чувства ответственности за мир и взаимопонимание на глобальном уровне. Иными словами, философия Ахмеда Ясави способна стать важнейшим ресурсом для воспитания поколения, которое будет не только уважать культурные различия, но и строить общество на основе взаимного уважения, милосердия и духовных ценностей.

Благодаря такому подходу перед нами открывается перспектива формирования нового поколения – сильного духом, преданного истине и готового нести свет милосердия и справедливости в окружающий мир.

Перейдем теперь к заключению, где подведем итоги нашего исследования и обозначим ключевую роль наследия Ясави для будущего общества.

Заключение: Анализ духовного наследия Ахмеда Ясави наглядно показывает: его идеи, несмотря на смену эпох и цивилизационных парадигм, сохранили свою силу и живую актуальность. Принципы нравственного с о в е р ш е н с т в о в а н и я через ступени шариата, тариката, магрифата и хакиката, призыв к любви, милосердию, скромности и служению обществу, а также бескомпромиссная критика лицемерия и формализма создают мощную основу для воспитания зрелой, глубоко осмысленной личности (Abuov, 2022: 74; Eraslan, 1993: 53). В условиях глобальных кризисов идентичности и размывания ценностных ориентиров обращение к духовному опыту Ясави становится не роскошью прошлого, а необходимостью сегодняшнего дня.

Сегодня, когда молодое поколение особенно нуждается в прочных нравственных опорах, учение Ахмеда Ясави может и должно стать одним из главных ориентиров. Его хикметы учат искать истину внутри себя, не поддаваться иллюзиям внешнего успеха, стремиться к внутренней чистоте и постоянному духовному росту. Эти заветы обладают универсальной ценностью для всех времён и народов (Yasawi, 12 век: 68). В этом контексте призыв к более глубокому изучению и практическому применению идей Ясави в образовательных, культурных и общественных инициативах приобретает особую остроту. Только через осознанное возвращение к вечным духовным ценностям возможно воспитание поколения, которое будет нести в себе свет веры, мудрости и нравственной стойкости.

Именно эти люди станут первыми строителями мира, где сияет истина и торжествует милосердие. Как сказал великий имам аль-Газали:

«Истинное счастье заключается в исправлении сердца и следовании за истиной».

Следуя этому завету, новое поколение, воспитанное на идеях Ахмеда Ясави, Следуя этому завету, новое поколение, воспитанное на идеях

Ахмеда Ясави, сможет стать тем, кто, сохранив чистоту сердца и стремление к Божественному свету, проложит путь к светлому, справедливому и духовно зрелому будущему.

Список литературы

1. Abuov, Aidar. Духовное наследие Яссауи. Алматы: 2022.
2. Almenbetova, U.A. Наследие Ходжи Ахмеда Ясави и Туркестан. Алматы: 2012.
3. Vice, Nayati. Noca Ahmed

Yesevi. Divan-ı Hikmet. İstanbul: 2010.

4. Derbisali, Absattar. Қазақ даласының жұлдыздары. Алматы: 2015.

5. Eraslan, Kemal. Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler. İstanbul: 1993.

6. Kerimbay, Sanzhar. Яссауи феномені. Алматы: 2020.

7. Yasawi, Ahmad. (سرایق رحمت) Risale der Adab-i Tarikat. 12 век.

8. Yasawi, Ahmad. (سرایق رحمت) Risale der Makamat-i Erba'in. XII век.

WHAT CAN THE LEGACY OF KHWAJA AHMAD YASAWI OFFER OUR WORLD TODAY?

The Persian sage and poet Attar of Nishabur made a poignant reference to Khwaja Ahmad Yasawi in his works: *He spoke of the Elder of Turkestan, saying, "I hold two things dearer than all: One is my horse, dappled and swift, The other is none but my child."*

Attar deliberately juxtaposes the concepts of "child" and "horse" to reflect Yasawi's belief that life is sustained through movement. The child carries the father's legacy into the future, while the horse takes the rider across the world—east to west, north to south—to explore, understand, and learn.

These two metaphors capture movement in Yasawi's philosophy across two temporal dimensions: first, movement in the present, what Sufis call the *dam*—a sacred moment of seeing, hearing, and understanding; and second, movement into the future through legacy—embodied in children, disciples, and society at large.

For Sufis, movement and travel were essential to spiritual and intellectual growth. They saw the journey from present to future as a path toward unity—eventually reaching God, a state they described as *fana fi Allah* (annihilation in God).

Ahmad Yasawi was a man who, in a time of destruction and war, came to believe that human success lies in refusing to remain static. Today, his mausoleum stands as a testament to a man who dedicated his life to knowledge and teaching. He shared his insights generously, leaving behind children and disciples who like many great Sufis connected us to his thought and enduring legacy.

Yasawi traveled widely to learn. He studied under Yusuf Hamadani, the renowned Persian poet and mystic. After his education, he established a vast network of Sufis who spread his teachings from eastern and southern India to the Mediterranean world.

The Akbarnama references "Sheikh Yusuf Choli," one of Yasawi's disciples, known for his exemplary character and esteemed status in India. Similarly, West Asian sources mention "Awliya Chalabi," a descendant of Yasawi who lived in Rum (modern-day Turkey). These examples illustrate that Yasawi's influence extended far beyond Turkestan. Though his teachings first took root among Kazakhs and Kyrgyz, they soon spread across Central, South, and West Asia.

In the 11th century, Sufism emerging from the intellectual traditions of Iran and Khorasan—reached Kazakhstan largely through Yasawi's efforts. He believed that as we move from present to future, kindness and love must guide our steps. He lived simply, studied under Arslan Baba, and was named *khalifa* (spiritual successor) by Hamadani. To share his ideas, he used poetry and music—tools that resonated with the people.

In his *Diwan-e Hikmat* (Book of Wisdom), Yasawi begins by invoking God and reminding us that humans are made of earth and that the blood in our veins flows like water. Just as water and earth perish, so does human life a reflection of the Quranic idea that all of nature moves toward God.

Movement, in Yasawi's view, is central. In one poem, he notes that no building lasts forever, using this image to frame human existence as part of a broader journey toward the divine. Truth, to him, is like an ocean; each person, a river flowing into it. In another verse, he likens humanity to desert sands, shifting constantly with the wind. Yasawi lived in an age of great thinkers Avicenna, Al-Biruni, Mahmud Kashgari—a time when knowledge flourished

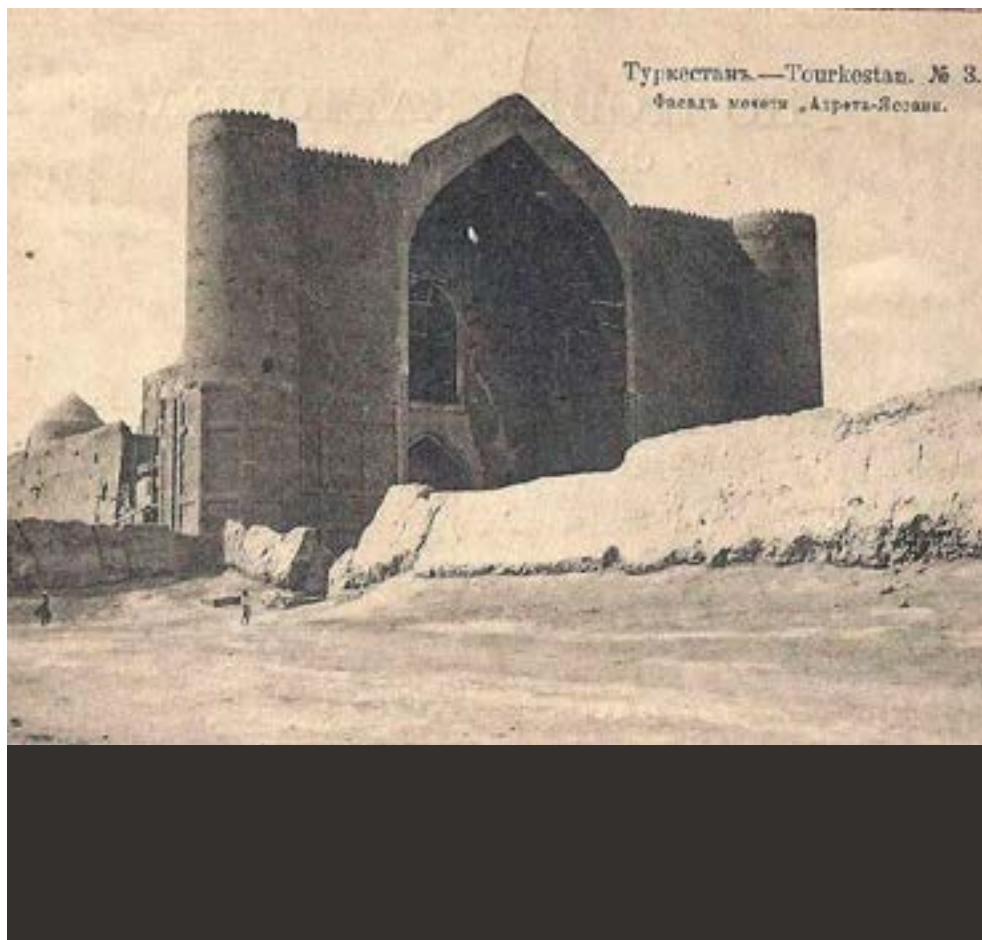
and Khorasan was a beacon of scholarship. These figures deepened their understanding through travel and study, leaving enduring legacies. Yasawi and poets like Saadi touched hearts with their words, shaping lives even before people set out on their own spiritual paths.

Yasawi's awareness of time as a vehicle for transmitting values helped lay the foundation for educating future generations. In today's world—shaped by technology and artificial intelligence we chase speed, yet we often lack the feeling of truly understanding or enjoying knowledge.

Technology shows us how fast we can move, but it doesn't tell us where we're going. In contrast, the Sufi philosophy of Yasawi gives us a sense of direction. Sufis taught that both nature and humanity are moving toward *wahdat al-wujud* (unity of existence). To find the right path, we must first understand our ultimate destination.

In Yasawi's thought, love, kindness, friendship, and ethics are essential tools to reconnect with ourselves and the world around us. Yet modernity has distanced us from these values. Unlike Yasawi, we move toward the future blindly, lacking the spiritual tools he championed.

Much of today's conflict and unrest stems from this disconnection—from the wisdom and ethical compass offered by figures like Yasawi.

While we remain in motion, like our ancestors, we have lost sight of the meaning of the present and the purpose of the future. Compared to the joy and spiritual richness of Sufis, our lives often feel hollow. They lived with little but found profound meaning wisdom that continues to flow through time.

Studying Yasawi and other Sufi masters offers us a path back to the joy of living well. Though they lived centuries ago, their wisdom remains relevant. We must

revisit their lives and words—not out of nostalgia, but to chart a new course forward. It is no coincidence that in recent decades, fields such as medical ethics, workplace ethics, and civic ethics have gained renewed importance. Our world moves faster than Yasawi's, yet the values he taught love, kindness, friendship, and ethics seem further from reach.

To benefit from Yasawi's invaluable legacy, we must embark on new studies focused on

ҚҰЖАТТАР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР DOCUMENTS AND RESEARCH ДОКУМЕНТЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ

МҰРАҒАТ, ҚОЛЖАЗБА, СИРЕК ДЕРЕКТЕР
МЕН ЗЕРТТЕУ НӨТИЖЕЛЕРІ

К

S

Хикмет қолжазбаларының
мәтіндік талдауы

Араб, парсы, түркі деректері

Ясауитану бойынша жаңа
ғылыми еңбектер

МҰХТАР ҚОЖА БАХАДЫРҰЛЫ

*“Әзірет Сұлтан”
Ұлттық тарихи-мәдени
музей-қорығы*

*Ясауитану ғылыми орталығының
аға ғылыми қызметкері,
тарих ғылымдарының докторы*

ТҮРКІСТАН - ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ АСТАНАСЫ

2000 жылдық тарихы бар Ясы-Түркістан қаласы кейінгі ортағасыр кезеңінде үлкен өзгерістерге ұшырап алдымен аймақ орталығына айналып, кейін Қазақ хандығы астанасына айналды. Оңтүстік Қазақстанның ортағасырлық қала мәдениетін зерттеген археологтар Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевич жазба деректерді талдай келе қаланың Ясы атауы орнына Түркістан деп атау XVI ғ. екінші жартысынан бастап кездесетінін анықтады [Агеева, Пацевич, 1958. С. 96].

Ясы қаласы атауының өзгеруін тек Сырдарияның орта ағысының XIV - XV ғасырлардағы саяси және экономикалық тарихын ескере отырып түсіндіруге болады. Отырар қаласы XV ғасырдың ортасындағы жалпы қалалық өрттен кейін теңге соғуды тоқтатып, Түркістан аймағының әкімшілік орталығы болудан қалды. Дәл осы уақытта жазба деректердің хабарлары бойынша XV ғасырдың ортасынан бастап темірліктердің аймақтағы әкімінің ордасы Ясы қаласында орналасқан [МИКХ, 1969. С. 69, 101, 118].

XVI ғасырдың басында Фазлаллах ибн Рузбихан Исфхани Ясы қаласының аймақтағы жаңа рөлін атап кетеді: «Әулие қажының кесенесі орналасқан Ясы кең және құнарлы иелік, Түркістан уәлаяттарының астанасы». Ясының жаңа астаналық дәрежесі оның аймақтың экономикалық, сауда орталығына айналуына

себепкер болды. Фазлаллах ибн Рузбихан Исфханидің айтуынша: «Ясы қаласына тауарлар мен асыл бұйымдар әкелінеді. Және онда сауда жасалады. Ол саудагерлер жүктерін түсіретін және түрлі елдерге саяхатшылар аттанатын орын» [ИКПИ-5. С. 207]. Осман тарихшысы ал-Кафави (1582 ж. дүние слаған) көрсетуінше «Ясы Түркістан патшасы тұратын орын» [ИКАИ-3. С. 158]. Яғни Сырдарияның орта ағысындағы біртөп қалалардың XV ғ. бастап құлдырауы жүріп жатқан кезде Ясының Түркістан аймағының саяси, әкімшілік және шаруашылық орталығы ретінде дәрежесі өсе түсті. Енді Ясыны иеленуге жасалған әрекет – күллі Түркістан аймағын иеленуге бағытталған әрекет болып табылды. Түркістан атауы астана атауымен парапар бола бастады. Осыдан барып қаланың екінші атауы пайда болып, бірде Ясы, бірде Түркістан деген атаулар қатар жүрді, кейіннен Ясы орнына Түркістан атауы басым бола бастады. Жергілікті халық

арасында, орыс деректерінде қаланың тағы бір атауы Азрет кездеседі [ИКРИ-6. С. 160].

Түркістан аймағын иеленген мемлекет күллі Дешті Қыпшақ даласына билік жүргізді. Бұл өңір о баста қазақ хандарының бабасы Жошы ұлысының құрамында болған. Темірліктер басып алған соң қазақ ханы Жәнібектің әкесі Барақ Ұлықбектен өз иелігін қайтаруды талап етіп, арнайы елшілік жіберіп, бұл өңірдің оның ата-бабалары иеленгенін және қалалардағы құрылыстарды бабалары салдырғанын тілге тиек ете отырып, шарият пен ата-баба дәстүріне сәйкес бұл қалалар ата мұрасы ретінде өзіне қайтарылуы тиіс екенін мәлімдеген болатын.

Қазақ хандығын құрып оны басқарған Керей хан Жәнібек батыс бағытында Түркістан уалаятын, ондағы қалаларды темірліктер мен шайбаниліктердің билігінен қайтарып алу үшін күш-жігерін аямады, осы бағытта олар Түркістан қаласының іргесіне дейін жетіп, қарсыласы - Мұхаммед Шейбаниді Бұқараға қашуға мәжбүр еткен болатын. Кейін Қыпшақ даласындағы хандық билік қазақ сұлтандары қолына көшуіне төзгісі келмеген Әбілқайрдың немересі Мұхаммед Шайбани тоз-тозы шыққан әскерлерінің қалдығымен қазақтардан кек алуға көшеді. Әмір Темірдің мұрагерлерін жағалаған ол, солардың көмегімен

Сыр бойындағы бірнеше камалдарды қазақтардан тартып алады, ноғай (маңғыт) мырзаларымен құдаласу арқылы жақындасып Қыпшақ даласына қайта хан болуға әрекеттенеді. Маңғыттардың Мұхаммедті хан көтермек болып жатқандығын естіген қазақтың ханы Бұрындық қасына Жәнібектің ұлдары Қасым мен Әдік сұлтандар бастаған 50 000 әскермен маңғыттардың мекеніне шабул жасайды. Бұрындық хан таққа отырғаннан кейін батысындағы Ноғай ордасымен, оңтүстігіндегі Сырдың орта бойы үшін Темір әулеті билеушілерімен болған соғыстар нәтижесінде Қазақхандығының этникалық территориясы қалыптасты. 1480-90 жылдардағы Темір әулетіне қарсы соғыстардан соң, Түркістан аймағының солтүстік өңірі Қазақ хандығының қарамағына қаратылады [Пищулина, 2016. С. 136].

Түркістан үшін күрес Қасым хан, Хақназар хан кезінде бірнеше ғасырға созылып ақыры қазақтар пайдасына шешіліп Түркістан қаласы қазақ хандығы астанасына айналады.

Я с ы - Т ү р к і с т а н қаласының қазақ елінің астанасы ретінде тарихта орын алуын әдетте тарихшылар Есім ханнан бастайды. Бұған куә ретінде Орта Азияның айтулы тарихшысы, Хиуаның болашақ ханы Әбілғазының

Түркістандағы Есім хан ордасын паналауын алға тартады. А.И. Добромислов 1912 жылы жарық көрген еңбегінде Түркістанда хандық құрғандардың тізімін келтіреді: Есім, Жәңгір, Батыр, белгілі заң шығарушы Тәуке, Қайып, Болат, Сәмеке, Әбілмәмбет, Абылай [Добромислов, 1912. С.109-110]. Алайда соңғы кезде белгілі болып отырған тарихи құжаттар негізінде Тәуекел Шығайұлы қалаға билік жүргізгені белгілі болып отыр. Зерттеушілер Санкт-Петербург қаласындағы Ресей Ғылым академиясына қарасты Шығыс қолжазбалар институтындағы А. Кун мұрағатын зерттеп онда жиналған құжаттарды електен өткізгенде жаңа мәліметтерге тап болды. Әбілғазы Мұхаммед Тәуекел баһадүрханның (Тәуекел Шығайұлы) Ташкент қаласында дайындалған һижра бойынша 1006 жылдың құрбан айында, яғни 1598 жылдың тамыз айында Қожа Ахмет Ясауи мазарының мутавалли етіп тағайындау туралы жарлығы бары анықталды. Бұл қазір бізге белгілі болып тұрған қазақ хандарының Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне қызметкер тағайындау туралы алғашқы тарихи құжат. Ал қазақ ханы Әбілғазы Сұлтан Тұрсын Мұхаммед баһадүрханның һижра бойынша 1033 ж. сапар айында, яғни 1623 ж. қараша-желтоқсан айында шығарған жарлығында бір кісіні шайх ал-ислам етіп,

ал екінші адамды Қожа Ахмет Ясауи мазарының мутавалли етіп тағайындауы туралы айтылады. Қазақ хандарының кеңселерінен шығып бізге аман жеткен тарихи құжаттар – хан жарлықтары тіке Ясы-Түркістан қаласына қатысты болып отыр [Муминов и др., 2017. С. 41–42]. Түркістанға билік жүргізген қазақ хандарының бірі Тұрсын Мұхаммед (1613-1627) болды. Шығыстанушы П. Лерх, Түркістан аумағына 1867 жылғы барған іссапарының барысында Қожа Ахмет Ясауи ұрпағының қолында билеушілер артықшылықтар берген он бес құжат ішінде Тұрсын ханның һижра бойынша 1035/1625-26 жылғы жарлығын көргенін жазады [Лерх, 1870. С. 21–22].

Түркістан қаласында қазақ хандары түрлі елшіліктер қабылдады. Орыс деректерінде 1694 ж. 22 шілдесінде Түркістанға Тәуке ханға (1652-1717) І Петрден орыс елшілерін қабылдағаны жазылған. Осы елшілікті қабылдау барысындағы, яғни Тәуке ханның сөзі сол кездегі қазақ билеушілерінің рухын білдіріп тұруымен қымбат. Елшілер ә дегеннен қыр көрсетіп, орыс патшасының хатын оқу барысында ханның орнынан тұрып, бас киімін шешіп тыңдауын талап етті. Тәуке оларға бас киімін Құдайға мінажат еткенде де шешпейтінін мәлімдейді. Көргенсіздік танытқан елшілер түрік сұлтаны мен қызылбас

(парсы) ханы орыс патшасының сәлемдеме хатын тыңдағанда бас киімін шешетінін тілге тиек етеді. Бұған Тәукехан түрік сұлтаны мен парсы билеушісін өзінен ешбір жоғары санамайтынын айтады. Тәуке ханды орыс патшасының сәлемдемесін тұрғызып тыңдата алмаған елшілер бұған ақ патша атынан емес, бір воевода есімінен тілек атады. Бұған Тәуке хан менің саулығым сексен мың әскерімнің қуатында деп жауап қайтарады. Осы кезде өткен келіссөздер барысында қазақ ханы тең дәрежелі қатынастар болуын талап еткен [ИКРИ-1. С. 412–413].

1719 ж. бастап 1724 ж. дейін қазақ хандарының басшысы болған Әбілқайыр (1718-1748) Түркістан қаласын өзінің астанасы етті. 1724 ж. Әбілқайыр әскермен келіп Түркістан қаласын қалмақтардан азат етті. Бір жылдай ол қаланы және оның айналасындағы елді мекендерді жау қолына бермей тырысып бақты. Алайда 1725 ж. басында сан жағынан басым болған қалмақтардың қысымымен Оңтүстік Қазақстанды тастап кетуге мәжбүр болды [Ерофеева, 2007. С.175–176]. Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі мен оның айналасындағы мазарат сол кездегі қазақ элитасының пантеонына айналды. Қожа Ахмет Ясауи кесенесінде жерленген қазақ билеушілері әулетіне тиесілі құлыптас XVI ғасырдың бірінші

ширегіне жатады. Құлыптас қазақтың алғашқы ханы Жәнібектің қызы Аманбике ханымдыкі. Оның бетінде: «Бұл зираттың иесі, (күнәсі) кешірілген, «Алла тағаланың) рақымы түскен, өмірдегі тірлігі алға басқан Аман бике Барақ ұлы Жәнібек қызы. Ол шарапатты раджап айында 925 жылы дүниеден қайтты» - делінген [Ахмеров, 1896. С. 18–19].

Қазірше қазақ хандығынның негізін қалаған хан Жәнібектің өз есімі және әкесінің аты тасқа қашалып түскен бірден бір жәдігер осы болып тұр. Қожа Ахмет Ясауи кесенесінде құлыптасы сақталмаса да осы киелі жерде жатқаны құжатқа – Қадырғали би Қасымұлы Жалаири еңбегіне түскен тағы бір тарихи тұлға Шығай ханның баласы, халық «ұзыноқты Ондан» деп атаған тұлға жөнінде мынадай мағлұмат бар: «Одан сұлтанның хикаясы әр жерде қалсаныз кездеседі. Асқан ұлы батыр, атқыш еді. Барлық жағдайда төңірегін жайпаған асқан батыр еді. Шығай ханның уағында әскердің қолбасшысы

болды... Отыз жасында қаза тапты. Оның қабыры Қожа Ахмет Иасауиде - Алланың рақымы жаусын! - панасында» [Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері, 2006. 169-б.]. Абд Рахим Узкандидің «Шыңғыс хан рисаласы» атты шығармасы бойынша Жәңгірхан, Тәукал Мұхаммед Бақадүрхан (Тәуке) (1672–1715), Шах Мұхаммад Бақадүрхан (Семеке) Түркістанда жерленген [Өзкенди, 2020].

Қожа Ахмет Иасауи кесенесінен оңтүстік-шығыста, 350 метр қашықтықта биіктігі 9 метр, жалпы көлемі 2 гектар төбе орналасқан. Ол Күлтөбе деп аталады. Осы орайда Абайдың «әз Тәуке ханның Күлтөбенің басындағы күнде кеңес болғанда «Жеті жарғысын» білмек керек» дегені еске түспейді емес пе ? Тәуке хан билердің басын қосып мәслихаттар өткізген және «Жеті жарғының» дүниеге келген орны осы деп санаймыз. «Күнде кеңес» өтетін орын астана қасында болуы заңды-ақ.

Қазақ хандарының астанаға келу рәсімі деректердің аздығынан зерттелмеген десе болады. Осы тұрғыдан орыс казагы М.Асановтың Әбілмәмбет ханмен 1744 жылы Түркістан қаласына келуі құжат бетіне түскен. Онда Әбілмәмбет ханды күтіп алу үшін Түркістан тұрғындары түгелімен қарсы алуға шыққаны, ханды ұзын кернейлерде ойнап, дабылдар қағып қарсы алғаны,

Әбілмәмбет алдынан үш сиырды айналдырып өткізгені жазылыпты: «Как Абулмамбет хан к городу стал подъезжать, то ему такая от оного встреча учинена, что почти ни одного человека в городе не осталось, в которой был и имеющийся тут Сеит-хан, определенный от зюнгарского владельца Галдан Чирина, Шемахи хан сын, а ему Абулмамбету, брат двоюродный. Причем и церемонию сделали игранием в медные трубы, и имеющиеся у них, по их манеру, которые длиною больше сажени ... так и битьем в бубны глинянные, подобие горшкам с кожаными покрывками. А сверх того, подвели ему на поклон три коровы, кои обернув по их манере, круг его...» [Материалы по истории Казахской ССР, 1948. С. 96].

XVIII ғасырда хан сайлау салтанаттары Түркістан қаласында өткенін жазба деректер көрсетіп тұр. Әбілмәмбетті орта жүздің ханы етіп сайлау рәсімі осы қалада 1737-1738 жылдары өткен. Орыс деректерінде Әбілмәмбетке қатысты мынадай мағлұмат бар: «Абулмамбет - сын бывшаго Пулата-хана, и будучи-де он в прошлом году в Туркестанте, от знатнейших киргиз-кайсацких родов, яко Аргинского, Актайского и Увакирейского и от

которая-де церемония делается таким образом: убивают немалое число баранов и делают для всех людей обед, за которым молят бога о счастии нововыбранного хана, а потом, посадя его на белую епанчу, и лутчие люди поднимают его с земли, а затем оную епанчу разрезают в мелкие кусочки и каждому человеку по такому кусочку дается во свидетельство того, что он при ханском выборе был ... и таким то-де образом вышеупомянутой Абулмамбет-хан произведен» [КРО-1. С. 607].

1771 жылы Түркістанда Абылайды қазақтың бас ханы етіп көтеру рәсімі өтті. Оған Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз хандары, сұлтандары, билері, батырлары, «тәшкендіктер мен түркістандықтардың таңдаулы өкілдері» қатысады және бұл салтанат Түркістандағы Қожа Ахмет кесенесінде болды. Онда құран оқылып, жиналған халық ертеден келе жатқан дәстүрге сай, ақ киізге отырғызып, жоғары көтеріп үш жүздің ханы етіп жариялады. Осы оқиғаны Абылайдың аузынан естіген орыс капитаны Брехов мынадай жазба қалдырыпты: « ... 1771 ж. ... біздің барлық атақты және даңқты адамдарымыз, Үш алаш қазақ жұртының хандары, қалалар мен далалық аймақтар, және

біздің әулие әзірет Қожа Ахмет Ясауи дүние салған Түркістан қаласында, оның қабірі қасында Фатиха сүресі оқылып, мені хан етіп көтерді ...» - «... все наши знатные и именитые люди, ханы казахского юрта Уч-алач, города и степные окраины, а также знатные люди Туркестанского юрта согласились в том, чтобы поставить меня главным над всеми ханами. По нашему обычаю и по правилам предшествующих ханов, в городе Туркестане, где скончался наш святой хазрет Ходжа Ахмед Йасауи, над его могилой была прочитана Фатиха, и я был поднят ханом...» [Ерофеева, 2007. С. 208].

Абылай сынды кемеңгер ханның әрбір қадамы Қазақ елінің қуаттылығын арттыруға бағытталғанын ескере отырып, Әзірет Сұлтан кесенесіндегі салтанатты талдап тануды қажет етеді. Алдымен Абылайды хан етіп көтеру қазақтың әдеттегі хан сайлау салтанаттарынан өзгеше өткенін баса айтқанымыз жөн. Біріншіден, ол Орта Азия халықтары «екінші Мекке» деп таныған Қожа Ахмет кесенесінде өтіп отыр. Мұндай киелі жерде қазақтың барлық билеушілерінің қатысуымен үш жүздің ханы болып жарияланған Абылайдың билік өкімінің қуатты болуы хақ. Әулие басында құран оқылып бекітілген шешімді бұзып хан иеге сатқындық жасау енді күнә болса керек.

Екінші ерекшелік осы салтанатқа қатысушылардың құрамында болып отыр. Мұндай жиынға қатысқандар әдетте хан-сұлтандармен, би-батырлармен ғана шектелетін. Ал Абылайдың сайлануында аталғандармен қатар ташкенттіктер мен түркістандықтардың таңдаулы адамдары аталады. Бұл арада біз тек екі қала өкілдері ғана қатысқан екен де ойлап қалуымыз мүмкін. Себебі Түркістан деп ортағасырларда Сырдың орта бойындағы өлкені, қазіргі әкімшілік бөлініс бойынша Қызылорда мен Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы аудандарды атаған. Сондықтан осы өңірдегі отырықшы қала халқы түркістандық болып белгіленген. Тәуке хан кезінде Қазақ хандығы құрамында 32 қала болғаны мәлім.

Қазақстанның оңтүстігінде отырықшы және көшпелі халықтың кірігуі шапшаң жүрді. Мысалы, шымкенттіктер «біз сарт емеспіз, шала қазақпыз, арғы бабаларымыз Отырар мен Түркістанда тұрған», - деген екен. Осы сөздерді А.Добросмыслов өз еңбегінде келтіре отырып: «бұл жағдай шындыққа жанасады. Шымкенттік сарттардың түрі де, әдет-ғұрпы да қазаққа келеді», - деп тұжырымдайды. Оның Түркістан тұрғындары

қазақтардан түр жағынан да, тіл жағынан да айырмашылығы шамалы». Осы өңірдің тарихын зерттеген тарихшы К.К. Абаза «Завоевание Туркестана» атты кітабында «Көшпелі тіршілігін қойып, қаладан үй салып, саудамен, не кәсіппен айналысқан, қазақ пен өзбектің балаларын бұдан былай сарт деп атайды», - деп көрсетеді.

Яғни 1771 жылғы хан көтеру рәсіміне Оңтүстік Қазақстан мен Ташкент өңірлеріндегі қала халқының беделді басшылары қатысты деуге негіз бар. Оларды ең жоғарғы дәрежедегі жиынға қатыстыру арқылы Қазақ хандығындағы далалық пен қалалық бөліктердің ұжымдасуын күшейту көзделген. Ойымызды қорыта келе Түркістандағы 1771 жылғы Абылайды хан көтеру салтанаты бір орталыққа бағынған қуатты Қазақ мемлекетін құрудағы айтулы оқиғалардың бірі ретінде бағалануы тиіс. Сондықтан болса керек, қазақ жеріндегі барлық дерлік саяси қадамдарды аңдып отырған Ресей империясының билеушілері, Әзірет Сұлтан кесенесіндегі бүкіл халықтық шешімді мойындамай, Абылайды тек Орта жүз ханы деп таныды. Осылайша қазақ билеушілері арасында алауыздық туғызу әрекетін білген Абылай орыс үкіметі жіберген

Ал енді тарихымыздың осы бір айтулы оқиғасы қазіргі он қабат үймен тең, ішінде отыздан астам бөлмелерді қамтыған, Қожа Ахмет кесенесінің қай бөлігінде өткен деген сұрақ туады. Біздің пікірімізше хан көтеру салтанаты үлкен Ақсарайда немесе қазандық бөлмесінде өткен. Себебі, діни орындардан гөрі патшалық ғимараттарға лайық бұл атау Әмір Темір дәуіріндегі жылнамаларда өзгеше аталады. Әзірет Сұлтан кесенесіндегі Ақсарай деген салтанатты атау кейін, Түркістан қазақ хандығы астанасы атанған соң пайда болғанын ескерсек, ғимараттың осы бөлігінде түрлі мемлекеттік жоғарғы дәрежедегі жиын кеңестер өткізілген деп айтуға негіз бар.

Түркістан қаласы білім мен ғылымның орталығы болды. Көшпелі қазақ балаларының сауатын ашуда Түркістанның да орны ерекше болған сияқты. Мысалы, 1747 жылғы дерегінде: «үшінші күні Жәнібек тарханға, отаны Түркістан болып келетін және ордада қазақ балаларының оқытумен айналысатын Бердіш молда келді» [Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках., 1961. С. 352] - деп жазылған. Түркістандағы XIX ғ. басында хан болған Тоғайдың інісі Әліақбар сұлтан тапсырысымен 1228/1813 ж.

Абд Рахим Узканди Түркістан қаласында «Шыңғыс хан рисаласы» атты тарихи шығарма жазған [Өзкенди, 2020. 150–154 б.]. Онда басқа деректерде кездеспейтін қазақ хандары мен сұлтандарының шығу тегі, шежіресі туралы тың мәліметтер бар.

Негізі Түркістандағы Қожа Ахмет кесенесінде ескі кітаптар, жәдігерлер көп болған. Ресей және Кеңес зерттеушілерінің жазғандарына қарағанда Қожа Ахмет Ясауи кесенесінде көне кітаптар арнайы жасалған ағаш қобдишаларда сақталған. Қазір кесенеде болған біраз кітаптар Алматыдағы Ұлттық кітапханада сақтаулы тұр. Бұған қоса Түркістанда көне кітаптар қоры болғаны туралы қосымша мәліметтер әдебиетте кездеседі. Мысалы, 1866 ж. саяхатшы П.И. Пашино Түркістан қаласында бір дін иесінің үйінде болып «оның кітапханасында парсы тіліндегі Аристу мен Афлатун (Аристотель мен Платон) кітаптары барын» атап өтеді [Пашино, 1868. С. 71]. Қожа Ахмет Ясауи кесенесін ескі, 1882 жылғы сызбасында ғимараттың бір бөлмесі «кітапхана» деп белгіленгені де тағы бір тарихи айғақ. Бұл бөлме Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне қатысты басқа да ескі сызбаларда осылай белгіленген. Атақты археолог Кемел Ақышев студент кезінде

ленинградтық ғалым А.Н. Бернштам экспедициясы құрамында жұмыс жасап 1949 ж. Қожа Ахмет Ясауи кесенесінде болғанда екінші қабаттағы бір бөлме көне кітаптарға тола екенін көзімен көргені («одна из комнат верхнего этажа была битком забита старинными книгами, исчезнувшими впоследствии») айтылады.

Түркістан, Әзірет Сұлтан кесенесі қазақтың зияратқа баратын орны болып отырды. Мысалы, Әбілмәмбет хан Орынбор губернаторына 1745 жылы жазған хатында Түркістанға Құдайға құлшылық етуге барғанын айтады: ««Түркістан мешітке Құдайға бас ұрғалы һәм әулие Қожа Ахмед Йасауи хазретлеріне тауаф қылғалы бардық» [Эпистолярное наследие казахской правящей элиты. Т.І. 2014. С. 514, 256].

XVIII ғасырдың аяғында Орта жүз қазақтарын сипаттаған И.Г. Андреев қазақтар киелі жер деп тек Түркістан қаласын мойындайтынын, онда әулие тұтатын Әзірет Сұлтан мазары бар екенін, оған зиярат етуге кейбір қазақтар жаяу баратынын айтады. Мысал ретінде, үйленгелі 8 жыл болғанымен перзент көмеген, Уақ ұлысының қазағы 1779 жылы жарты жыл жолда жүріп Түркістанға зиярат еткені, сапардан келген соң ол бір бала,

XVIII ғасырдың аяғында Орта жүз қазақтарын сипаттаған И.Г. Андреев қазақтар киелі жер деп тек Түркістан қаласын мойындайтынын, онда әулие тұтатын Әзірет Сұлтан мазары бар екенін, оған зиярат етуге кейбір қазақтар жаяу баратынын айтады. Мысал ретінде, үйленгелі 8 жыл болғанымен перзент көмеген, Уақ ұлысының қазағы 1779 жылы жарты жыл жолда жүріп Түркістанға зиярат еткені, сапардан келген соң ол бір бала, бір қызды болғаны баяндалады - «гроб древнего Хазрат-салтана, коего почитают они святым, и некоторые полагая обещания, из отдаленности ходят туда пешие и ездят для приношения молитв, как один киргизец уваковской волости, сын небольшого старшины Баяна и учинил. Женившись на молодой и хорошей девке, будучи оба в молодых летах и живши 8 лет, не имели они детей: он положил обещание, со своею женою сходить в Туркестант к гробу сего почитаемого ими святым; сто и учинили в 1779 году, находясь в сем путешествии более полугода ... имеют у себя одного сына и дочь» [Андреев, 1998. С. 55–56].

Түркістан қаласының XV-XVIII ғасырлардағы тарихына қатысты қолда бар санаулы деректердің өзі бұл қаланың

Қазақ хандығында ерекше орны барын, шын мәнінде астаналық дәрежеде болғанын көрсетіп тұр. Мұны сол кезде де көрші елдер өкілдері мойындаған. 1720 ж. құжатта «Каиб-салтан живет в городах, из которых главной называется Торгстан» немесе «у Каип-хана стольный город Теркустан» [История Казахстана в русских источниках. Т. 2, 2005. С. 295]. 1734 жылы 11 шілдедегі Орынбор экспедициясының бастығы И. Кириллов сыртқы істер коллегиясына жазған хатында анық көрсетеді: «Туркестан, где была их старинная столица» [Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках, 1961. С. 119]. Сондықтан Түркістан қаласының тарихын танып білмей Қазақстанның XV-XVIII ғасырлардағы тарихын тану мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Агеева, Пацевич, 1958 – Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // Труды института истории, археолог
2. Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков. — Алматы: ылым, 1998. — 280 с.
3. Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясауи // Известия общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете. — Казань. Т. 13, вып. 1. 1896. — С. 18–19.
5. Ерофеева И.В. События и люди Казахской степи (эпоха

позднего средневековья и нового времени) как объект исторической ремификации // Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. — С. 132–224. — С. 208.

6. Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. — Алматы: Дайк-Пресс, 2007. 456 с.

7. ИКАИ-3 – Извлечения из сочинений XII-XVI веков / История Казахстана в арабских источниках. Т. 3. Алматы, 2006.

8. ИКРИ-1. – Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв.) / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.1. Сост. А.И. Исин. Алматы, 2005.

9. ИКРИ-2. - История Казахстана в русских источниках. Т. 2 / Сост. И.В. Ерофеева. — Алматы: Дайк-Пресс, 2005. — 448 с.

10. ИКРИ-6. – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. Алматы, 2007.

11. ИКПИ-5. – История Казахстана в персидских источниках. Т.5. Алматы, 2007.

12. КРО-1. - Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках. / Составители Ф.Н. Киреев, А.К. Алейникова, Г.И. Семенюк, Т.Ж. Шоинбаев. Алма-Ата: АН КазССР, 1961. 743 с.

13. Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. V т. Алматы: Дайк-Пресс. 2006. 440 б.

12. КРО-1. - Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках. / Составители Ф.Н. Киреев, А.К. Алейникова, Г.И. Семенюк, Т.Ж. Шоинбаев. Алма-Ата: АН

түркі деректемелері. V т. Алматы: Дайк-Пресс. 2006. 440 б. КазССР, 1961. 743 с.

13. Қазақстан тарихы туралы 14. Лерх П. И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. — Санкт-Петербург, 1870. 39 с.

15. МИКХ, 1969 – Материалы по истории казахских ханств XV - XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата, 1969.

16. Материалы по истории Казахской ССР. Т. II. Ч. 2. 1741–1751 гг. / Под ред. М.П. Вяткина. Алма-Ата: АН КазССР, 1948. 456 с. — С. 96.

17. Муминов А.К., Кумеков Б.Е., Султонов У.А., Шуховцов В.К., Кенжетасов Д.Т., Кабылова А.С., Утепбергенова У.А., Айбасов А.А. Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасауи. Астана, 2017. 216 с.

18. Пашино П. И. Туркестанский край в 1866 году: путевые заметки. — СПб.: тип. Тиблена и К°, 1868. — 179 с.

19. Пищулина К. А. Очерки истории Казахского ханства. Алматы: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, 2016.

20. Өзкенди Ә. Қиса-дастан Шыңғысхан. — Алматы: Қазақ университеті, 2020. — 182 б.

21. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты. 1675–1821 годов. Сборник исторических документов в двух томах. Автор проекта, введения, биографий ханов, научных комментариев; составитель и ответственный редактор И.В. Ерофеева. Алматы: Абди, 2014. — 696 с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ МАВЗОЛЕЯ АХМАДА ЯСАВИ: ЗАДАЧИ ПО ПУБЛИКАЦИИ ОРИГИНАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ С ПЕРЕВОДАМИ

Введение. В 2015–2017 годах был осуществлен проект «Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасави», поддержанный Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан. Результатами проекта стали обнаружение и копирование искомым документов, хранящихся в Алматы, Туркестане, Петербурге и Ташкенте, публикация коллективной монографии, посвященной описанию всего корпуса источников.² Проведенные исследования показали высокую научную значимость выявленных материалов, необходимость их введения в научный оборот через издание их текстов с переводами и оцифрованными копиями, углубление их изучения в сравнительно-сопоставительном плане с остальными группами существующих документальных и иных источников.

Состав архива.

Документы были обнаружены в составе двух собраний:
1. «Алматинская коллекция»/«Туркестанский архив» находился у востоковеда-ираниста Вячеслава Шуховцова (1947–2024). Комплекс материалов, имеющих отношение к мавзолею

Материалы были выявлены и собраны на двух объектах: а) в городе Туркестане в комнате на втором этаже мавзолея Йасави и б) на территории старинного кладбища в селе Атабай/Карнак (Южно-Казахстанская/Туркестанская область), что находится в 24 км к востоку от г. Туркестан. В нем Шуховцовым и В.Н. Настичем были пронумерованы 710 документов. Из них 342 единицы отмечены как составленные на персидском, 345 – на тюркском, и 61 на арабском языке. Большинство из них не имеют прямого отношения к мавзолею.

2. В личном деле бывшего чиновника особых поручений Туркестанского генерал-губернатора А.Л. Кун. Он посетил г. Туркестан и обнаружил при мавзолее Ходжа Ахмада Йасави три коллекции оригинальных документов. Однако получить оригиналы документов, имеющих отношение к мазару, от их владельцев – потомков Ахмада Йасави ему не удалось. Тогда он попросил Туркестанского уездного начальника оказать ему содействие в обретении «достоверных» копий. Эта просьба была исполнена: Туркестанский уездный начальник майор Алексей Густавович Реймерс (ум. в 1904 г.) организовал копировку документов.

Были изготовлены рукописные копии с документов, имевшихся у жителей гор. Туркестана:

А) Рахматуллы Алиакбар-ходжи Накиба (на 29 листах);
Б) Шариф-ходжи Азизлар Бебут-ходжи Азизлара (на 16 листах);

В) Насуруллы-ходжи Исхак-ходжи Шайх-и Ислама (на 43 листах).

Копии с документов проверены с их подлинниками и засвидетельствованы печатями двух персон: а) аксакала города Туркестана (Мулла Шер-Мухаммад) и б) почетного горожанина Кулахмета Ходжа Алям (Кул-Ахмад-ходжа А'лам) Халмухамед Шайха (Хал-Мухаммад-шайх). Все три папки/тетради были опечатаны сургучной печатью и датированы 20-м числом мая 1872 года. Об окончании копирования, сверки с оригиналами и отправки трех папок заказчику было доложено в сопроводительном письме за № 1172 на имя А.Л. Куна от 15 июня 1872 года, подписанном майором Реймерсом и письмоводителем. Эти документы по содержанию касались права пользования ими землями, кои во времена Кокандского владычества были изъяты от уплаты хераджа/хараджа и танапа.

МУМИНОВ АШИРБЕК КУРБАНОВИЧ

Исследовательский
центр исламской
истории, искусства и
культуры (IRCICA),
ОИК, Турция, доктор
исторических наук

В личном архиве А.Л. Куна не обнаружены какие-бы то ни было наброски статей или рабочие материалы, касающиеся истории мавзолея Ахмада Йасави. Вероятно, после смерти коллекционера эта папка вместе с другими рабочими документами была сдана в архив и вошла в состав личного дела востоковеда.

Изучение архива

1. В самой ранней публикации о находке было сообщено, что это многосоставное собрание («Алматинская коллекция») содержало свыше 1000 единиц материалов и относилось к концу XVIII – началу XX века.³ В 1980 г. В.К. Шуховцов опубликовал факсимильные тексты и перевод на русский язык 12 документов из данной коллекции. Введенная в научный оборот часть документов относилась к XIX веку.⁴ Вероятно, из-за наличия в составе коллекции большого количества фрагментов из анонимных книг на арабском языке, обращений, справок личного и семейного (и чужеродного) характера не было основания связывать ее непосредственно с мавзолеем Йасави.⁵ Со временем из-за неясного состава содержимого и происхождения «Алматинская коллекция» получила название «Туркестанского архива».

2. Коллекция рукописных копий документов из личного архива востоковеда Александра Людвиговича Куна (1840-1882) оставалась не введенной в научный оборот, а ее состав и содержание были неизвестны специалистам.⁷ Заслуга в открытии рукописных копий документов, связанных с мавзолеем Ахмада Йасави, из этого личного архива принадлежит У.А. Султонову.⁸ Стало ясно, что исторические копии из коллекции Куна, несмотря даже на свой неоригинальный/вторичный характер, приобретут высокое значение для восстановления целостности коллекции документов вакфа мавзолея Ахмада Йасави. Некоторые из них, чьи оригиналы утеряны безвозвратно, могут быть не обнаружены, приобретут значение подлинников. Архив Куна изучался в разрезе анализа отдельных документов, имеющих значение для анализа исторических событий в отдельные периоды истории Кокандского ханства (1798–1876).

Эти публикации показали важность, в то же время многоэтапность работ по изучению исторических документов, находящихся в двух фондах.

На первом этапе важное значение имели их выявление, учет и изготовление цифровых копий с них. По своей уникальности выделялись «Архив Куна» и «Алматинская коллекция». Предполагалось, что сравнительное изучение документов из этих двух собраний позволило бы установить целый набор оригиналов, хранившихся при мавзолее в Туркестане в 1872 году.

Идентификация документов из состава двух архивов Публикация коллективной монографии о фонде документов мавзолея помогла создать представление о их составе и содержании. Были установлены документы, имеющие непосредственное отношение к мавзолее Ходжа Ахмада Йасави (тут используется нумерация, проставленная В. К. Шуховцовым):

1. Т-1п_1284, васика, о назначении мутавалли вакфа (распорядителя фонда);
2. Т-4п_1284, назначение мутавалли вакфа;
3. Т-27п_1276, вакф-нама (фатва);
4. Т-39п_1286, васика (документ) о строительстве ускуна на вакфной земле;
5. Т-236п_б/г, 'ариза (жалоба повара на мутавалли вакфа, по поводу отсутствия средств на изготовление халима).

Приказы, указы ханов:

6. Т-50п_1214, приказ Йунус-ходжа, правителя Ташкента;
 7. Т-51п_1255, Саййид Шир Мухаммад-‘Али хан ибн Саййид Хаджжи хан о назначении саджда-нишин;
 8. Т-52п_1259, Саййид Шир Мухаммад-‘Али хан ибн Саййид Хаджжи хан о праве таваллийат;
 9. Т-53п_1262, указ ‘Азиз-парваначи;
 10. Т-61п_1276, перевод, вакф-нама усыпальнице Йасави от имени Малла-хана;
 11. Т-62п_1276, приказ от имени Малла-хана о превосходстве накиба перед шайх ал-ислам;
 12. Т-63п_1278, указ Малла-хана о назначениях на должности муфтийа и мударриса;
 13. Т-64п_1279, указ Худайар-хана о назначении на должность ‘азлара Туркестана;
 14. Т-264п_1275, указ Малла-хана о назначении на должность саджда-нишин;
 15. Т-265п_1275, указ Малла-хана о назначении на должность накиб;
 16. Т-303п_1280, вакф, указ;
 17. Т-262п_1258, приказ анонимного правителя о вакфе мавзолея.
- Документы, изданные наместниками:

18. Т-54п_1263, от ‘Азиз-парваначи о назначении саджда-нишин мавзолея;
19. Т-65п_1316, заявление Сахих-хвана;
20. Т-67п, указ касательно мухтасибов;
21. Т-68п, назначение на должность Сахих-хвана;
22. Т-129п_1275, пожертвование ишану Шариф-ходже ‘Азизану;
23. Т-311п_1222, йарлиг правителя Ташкента Султан-ходжа ибн Йунус-ходжа ‘Умари.

В результате сличения оригиналов, хранящихся в Туркестанском архиве (ТА) и исторических копий из Архива востоковеда А.Л. Куна (Архив Куна), было установлено соответствие четырех документов:

1. ТА: Т_51п_1255 = Архив Куна: Д. 175, лист 42;
2. ТА: Т_54п_1263 = Архив Куна: Д. 175, л. 47;
3. ТА: Т_64п_1279 = Архив Куна: Д. 175, л. 80;
4. ТА: Т_264п_1275 = Архив Куна: Д. 175, л. 46.

Генеалогия ханов и коллекции документов

Для активизации исследований документальных источников большое значение имеют коллекции актов из государственных архивов. Они предоставляют для исследователей выгодную возможность для проведения

широких сравнительных изысканий. Из их числа наравне с документами из архива мавзолея Йасави можно отметить три коллекции документов:

1. Жалованные грамоты из Сыгнака из двух собраний в Алматы и Ташкенте [Бартольд В. В. Отчет о командировке в Туркестан // Бартольд В. В. Сочинения. Т. VIII. Работы по источниковедению. Москва: Наука, 1966, с. 119–210., с. 198–203; Юдин В. П. Грамоты из Сыгнака (вступ. статья) // Материалы по истории казахских ханств веков XV–XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Сост. С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. Алма-Ата: Наука, 1969, с. 215., с. 215].

2. Коллекция документов саййидов Караскана из фондов Института востоковедения имени Абу Райхана Бируни в Ташкенте [Жувонмардиев А. XVI–XIX асрларда Фарғонада ер- сув масалаларига доир. Ташкент: Фан, 1965].

3. Коллекция документов саййидов из Андижана (37 документов на 101 листе) [Документы хранятся в библиотеке Казанского федерального университета под номером 4626].

Общими для этих коллекций являются следующие черты:

1) Эти документы хранились у членов местных фамилий потомков пророка Мухаммада (саййиды, ходжа), действовавших на территории Кокандского ханства;

2) Документы были изданы и выданы со стороны кокандских ханов или должностными лицами из их администрации;

3) Через эти документы (фирман, соз, йарлык, маншур, нишан, хукм, парванча, 'инайат-нама, насаб-нама) члены саййидских и ходжинских семей: а) приобретали земельные наделы; б) получали доли из воды ирригационных каналов; в) назначались на религиозные должности (шайх ал-ислам, накиб, шайх-и 'азизан); г) освобождались от уплаты определенных налогов; д) избавлялись от привлечения к выполнению некоторых повинностей в военное время (строительство дорог, очищение каналов и т. д.); е) назначались распорядителями (мутавалли) вакфов и т. д.

В составе вышеперечисленных собраний были выявлены два пласта документов:

1) подлинные документы, датированные поздним/кокандским периодом и завершенные со стороны должностных лиц кокандской администрации;

2) сфальсифицированные «документы» от имен древних правителей («воображаемые ханы и султаны»), правивших в периоды, предшествовавшие кокандскому времени. Среди них фигурируют разные правители Центральной Азии – Бухарские и Хивинские ханы, отдельные представители Казахского ханства и др. Однако выделяются три группы правителей, которые чаще всего называются в документах в качестве их составителей – Караханиды, Тимуриды и Шайбаниды.

Заключение

Предварительно проделанные обзор и анализ состава фондов, обнаруженных и оцифрованных в вышеуказанных двух городах, позволяют сделать следующие выводы:

1. Обстоятельное изучение исторических документов, вероятно, будет проходить в несколько этапов. На раннем этапе важное значение имели их выявление, учет, классификация, введение в научный оборот и изготовление цифровых копий с них, расшифровка текстов и печатей.

2. Последующее факсимильное издание документов с набранными текстами и переводом создаст надежную базу для дальнейших исследований.

3. Сравнительное изучение документов из этих двух собраний позволило в общих чертах установить корпус оригиналов, хранившихся в Туркестане в 1872 году.

4. Привлечение обнаруженных документов вакфа мавзолея к исследованию по истории Туркестанского края создаст базу для результативных исследований при их сравнительно-сопоставительном рассмотрении с ранее выявленными материалами (генеалогические документы, акты об освобождении лиц и учреждений от налогов, предоставлении доступа к водным ресурсам, и т. д.).

5. В дальнейшем существует большая вероятность обнаружения искомым документам предположительно в этих четырех городах (Туркестан, Ташкент, Алматы, Санкт-Петербург).

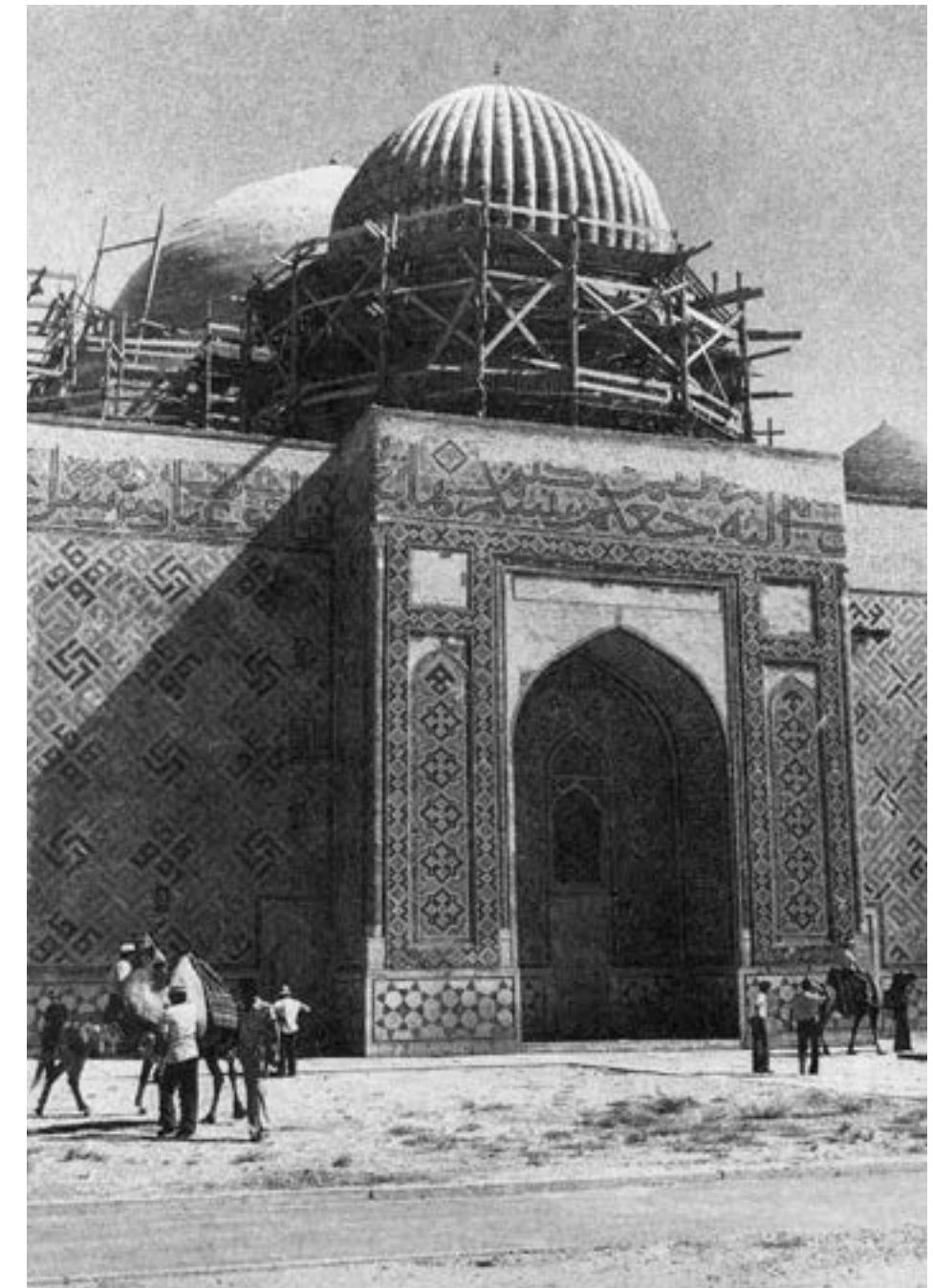
Несомненно, на процессы появления такого рода документов, формы их оформления и содержание непосредственное влияние оказывала конкретная общественно-политическая ситуация, складывавшаяся в Туркестанском крае при кокандских наместниках (1817–1864). Использование культа Ходжа Ахмада Йаса-ви, кланов местных ходжей, различных концепций исламской идеологии со стороны кокандских правителей

в реализации своей внутренней и внешней политики стимулировали усилению соревновательности между местными кланами и, в результате чего появилось стремление некоторых родов к фабрикации своих сакральных генеалогий.²

С другой стороны, обращение к авторитету Тимура и Тимуридов, Шайбанидов, Казахских ханов стало важным аргументом в устремлениях местных кланов ради достижения преимущества перед своими конкурентами. На этом фоне можно предположить, что эпоха составления «документов от великих правителей прошлого» относится к XIX в. – бурному периоду в истории Казахстана.

Артефакты, связанные с мавзолеем Ходжа Ахмада Йаса-ви, располагают большим потенциалом. Их использование для анализа сведений других видов источников может обогатить наши представления об эволюции образа великого шайха. Выбор Амиром Тимуром объекта, где был захоронен Ахмад Йаса-ви, для своего проникновения и закрепления в Великой Степи в немалой степени поспособствовал превращению его локального культа до уровня регионального.

В свою очередь, культурный мир вокруг этого святого места повлиял на стратегии Тимуридов по сакрализации своего происхождения и власти в различных частях их обширной империи. Это наследие было пущено в ход в XIX в. со стороны новой династии, преследовавшей новые имперские цели. Научная ценность аналогичных материалов очевидна и убеждает в необходимости дальнейшего расширения археографических изысканий на территории Казахстана.

1970–1975 Мавзолей Ходжи Ахмада Яса-ви.
Автор: Исп. фот. В. Бойко, С. Румянцев

KHWAJA AHMAD YASAWI AND HIS LEGACY IN PERSIAN SOURCES AND RESEARCHS

Introduction. Khwaja Ahmad Yasawi was a central figure in the development of Sufism in Central Asia. His synthesis of Turkic cultural elements with Islamic spirituality laid the foundation for the Yasawi order, which influenced both Turkic and Persian-speaking regions. This paper examines the role of Khwaja Ahmad Yasawi and his predecessors, such as Muhammad ibn Ali al-Tirmidhi and Khwaja Yusuf Hamadani, in shaping Sufism in Central Asia, focusing on the doctrinal and spiritual contributions that continue to resonate today.

Transoxiana, a region of immense historical and cultural significance, was pivotal in the early development of Sufism within the Islamic world. Positioned at the crossroads of Persian, Turkic, and Central Asian cultures, it became a fertile ground for the evolution of mystical thought. Among the early Sufi figures in Transoxiana, Khwaja Ahmad Yasawi's contributions remain a cornerstone of Central Asian mysticism. This paper explores the foundational role of Yasawi and his spiritual predecessors, such as Muhammad ibn Ali al-Tirmidhi and Khwaja Yusuf Hamadani, while examining how his teachings shaped the Sufi orders in this region. Transoxiana, a key geographical region,

was pivotal in the early development of Sufism in the Islamic world. The region, with its historical position at the intersection of several cultures, contributed significantly to the evolution of mystical thought. Among the early Sufi figures in Transoxiana, Khwaja Ahmad Yasawi's contributions remain a cornerstone of Central Asian mysticism. This section will explore the foundational role of Yasawi and his spiritual predecessors, such as Muhammad ibn Ali al-Tirmidhi and Khwaja Yusuf Hamadani. Muhammad ibn Ali al-Tirmidhi, known as al-Hakim al-Tirmidhi, was a notable Sufi of the 3rd century Hijri (9th century CE), born in Tirmidh. During his travels to Khorasan and Iraq, he became acquainted with the Sufis of Khorasan, including Abu Turab al-Nakhshabi, Ahmad Khazroiyeh, and Yahya ibn Muadh Razi, and benefited from their teachings. He later returned to his hometown of Tirmidh, where he passed away. According to Zarinkoob (1978), Tirmidhi is considered the founder of the Hakimiyya order, and his followers emulate his teachings. Many of his works are centered around Islamic mysticism, and even the hadiths he narrates in his works are derived from mystical interpretations (Tirmidhi, 1379: 22).

In addition to his renowned disciples in Transoxiana and Khorasan, later Sufi orders such as the Naqshbandi also were influenced by his ideas (Jami, 1375:118-119).

Khwaja Yusuf Hamadani (440–535 AH / 1049–1140 CE) is another famous mystic from Transoxiana in the 5th and 6th centuries Hijri (11th and 12th centuries CE). His path and practices became a source of inspiration for other mystics and Sufi orders. He had moved from western Iran to Khorasan and Transoxiana, and due to his fame, his mystical ideas quickly gained widespread acceptance among both the Turkic and Tajik people. He became the source of significant changes in the Sufi orders, and his followers established the Yassawi and Khwajagan orders in Transoxiana.

Khwaja Yusuf was born in 440 or 441 AH / 1049 or 1050 CE in one of the villages of Hamadan, Iran. At the age of eighteen, he traveled to Baghdad and then to Isfahan, where he listened to many hadiths. After a period, he traveled to Samarkand, Bukhara, and Merv, where he practiced asceticism (Kashfi, 2536: 14/1). In Sufism, he is linked to Sheikh Abu Ali Farami, a famous mystic of the 5th century Hijri (11th century CE) and a prominent figure in the Sufi orders of Khorasan

(Jami, 1375:375; Kashfi, 2536: 14/1; Dovlatshah Samarqandi, n.d.). His teachings are also regarded as part of the Hanafi school of thought (Darashkoh, 1878: 75).

Khwaja Yusuf spent the later years of his life in Transoxiana, constantly traveling from one city to another to guide the seekers of the Sufi path. Ultimately, during his final journey from Herat to Merv, he passed away along the way and was buried in the city of Merv, which is now part of modern-day Turkmenistan (Kashfi, 2536: 14/1; Ibn Khalkan, 1299: 462/2). Khwaja Yusuf had a khanqah (Sufi lodge) in Merv, which, according to Dovlatshah Samarqandi, was referred to as the “Kabah of Khorasan” due to its prestige (Dovlatshah Samarqandi, n.d., 107). The fame of Khwaja Yusuf attracted many disciples. In addition to his specific followers, who were appointed as his deputies and caliphs, the “Four Caliphs” were assigned to lead his Sufi order one after another. Other disciples also joined his order. His third caliph, Khwaja Ahmad Yasawi, the founder of the Yasawi order, initially resided in Transoxiana, later moving to Turkestan where he founded the Yasawi order (Kashfi, 2536:18/1).

Samarqandi (1334:8-9) regards Khwaja Ahmad Yasawi as the true founder of the Khwajagan lineage, which later became known as the Naqshbandi order. Khwaja Abdulkhaliq is rightly considered the central figure of the Khwajagan order and the head of these great mystics (Kashfi, 2536: 34/1; Safa, 1374: 76/4). His order later reached its peak through the efforts of major figures of the Naqshbandi order, including Khwaja Bahaiddin Naqshband, a prominent mystic of the 7th and 8th centuries Hijri (13th and 14th centuries CE), Khwaja Mohammad Parsa, a mystic of the 7th century Hijri (13th century CE), and others (Jami, 1375: 380; Darashkoh, 1878: 76-77). One of the works authored by Khwaja Abdulkhaliq, in both prose and poetry, is the Risala Sahabiya, which deals with the spiritual stages of his mentor Abu Ya'qub Yusuf Hamadani (Nafisi, 1344: 111/1).

Khwaja Ahmad Yasawi's founding of the Yasawi Sufi order in Turkestan is a pivotal moment in the history of Islamic mysticism. The spread of his teachings across the region had a profound impact on both the Turkic and Persian-speaking worlds. This section examines the theological and doctrinal contributions of Yasawi,

as well as the methodologies he employed in his teachings, including his use of poetry and his efforts to integrate local traditions with Islamic spirituality.

The Divan Hikmat: Key Work of Khwaja Ahmad Yasawi

In his childhood, Ahmad moved to the city of Yasi, one of the eastern forts of Turkestan, where he settled (Khonji, 1341: 88; Hashem Pour Subhani, 1377: 117/7). In the historical geography of the lands of the Eastern Caliphate, Guy Le Strange writes: “About a day's journey north of Atrar, on the right bank of the Syr Darya, there was a city called ‘Shawghir,’ which Muslim geographers describe as a large place with an extensive village, walls, and a grand mosque in the market. Recent geographers have not mentioned Shawghir, but based on its location and its mention by Sharaf al-Din Ali Yazdi, it can be identified with Yasi” (Le Strange, 1364: 517; Ahmadian Shalchi, 1378: 340). In Yasi, Ahmad attracted the attention of Baba Arslan Baba (Arslan, one of the prominent Sufi masters of the area), and in his company, he made significant spiritual progress (Kashfi, 2536: 18/1).

After Baba Arslan's death, Ahmad traveled to Bukhara, where he joined the service of Khwaja Yusuf Hamadani and became one of his disciples. In his service under Khwaja Yusuf Hamadani, Ahmad reached spiritual completion and guidance. After the deaths of the first two caliphs of the Sheikh, namely Khwaja Abdullah Barqi and Khwaja Hassan Andaqi, Ahmad became the third caliph of the Sheikh and began guiding people in Bukhara (Kashfi, 2536: 18/1). Later, by the Sheikh's will, Ahmad was sent to the city of Yasi in Turkestan, where he advised his disciples to follow and stay in the company of Khwaja Abdulkhaliq al-Ghujdawani, the fourth caliph of Khwaja Yusuf Hamadani (Jami, 1375: 377).

Khwaja Ahmad spent the rest of his life in Yasi, where he gathered a following and founded the Yasawi order in Turkestan. He is often referred to as the "Elder of Turkestan" (Attar Nishaburi, 1375:176). According to one account, "Eighty-eight saints perfected themselves under Khwaja Ahmad Yasawi" (Samarqandi, 1334: 91).

The Legacy and Modern Scholarship on Khwaja Ahmad Yasawi

In his book *Nazm and Nasr* in Iran and in the Persian Language until the End of the 10th

Century, Saeed Nafisi writes: Sheikh Zakariya Yasawi was a descendant of Sheikh Ahmad Yasawi, the famous Turkish mystic of the 6th century Hijri (Nafisi, 1344: 632/1). Khwaja Ahmad Yasawi spent the later years of his life in the city of Yasi and passed away there

in the early 6th century Hijri (12th century CE). In the late 8th century Hijri (14th century CE), under the orders of Amir Timur, a magnificent shrine was built over his tomb, which still stands today (Le Strange, 1364: 517; Yazdi, 1387: 861/1-862). His tomb in Yasi, located in present-day Turkestan (southern Kazakhstan), is one of the holiest pilgrimage sites for Muslims in Central Asia (Ahmadian Shalchi, 1378: 332). In addition to Khwaja Ahmad Yasawi, his wife and Rabia Sultan Begum, the granddaughter of Timur, are also buried near him (Hashem Pour Subhani, 1377: 117/7). In his book *Guestbook of Bukhara*, Fadlallah ibn Ruzbihan Khonji writes: "The town of Yasi, which houses the tomb of the holy

Sheikh Qutb al-Zaman... Khwaja Ahmad Yasawi, may his soul be sanctified, is considered a sacred place, equivalent to the Kaaba of Turkestan. It is the focal point for those on the Sufi path, the qibla for the wise mystics, and people seek this sacred place

as the most esteemed shrine, the Kaaba of their aspirations" (Khonji, 1341: 129, 256).

Khonji further describes the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi in his book as follows: "The tomb of Khwaja Ahmad Yasawi, may his soul be sanctified, is a Hanfi from the Shafi'i sect, a Maliki in tradition, and an Ahmadian in doctrine. It is the Kaaba for the travelers of this path, the qibla of those seeking the truth. The ultimate goal of every seeker is to reach it. Whoever visits this shrine with sincerity will be led to spiritual fulfillment. The disciple becomes great and the elder will be guided as a lion in his faith.

May Khwaja Yasawi's soul be sanctified as the elder of the Sharia and the prophetic path" (same, 1341: 129). Khonji also states elsewhere in the same book: "Yasi, better than the garden of Dar al-Salam, became the abode of peace. It is the seat of the axis of the era, the Sheikh of Islam, and the soul of Khwaja Malik Yasi, Sultan Ahmad, who greets the spirits of both morning and evening with peace" (Khonji, 1341: 256).

Sharaf al-Din Ali Yazdi writes in his book *Zafarnamih*: "His Excellency the Sultan, Timur, visited the village of Yasi to pay homage to Sheikh Ahmad Yasawi. He generously gave orders for the restoration of this blessed shrine. They laid the foundation for a grand structure, including a vast high arch with two dome minarets, a square of 30 yards by 30 yards, and another dome 12 yards by 12 yards. The large dome, connected to the main one, had four rooms on either side, each measuring 13.5 by 16.5 yards, intended for congregational prayers and other rooms and facilities. He also commanded that the walls and dome be adorned with ceramic tiles, and the grave itself be sculpted from white stone, with intricate carvings. The work was entrusted to the care of Mawlana Ubaidullah Sadr, and as per the order,

the construction was completed in two years. Upon its completion, the place became a renowned site for pilgrims. The king's generous donations, including prayers and alms for the neighbors of the shrine and others in need, were bestowed as acts of kindness" (Yazdi, 1387: 861/1-862; Khwandamir, 1362: 468/3).

In *Guestbook of Bukhara*, Khonji also acknowledges Timur as the builder of the shrine of Khwaja Ahmad Yasawi and writes: "The royal favor of Shahbandi Khan and the infinite generosity extended to the inhabitants of the blessed shrine of Khwaja Ahmad Yasawi and those residing at his sanctuary led to the sending of offerings and needs for them, so that the poor and the residents would receive this bounty, fulfilling their desires, and making it a cause for prayers for prosperity and the establishment of the prayers of the people" (Khonji, 1341: 129, 260).

In his recent book, Khonji describes the construction of the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi in the following way: "Look at the dome of Khwaja Yasawi, Raised to the peak of the heavens, Its arch surpasses all, Together with the celestial vaults of paradise. Its porch is the envy of the moon,

Its arch lies beneath seven porticos. How can I praise its foundation, When I have never seen anything like it in this world? Its base is the work of the noble Sayyid, Its shadow is cast by Khwaja Yasawi. Oh God, have mercy on my helplessness, And grant me another chance to see Yasawi. Until I lay my face upon the grave of Khwaja, Like a nightingale, I will weep in the garden, And if my life is not to be prolonged, I will lay my face on the pure tomb. When my body parts from my soul, I will be a companion to Khwaja Yasawi in Yasi." (ibid: 275)

The city of Turkestan has become renowned for the name of "Yasi" due to the presence of Khwaja Ahmad Yasawi, and in Kazakhstan, the mosque of "Hazrat" in the city of Turkestan (Yasi) and the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi are still considered the most important mosque in the country (Ahmadian Shalchi, 1378: 334).

Arminius Wamberry, a Hungarian researcher, also believes that in Turkestan, after Bahauddin, Khwaja Ahmad Yasawi is regarded as the second most prominent saint,

and he is highly revered in Khujand (Wamberry, 1380: 389). In any case, it must be said that the tomb of Khwaja Yasawi in Turkestan is regarded as the “Kaaba of Turkestan,” a place of pilgrimage that has always been a sanctuary for the followers of the Yasawi Sufi path.

The Yasawi Sufi Path and Its Ideas

Khwaja Ahmad Yasawi should be considered the greatest Turkish Sufi of Turkestan and the founder of the Yasawi order. He succeeded in spreading his teachings in an environment influenced by great Iranian mystics, namely in Bukhara, as well as in a region dominated by Turkic culture. His path grew significantly due to his effective method of propagation. He established his order in a purely Turkic region, and thus, to promote his teachings, he had to employ methods that would resonate with the hearts of his Turkic followers. As a result, he used poetry both to teach Islamic principles and to spread the ideas of Sufism. These types of poems were highly effective in conveying his message.

The greatest work attributed to Khwaja Ahmad Yasawi is called *Hikmat* (Wisdom), and the collection of poetry that emerged from it is known as the *Divan Hikmat* (The Book of Wisdom).

In this work, Khwaja Ahmad Yasawi has written Sufi themes and ideas in the Chagatai Turkish language. The Eastern Turks refer to poetry written in the style of Khwaja Ahmad Yasawi’s speech as *Hikmat*, meaning religious poetry. In the *Divan Hikmat*, wisdom, advice, and will are expressed along with the general principles of humanity and the goodness of social relationships in the form of poetry. Overall, there is a clear emphasis on the four fundamental pillars of Sufism: Sharia (Islamic law), Tariqah (spiritual path), Haqiqat (truth), and Marifah (knowledge) (Hashem Pour Subhani, 1377: 117/7).

In any case, these *Hikmat* poems, which are composed of two elements—Islamic (Sufi) and national (i.e., ancient Turkic folk literature)—caused the Turks to attribute a sense of sanctity to them. The preservation, memorization, and dissemination of these *Hikmat* poems among the Turks contributed to the rapid spread of the Yasawi order and its practices (Wali, 1376: 187).

This path not only thrived among the Turks beyond the Syr Darya but also, because the Turks had settled in the cities of Transoxiana during this period, the Yasawi order, with its unique method of propagation, also gained followers among the Turks in Transoxiana.

In addition to Khwarezm, the order became a widely practiced and dominant faith in the region of the Syr Darya and Ferghana, and it maintained strong ties with the Qarakhanid rulers (same: 182). According to the author of the book *Samriya*, the tomb of the blessed Imam Ali Soghdi in the region of Kashmikan is where the lineage of Khwaja Ahmad Yasawi is said to have originated. The Mokhles Khan order, which was one of the successors of Sheikh Qasim and Sheikh Aziran, also leads back to Khwaja Ahmad Yasawi (Samarqandi, 1331: 41).

Additionally, some sources mention that Sheikh Qashm, a follower of Khwaja Bahauddin Naqshband in Bukhara, and Sheikh Ali Lala Samarqandi (d. 642 AH / 1244 CE), who later joined the service of Sheikh Najm al-Din Kubra, are considered to be among the caliphs of Khwaja Ahmad Yasawi and his order (Jami, 1375: 383 and 436).

In terms of beliefs, it should be noted that the Yasawi order embraced all the intellectual, doctrinal, and fundamental principles of Sunni Islam, considering adherence to these principles a condition of faith and belief (Wali, 1376: 175).

The Turkish scholar, “Köprülü” believes: “On one hand, Khwaja Ahmad Yasawi was influenced by the Malamatiyya (a Sufi movement) of Khorasan, and on the other hand, he was affected by the Shiite currents dominant in Eastern Turkestan and the vicinity of the Syr Darya. He had a broad and liberal Sufi philosophy. However, despite this, his order took on a more orthodox religious nature in the major Sunni centers of Transoxiana and Khwarezm” (Köprülü, 1945: 15-210).

As previously mentioned, Ruzbihan Khonji, in his *Guestbook of Bukhara*, in verses describing the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi, refers to all followers of Sunni sects, including Hanafi, Shafi’i, and Maliki, as disciples of Khwaja Ahmad Yasawi (Khonji, 1341: 257). This shows that Khwaja Ahmad, like other Sufis, was not tied to a particular sect, and his guidance encompassed the broader spectrum of Islamic sects.

The disciples of Khwaja Ahmad, who were sent during his lifetime as his caliphs to Turkic lands to spread his order, used the same method as their master—employing simple language to reach the masses. Bartold (1376: 163) mentions that the first caliph of Khwaja Ahmad, Mansur Ata (d. 594 AH / 1198 CE),

was the son of Baba Arslan, who was succeeded by his sons, Abdul Malik Khwaja and Taj Khwaja, who continued to spread his order. Said Ata (d. 615 AH / 1218 CE) was the second caliph of Khwaja Ahmad. Sufi Mohammad Daneshmand, the third caliph of Khwaja, held the position of spiritual leader for many years. The fourth caliph, Hakim Ata, one of the senior Sufi masters of the Turks, was known by the name Suleiman and the title Hakim. His wisdom, expressed in Turkish, became famous and well-known in Turkestan. One of the most famous disciples of Hakim Ata, Zangi Ata (d. 656 AH / 1258 CE), also followed the path of Khwaja Ahmad (Kashfi, 2536: 19/1- 22; Hashem Pour Subhani, 1377: 117/7).

Therefore, through the efforts of Khwaja Ahmad Yasawi, his caliphs, and his disciples, such as the “Babas,” “Atas,” and “Ishans,” Islam spread widely among the Turkic tribes of Transoxiana, including the nomadic Kyrgyz and Kazakh tribes along the Syr Darya, as well as the Tatars of the Volga region, and also among the Turks of Anatolia and Azerbaijan (Akinar).

The greatest work attributed to Khwaja Ahmad Yasawi is called *Hikmat* (Wisdom), and the collection of poetry that emerged from it is known as the *Divan Hikmat* (The Book of Wisdom).

In this work, Khwaja Ahmad Yasawi has written Sufi themes and ideas in the Chagatai Turkish language. The Eastern Turks refer to poetry written in the style of Khwaja Ahmad Yasawi’s speech as *Hikmat*, meaning religious poetry. In the *Divan Hikmat*, wisdom, advice, and will are expressed along with the general principles of humanity and the goodness of social relationships in the form of poetry. Overall, there is a clear emphasis on the four fundamental pillars of Sufism: Sharia (Islamic law), Tariqah (spiritual path), Haqiqat (truth), and Marifah (knowledge) (Hashem Pour Subhani, 1377: 117/7).

In any case, these *Hikmat* poems, which are composed of two elements—Islamic (Sufi) and national (i.e., ancient Turkic folk literature)—caused the Turks to attribute a sense of sanctity to them. The preservation, memorization, and dissemination of these *Hikmat* poems among the Turks contributed to the rapid spread of the Yasawi order and its practices (Wali, 1376: 187).

This path not only thrived among the Turks beyond the Syr Darya but also, because the Turks had settled in the cities of Transoxiana during this period, the Yasawi order, with its unique method of propagation, also gained followers among the Turks in Transoxiana.

In addition to Khwarezm, the order became a widely practiced and dominant faith in the region of the Syr Darya and Ferghana, and it maintained strong ties with the Qarakhanid rulers (same: 182). According to the author of the book Samriya, the tomb of the blessed Imam Ali Soghdi in the region of Kashmikan is where the lineage of Khwaja Ahmad Yasawi is said to have originated. The Mokhles Khan order, which was one of the successors of Sheikh Qasim and Sheikh Aziran, also leads back to Khwaja Ahmad Yasawi (Samarqandi, 1331: 41).

Additionally, some sources mention that Sheikh Qashm, a follower of Khwaja Bahauddin Naqshband in Bukhara, and Sheikh Ali Lala Samarqandi (d. 642 AH / 1244 CE), who later joined the service of Sheikh Najm al-Din Kubra, are considered to be among the caliphs of Khwaja Ahmad Yasawi and his order (Jami, 1375: 383 and 436). Khonji also describes the construction of the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi in the following way: "Look at the dome of Khwaja Yasawi, Raised to the peak of the heavens, Its arch surpasses all, Together with the celestial vaults of paradise. Its porch is the envy of the moon,

Its arch lies beneath seven porticos. How can I praise its foundation, When I have never seen anything like it in this world? Its base is the work of the noble Sayyid, Its shadow is cast by Khwaja Yasawi. Oh God, have mercy on my helplessness, And grant me another chance to see Yasawi. Until I lay my face upon the grave of Khwaja, Like a nightingale, I will weep in the garden, And if my life is not to be prolonged, I will lay my face on the pure tomb. When my body parts from my soul, I will be a companion to Khwaja Yasawi in Yasi." (ibid: 275)

The city of Turkestan has become renowned for the name of "Yasi" due to the presence of Khwaja Ahmad Yasawi, and in Kazakhstan, the mosque of "Hazrat" in the city of Turkestan (Yasi) and the tomb of Khwaja Ahmad Yasawi are still considered the most important mosque in the country (Ahmadian Shalchi, 1378: 334).

Arminius Wamberry, a Hungarian researcher, also believes that in Turkestan, after Bahauddin,

Khwaja Ahmad Yasawi is regarded as the second most prominent saint, and he is highly revered in Khujand (Wamberry, 1380: 389). In any case, it must be said that the tomb of Khwaja Yasawi in Turkestan is regarded as the "Kaaba of Turkestan," a place of pilgrimage that has always been a sanctuary for the followers of the Yasawi Sufi path.

References

1. (The following dates and dates in text are in the Persian (Hijri Shamsi) calendar.)
2. Ahmadian Shalchi, Nasrin (1378) *The Familiar Land (Geographical Features of Central Asian Countries)*, First Edition, Mashhad: Islamic Research Foundation, Astan Quds Razavi.
3. Akinar, Shirin (1366) *Muslim Ethnic Groups in the Soviet Union*, Translated by Ali Khazai Far, First Edition, Mashhad: Islamic Research Foundation, Astan Quds Razavi.
4. Attar Nishaburi, Farid al-Din (1375) *Mantiq al-Tayr*, Edited by Ahmad Ranjbar, First Edition, Tehran: Asatir Publications.
5. Bartold, Vasily Vladimirovich (1352) *Turkestan: Letters from Turkestan in the Age of the Mongol Invasion*, Translated by Karim Keshavarz,

References

- Vol. 2, First Edition, Tehran: Iranian Cultural Foundation Publications.
6. Bartold, Vasily Vladimirovich (1376) *History of the Turks of Central Asia*, Translated by Ghafar Hosseini, First Edition, Tehran: Toos Publications.
7. Behnam Far, Mohammad Hassan; Molaei, Mostafa, "Khwaja Ahmad Yasawi and the Growth of the Yasawi Movement in Transoxiana and Turkestan", *Journal: Haft Aseman*, Autumn 1391, Issue 55, pages 63 to 78).
8. Bennigsen, Alexander (1378) *Sufis and Commissars: Sufism in the Soviet Union*, Translated by Afsaneh Monfared, First Edition, Tehran: Cultural Research Office Publications.
9. Darashkoh, Muhammad (1878) *Safi-nat al-Awliya*, First Edition, Lucknow: Munshee Nal Country Press.
10. Dovlatshah Samarqandi (n.d.) *Tazkira al-Shu'ara*, Edited by Mohammad Abbasi, First Edition, Tehran: Barani Publications.
11. Fakhruddin Safi (2003), *Rushahat al-Hayat*, Tashkent: Abu Ali Ibn Sina Publishing.
12. Hashem Pour Subhani, Tawfiq (1377) *Ahmad Yasawi in The Great Islamic Encyclopedia*, Vol. 7, Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center Publications, pp. 116-118.
13. Hujwiri, Abul Hasan Ali ibn Osman (1350) *Kashf al-Mahjub*, Edited by Mohammad Hossein Tasbihi, First Edition, Islamabad: Iranian and Pakistani Persian Research Center Publications.
14. Ibn Khalkan, Ahmad ibn Muhammad (1299) *Waft al-A'yan wa Anba' Abna' al-Zaman*, Vol. 2, First Edition, Cairo: [Bina].
15. Jami, Abdulrahman ibn Ahmad (1375) *Nafahat al-Uns from the Presence of the Sacred*, Edited by Mehdi Toohidi Pour, Third Edition, Tehran: Scientific Publications.
16. Kashfi, Fakhr al-Din Ali ibn Hussein (2536) *Rushahat al-Hayat*, Edited by Ali Asghar Mo'iniyan, Vol. 1 & 2, First Edition, Tehran: Niko Kari Noorani Foundation.
17. Khonji, Fadlullah ibn Ruzbihan (1341) *Guestbook of Bukhara*, Edited by Manoochehr Sotoudeh, First Edition, Tehran: Book Translation and Publishing Company.
18. Khwandamir, Ghiyath al-Din ibn Hamam al-Din al-Husseini (1362) *History of Habib al-Sirfi in the News of Individuals of Mankind*, Edited by Mohammad Dabir, Siyaqi, Vol. 3, Third Edition, Tehran: Kheyam Bookstore Publications. and Cultural Publications.

19. Koprulu, F.M. (1940), "Ahmed Yesevi," in: Maddesi, *Islam Ansiklopedisi*, Vol. 1, Istanbul, pp. 76-79.
20. Le Strange, Guy (1364) *Historical Geography of the Eastern Caliphate's Lands*, Translated by Mahmoud Erfan, First Edition, Tehran: Scientific
21. Life, Works, and Traditions of Khwaja Ahmad Yasawi (2001), *Collection of Scientific Articles*, Tashkent: Literary Foundation, Union of Writers of Uzbekistan.
22. Monfared, Afsaneh (1382) *Sufism in Central Asia and the Caucasus in the Encyclopedia of Islam*, Vol. 7, Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation, pp. 398-404.
23. Muhammad Shakur (2001), *Humanity and Social Life in the Divan Hikmat*, *Collection of Articles*, "Khwaja Ahmad Yasawi," Tashkent: Literary Foundation, Union of Writers of Uzbekistan.
24. Nafisi, Saeed (1344) *History of Prose and Poetry in Iran and the Persian Language Until the End of the Tenth Hijri Century*, Vol. 1 & 2, First Edition, Tehran: Foroughi Bookstore Publications.
25. Pakatchi, Ahmad (1385) *Islam in Transoxiana and Turkestan in the Great Islamic Encyclopedia*, Vol. 8, First Edition,

Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center Publications, pp. 512-517.

26. Pakatchi, Ahmad (1387) Central Asia in the Great Islamic Encyclopedia, Vol. 15, First Edition, Tehran: The Great Islamic Encyclopedia Center Publications, pp. 437-441.

27. Safa, Zabiullah (1374) History of Literature in Iran, Vol. 4, First Edition, Tehran: Ferdows Publications.

28. Samarqandi, Abutahir ibn Abusa'id (1331) Samriya, Edited by Iraj Afshar, First Edition, Tehran: Iranian Cultural Foundation Publications.

29. Samarqandi, Muhammad ibn Abduljalil (1334) Qandiya in the Description of Samarkand's Monuments, Edited by Iraj Afshar, First Edition, Tehran: Tahouri Library Publications.

30. Sarwari Lahori, Ghulam Sarwar ibn Ghulam Muhammad (1320) Khazinat al-Asfiyā, Vol. 1, First Edition, India: Munshee Nal Country Press.

31. Sefarzadeh, Habib, "The Position of Khwaja Ahmad Yasawi in Islamic Mysticism and Sufism", Journal: Historical Research, Summer 1402 - Issue 71, A (Islamic Azad University/ISC), pages 47 to 63.

32. Shirvani, Zain al-Abidin ibn Iskandar (1339) Riyad al-Sayaha, Edited by Asghar Hamed Rabi, First Edition,

Tehran:

Saadi Bookstore Publications.

33. Tirmidhi, Muhammad ibn Ali (1379) The Concept of Wilayah in the Early Period of Islamic Mysticism, Edited by Majd al-Din Kayvani, First Edition, Tehran: Markaz Publishing.

34. Wali Wahab (1376) Yasawiya: A Sufi Order from Central Asia, Iranian Studies Magazine, pp. 158-193.

35. Wamberry, Arminius (1337) Journey of a False Dervish in the Khans of Central Asia, Translated by Fathali Khajeh

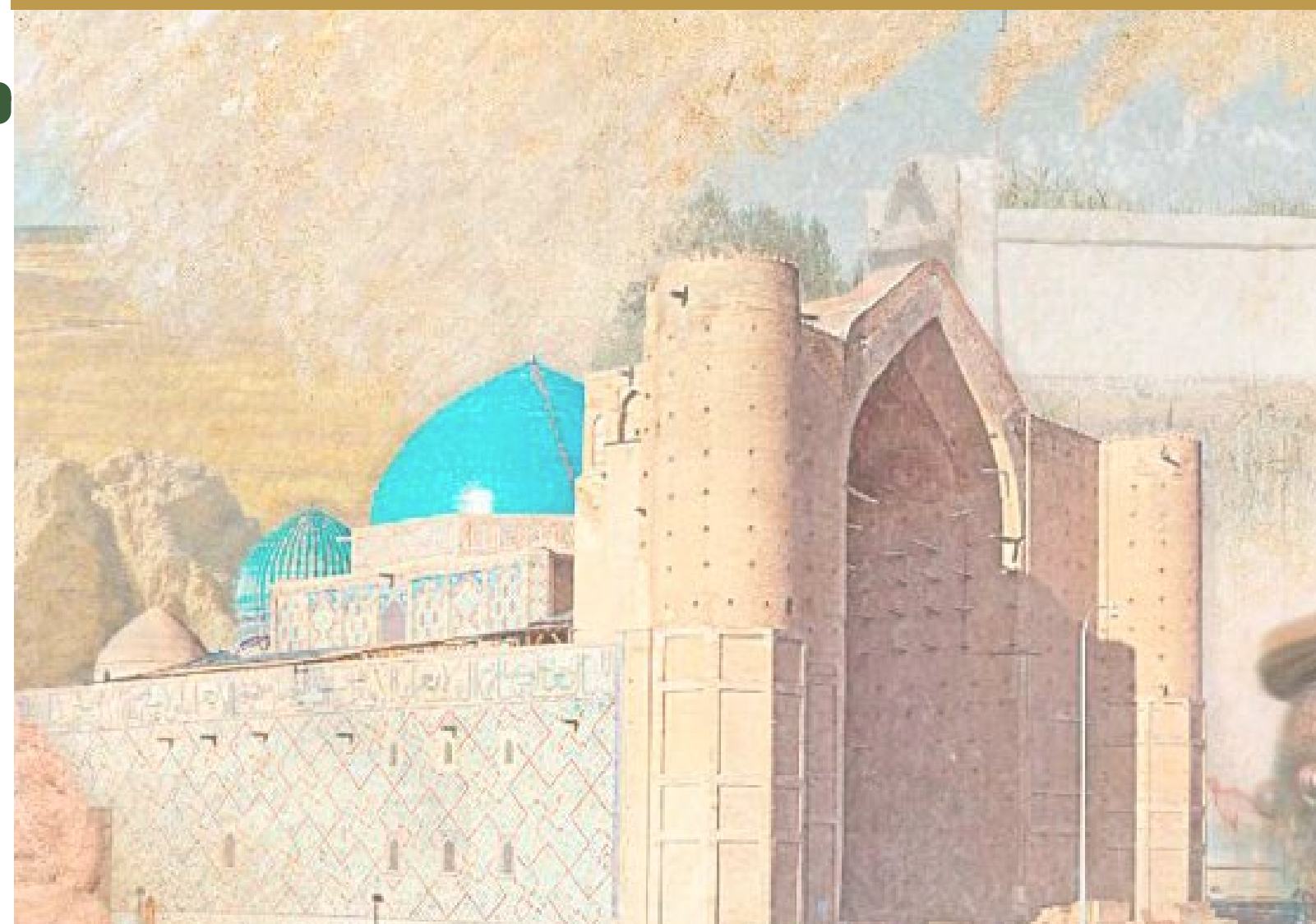
Nourian, First Edition, Tehran: Book Translation and Publishing Company.

36. Wamberry, Arminius (1380) History of Bukhara from the Oldest Times to the Present, Translated by Mohammad

Rouhani, First Edition, Tehran: Soroush Publications.

37. Yazdi, Sharaf al-Din Ali (1387) Zafar Nama, Edited by Seyed Saeed Mir Mohammad, Sadegh Abdulhossein Navai, Vol. 1, First Edition, Tehran: Parliamentary Library and Archives Publications.

38. Zarrinkoub, Abdulhossein (1357) Searching in Sufism, First Edition, Tehran: Amir Kabir Publications.

АҢЫЗ ЖӘНЕ ХАЛЫҚ ЖАДЫ LEGENDS AND FOLK MEMORY ЛЕГЕНДЫ И НАРОДНАЯ ПАМЯТЬ

ЯСАУИ БАБА МЕН КИЕЛІ ОРЫНДАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ АҢЫЗДАР, ШЕЖІРЕЛЕР,
ХАЛЫҚ ЖАДЫНДАҒЫ ХИКАЯЛАР

ҚҰДЫҚТАН КЕЛГЕН ХИКМЕТ: ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ ЖЕР АСТЫНДАҒЫ ҚЫЛУЕТІ ТУРАЛЫ АҢЫЗ

Қожа Ахмет Ясауи туралы халық аңыздары оның тарихи болмысымен қатар, рухани келбетін де толықтырып, ерекше аурамен көмкеріп тұрады. Сол аңыздардың ішіндегі ең танымалы – оның қылуетке (жер асты хильясында) түсуі туралы хикая. Аңыз желісі бойынша Қожа Ахмет Ясауи пайғамбарымыз Мұхаммедтің 63 жасында дүниеден озғанын ескеріп, өзі де сол жасқа жеткен соң жер астына түсіп, өмірінің соңына дейін қылуетте ғұмыр кешкен екен. Ол жерде зікір айтып, хикметтерін жазған. Түркі халықтарының жадында бұл әрекет тақуалықтың шыңы, фәни өмірден арылудың көрінісі ретінде қалыптасқан.

Фольклорлық элементтер
Қылует бейнесі – жер асты мен рухани тереңдік арасындағы байланыс;
Жарықсыз әлемдегі нұр – Ясауидің хикметтері халыққа үміт сәулесі болғанын меңзейді;
Жартылай мифтік оқиға – сопылық жолдағылар үшін тәлім-тәрбие құралы ретінде қабылданады.
Ғылыми түсіндірме
Қылуетке түсу әрекеті Ислам мистицизмі мен сопылық дәстүрдегі тәжрид (дүниеден безу) ұғымымен байланысты. Бұл – рухани кемелдікке жетудің символы.

Ясауи бұл қадам арқылы нәпсімен күрестің ең биік сатысын көрсеткен.

Сонымен қатар, археологиялық зерттеулерде де Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне жақын орналасқан жер асты қылует ғимараты анықталған. Бұл нысан сопылық медитация мен уахдат (бірлік) тәжірибесі үшін пайдаланылғаны жөнінде пікірлер бар.

Қожа Ахмет Ясауидің қылуетке түсуі туралы аңыз – қазақ халқының рухани дүниетанымындағы терең қабатты бейнелейді. Ол – тек фольклор ғана емес, сопылық ілім мен мәдени кодты біріктіретін рухани мұра. Мұндай аңыздар қазіргі қоғамға да адам мен рух арасындағы байланысты түсінуге көмектеседі.

ТҮРКІСТАН ТУРАЛЫ АҢЫЗДАР

Қасиетті мекен жайлы халық жадындағы хикаялар

Жер кіндігі – Ясауи мазарының орны

Аңыз бойынша, Қожа Ахмет Ясауидің денесін жерлеу кезінде қабірдің түбінен шұғылалы жарық пен жұпар иіс тарайды. Бұл нышанды «жердің ортасы – осы мекен» деген ишарат деп қабылдаған халық бұл орынды қасиетті санаған.

Ясауидің қылуетке түсуі

Халық аңызында Ясауи Пайғамбар жасынан асқан соң, жер астына түсіп, қылуетте зікірмен өмір кешеді. Бұл – оның қарапайым халық үшін рухани құрбандық жасауы, жалғыздық арқылы кемелдікке жету жолы.

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДІҢ КЕРЕМЕТТЕРІ ЖАЙЫНДА

Қожа Ахмет Ясауи жас күнін Сайрамда, әкесі Ибрагимнің үйінде өткізді. Ол кезде Түркістан қаласы көтеріліп, Сырдария мен Арқа қазақтары саудамен сонда көп жиналатын. Қожа Ахмет оларға үлгі айту үшін Сайрамнан Түркістанға келеді. Ол кісінің Түркістанға келгенін естіген қазақ тайпалары (Қыпшақ, Қоңырат) аса жақсы көріп, Арал теңізінің бойындағы ұлыстар оған құстай ұшатын жүйрік Ақ мая әкеліп тартады. Аңыз бойынша, Ясауи таң намазын Түркістанда оқып, Ақ маясымен ұшып барып кешкі намазды Меккеде оқитын болған.

ӘМІР ТЕМІРДІҢ АЯН КӨРУІ

Аңыз бойынша, Әмір Темір түсінде бір пірдің аян беруімен Ясауиге кесене салуды қолға алған. Сол түстен соң ол құрылысшылар мен сәулетшілерді жинап, бүгінге жеткен ұлы ғимараттың негізін қалайды. Атақты Әмір Темірдің Әзіреті Сұлтанға ықыласы ерекше ауып, таңғажайып ескерткіш тұрғызуын халық былайша аңзыдайды. Бағзы замандардан бізге жеткен аңыздарда Ғайыперен қырық шілтендер жиналып мәслихат құрғаны, оған Қожа Ахмет Ясауи, Бахауаддин, Жанабығауыс секілді әулие пірлер қатынасқаны айтылады. Ясауи: «Мен Ақсақ Темірді ұсынамын, ендігі хан темір болсын», дейді. Сөйтіп, айдалада сиыр бағып жүрген Темір ұшып тұрса жаңағы көргенінің бәрі түсі екен. Бірақ, түс болса да қуанғаны соншалық, сиырына да қарамастан тастап жүре береді. Әйтеуір бір кездерде Самарқан шәһәріне кіре бергенінде нөпір халық алдынан қарса алып, таққа отырғызып хан көтереді.

НҰРЛЫ ЖОЛДАН - МЕККЕГЕ ДЕЙІНГІ ЖАРЫҚ

Халық сенімі бойынша, Ясауи мазары мен Қағба арасында көзге көрінбейтін нұрлы рухани байланыс бар. Бұл нұр жолмен аруақтар қажылыққа барады деген сенім әлі де айтылады.

Бұл аңыздар – Түркістанның тарихи ғана емес, рухани да кеңістік екенін айғақтайтын халық жадының жәдігерлері. Олардан бабалар сенімі, танымы, киеліге құрметі көрінеді. Жаңғыру еске алудан басталады. Ал аңыз ұмытылмаудың аманаты.

ЯСАУИ МЕН ХЫЗЫР КЕЗДЕСУІ

Кейбір аңызда Қожа Ахмет Ясауи жас кезінде Хызыр пайғамбармен кездесіп, Түркістанның болашақта түркі жұртының рухани астанасына айналатынын біледі. Әкесінің ескі досы болған Қызыр әлейкум-сәлам оның да досы-тұғын. Тіпті ол бір күні қожаға: «Әр күні жеті рет дос досы іздеу үшін жеті құрылықта боламын, бірақ сенен артық және шынай дос таба алмайтын едім» деген екен. сенен артық және шынай дос таба алмайтын едім» деген екен.

Тіпті ол бір күні қожаға: «Әр күні жеті рет дос досы іздеу үшін жеті құрылықта боламын, бірақ сенен артық және шынай дос таба алмайтын едім» деген екен. Қызыр әлейкум-сәләм бір күні Ахмет Ясауимен сұхбат етуге келіп, әшейін де көңілді, ақжарқын Қожаны сол күні қайғы-мұңға толы халде көреді. Таңырқап себебін сұрайды. «Мынандай жоға хал мен мақамға жеткез кезде қайғыруының, мұңға басуыңның себебі не?» Қожа сол кезде: «Дәруіштердің ішкі дүниелерін, көңілдерін қайғы-мұң жаулап алған. Сол қайғы түндігін түру мүмкін емес екенін көріп, мен де мұңаямын» деп жауап береді. Сол кезде Қызыр «әлейкум-сәләм», «Ах, ах!» деп Алланы зікір ете (еске түсіре) бастайды. Қайғы-мұңның ізі де қалмайды. Содан кейін бұл зікір ұрпақтан-ұрпаққа, атадан балаға беріліп отырған әдетке айналды.

САЯХАТ ЖӘНЕ КИЕЛІ ЖЕРЛЕР PILGRIMAGE AND SACRED SITES / СВЯТЫЕ МЕСТА

Зиярат бағыттары, киелі орындар, мәдени маршруттар

Туркестан - виртуальный тур Виртуальный 3D тур по заповеднику-музею Азрет-Султан
Прогуляться по его историческим улочкам, Увидеть величественный мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, попытаться найти кусочек керамики на раскопках Культобе и Отрара, поклониться могиле Арыстан-Баба.

Ең алдымен жол Ясауи бабаның кесенесіне бастайды. XIV ғасырда Әмір Темір салдырған бұл архитектуралық ғажап – *рухани биіктіктің символы*. Мұнда келген адам баба хикметтерін еске алып, өз жүрегін тыңдайды.

ТҮРКІСТАНҒА САПАР: ЖЕТІ ҚАЗЫНАЛЫ РУХАНИ БАҒЫТ

Түркістан – түркі әлемінің рухани жүрегі.

Мұнда табаны тиген әрбір зияратшы сана-сезімі мен жүрегіне жаңғыру әкелетін киелі кеңістікке енеді. Саяхат тек жер көру емес, ішкі дүниемен сырласу, тарихпен тілдесу. Түркістандағы жеті киелі нысан арқылы зияраттық саяхаттың мәнін танытады.

Түркістан – тек географиялық емес, рухани саяхат аймағы. Бұл бағыт адамды терең ойға, ішкі өзгеріске жетелейді. Қасиетті орындарды аралау өткенмен сырласу ғана емес, болашақпен байланысу. Рухани туризм – ұлттық болмысымызды сақтау мен жаңғыртудың сенімді жолы.

Қылует жер асты мешіті

Кесенеден 150 метр жерде орналасқан жер асты ғибадатхана – Қылует. Мұнда Ясауи 63 жасынан кейін өмір сүрген дейді. Бұл – тыныштық, тәфәккур, фәниден арылу ордасы. Тар, салқын, қараңғы бөлмелерден өтсең, жүрегің де жеңілдеп шығады.

Гаухар ана кесенесі

Қожа Ахмет Ясауидің қызы Гаухар ана руханияттағы әйел бейнесін жаңғыртады. Зияраттаушылар бұл жерде аналар аманатын еске алып, тілек тілейді. Әйелдер мен аналарға арналған рухани аялдама деуге болады.

Туркестан - виртуальный тур Виртуальный 3D тур по заповеднику-музею Азрет-Султан
Прогуляться по его историческим улочкам, Увидеть величественный мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, попытаться найти кусочек керамики на раскопках Культобе и Отрара, поклониться могиле Арыстан-Баба.

Туркестан - виртуальный тур Виртуальный 3D тур по заповеднику-музею Азрет-Султан
Прогуляться по его историческим улочкам, Увидеть величественный мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, попытаться найти кусочек керамики на раскопках Культобе и Отрара, поклониться могиле Арыстан-Баба.

Укаш ата құдығы

Түркістаннан 12 км жерде орналасқан бұл құдықтың тереңдігі мен суы туралы аңыздар көп. Тіпті шет елдерден де зияратқа келетіндер бар. Бұл – сенім мен ниеттің сынағы. Су ішіп, ниет етеді, кейбірі аят оқып құдықтан дертке шипа сұрайды.

Шілдехана және Шойынкөл

Бұл жерлерде Ясауи дәстүрінің сопылық мектебі жалғасқан. Аңыздар менаурасы ерекше. Саяхатшы бұл жерден сыртқы емес, ішкі тыныштық іздейді

Есім хан кесенесі

Саяси билік пен рухани биліктің тоғысқан жері Есім хан кесенесі. Мұнда зиярат ету – тарихқа тағзым, елдікке құрмет.

Рәбия Сұлтан бегім кесенесі

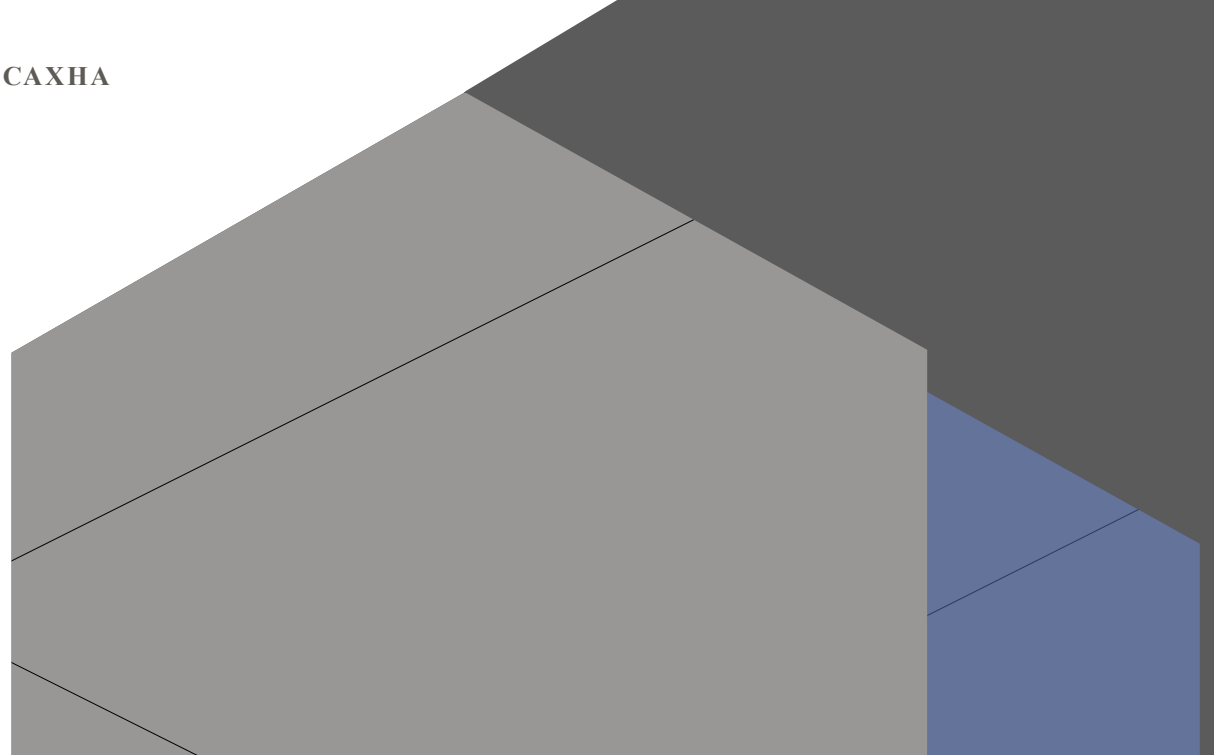
Әмір Темірдің келіні, рухани тұлға ретінде қабылданған Рәбия бегім – тарих пен әйел болмысының қос көрінісі. Мазар архитектурасы ерекше, ал атауында нәзіктік пен биіктік бар.

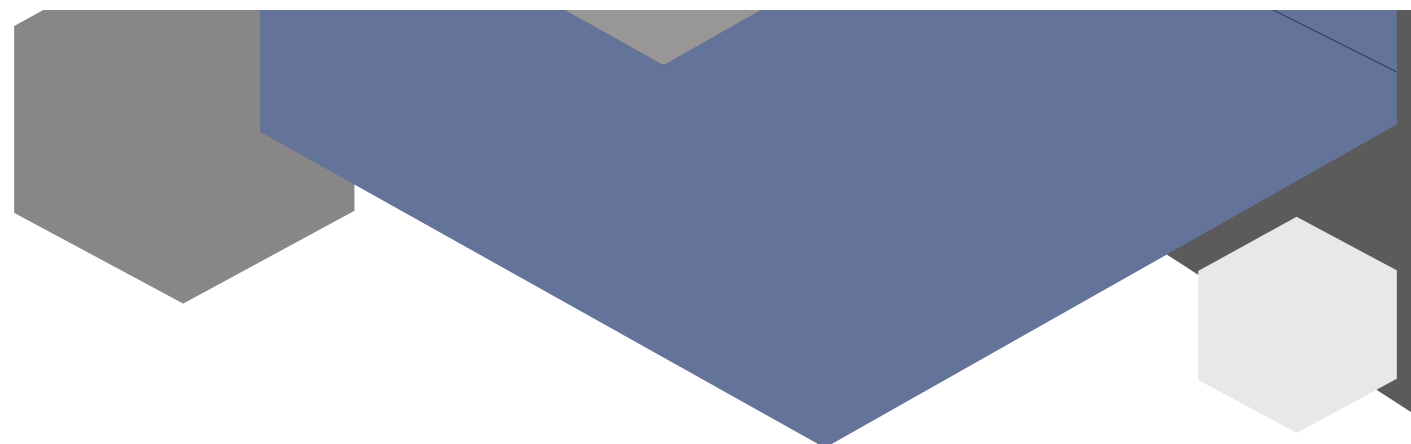
Туркестан - виртуальный тур Виртуальный 3D тур по заповеднику-музею Азрет-Султан
Прогуляться по его историческим улочкам, Увидеть величественный мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, попытаться найти кусочек керамики на раскопках Культобе и Отрара, поклониться могиле Арыстан-Баба.

Туркестан - виртуальный тур Виртуальный 3D тур по заповеднику-музею Азрет-Султан
Прогуляться по его историческим улочкам, Увидеть величественный мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави, попытаться найти кусочек керамики на раскопках Культобе и Отрара, поклониться могиле Арыстан-Баба.

РУХАНИ ТӘЖІРИБЕ SPIRITUAL PRACTICES ДУХОВНЫЕ ПРАКТИКИ

« Я С А У И Ж О Л Ы »

ТАРИХИ ДРАМАСЫ – РУХ ПЕН ӨНЕРДІҢ ТОҒЫСЫ

« Я С А У И Ж О Л Ы » ТАРИХИ ДРАМАСЫ – РУХ ПЕН ӨНЕРДІҢ ТОҒЫСЫ

Түркістан – ғасырлар бойы түркі руханияты мен мәдениетінің алтын бесігі. Бұл қасиетті шаһар тағы бір мәрте өз мәртебесін дәлелдеп, Ясауи іліміне арналған ерекше туындының куәсі болды. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 3-курс студенттері сахналаған «Ясауи жолы» тарихи драмасының премьерасы көрермен жүрегін тербеп, рухани серпіліс сыйлады. Қойылым «Қазақ тілі – ғылым

мен имандылықты, рухани биіктікті насихаттаудағы күресін сипаттауға құрылған. Авторы Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, жазушы-драматург Жұмат Жолтай. Қойылымға сахналық әр мен мазмұн берген ҚР Мәдениет саласының үздігі, жас та болса тәжірибелі режиссер Мақсат Айтжанов. Қойылымның көркемдік шешімі мен декорациясына Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, суретші Бақыт Сраилов жауапты болды.

ғылымның, мәдениет пен өнердің рухани ордасына айналады. Мен осыған сенемін!» – деген асқақ арманы, көрермендердің көз жасына ұласқан қошеметке айналды. Бұл сөз тек драмалық түйін емес, бүгінгі Түркістандағы білім мен ғылымның дамуына берілген рухани баға іспеттес.

Сахна мен рухтың түйіскен тұсы

Қойылым Қожа Ахмет Ясауидің балалық шағынан бастап, өмір жолындағы күрестерін, даналыққа толы ізденісін, шындықты айтудағы табандылығын көркем образ арқылы жеткізеді. Спектакльдің мазмұндық өзегі «Диуани Хикметтің» жазылу тарихы, бабаның дін, тіл, мәдениет үшін күресі және шынайы ұстаздық болмысы. Драмада Ахметтің ғылым мен иман жолындағы күресі, әділетсіз хан-билермен айтысы, надандыққа қарсы үндеуі бейнеленген. Бұл көріністер көрерменнің көкейінде терең ой тудырды.

Жастар өнері – болашаққа көпір

Актерлік құрам Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Актерлік өнер білім беру бағдарламасында білім алып жатқан 3-курс студенттері.

тілі: дәстүр және инновация» атты халықаралық симпозиум аясында ұсынылып, руханият пен өнердің тоғысқан сәтіне айналды. Тарихи драмада Ахмет Ясауидің ғұмыры мен ілімі көркем образдар арқылы шебер бейнеленіп, көрерменге терең ой салды.

Сахнаның шырағы – Ясауи тұлғасы

Спектакльдің негізгі желісі – Қожа Ахмет Ясауидің қиын да күрделі өмір жолын, ілім

Символдық шешімдер мен көркемдік тәсіл

Қойылым әділет пен зұлымдықтың, білім мен надандықтың, рух пен тәннің күресін драмалық тұрғыда бере алды. Режиссер сахна кеңістігін мінсіз қолдана отырып, көрерменнің эмоциялық қабылдауын тереңдете түсті. Әсіресе соңғы сахнада Ясауи бабаның: «Қасиетті Яссы топырағы – келешекте білім мен

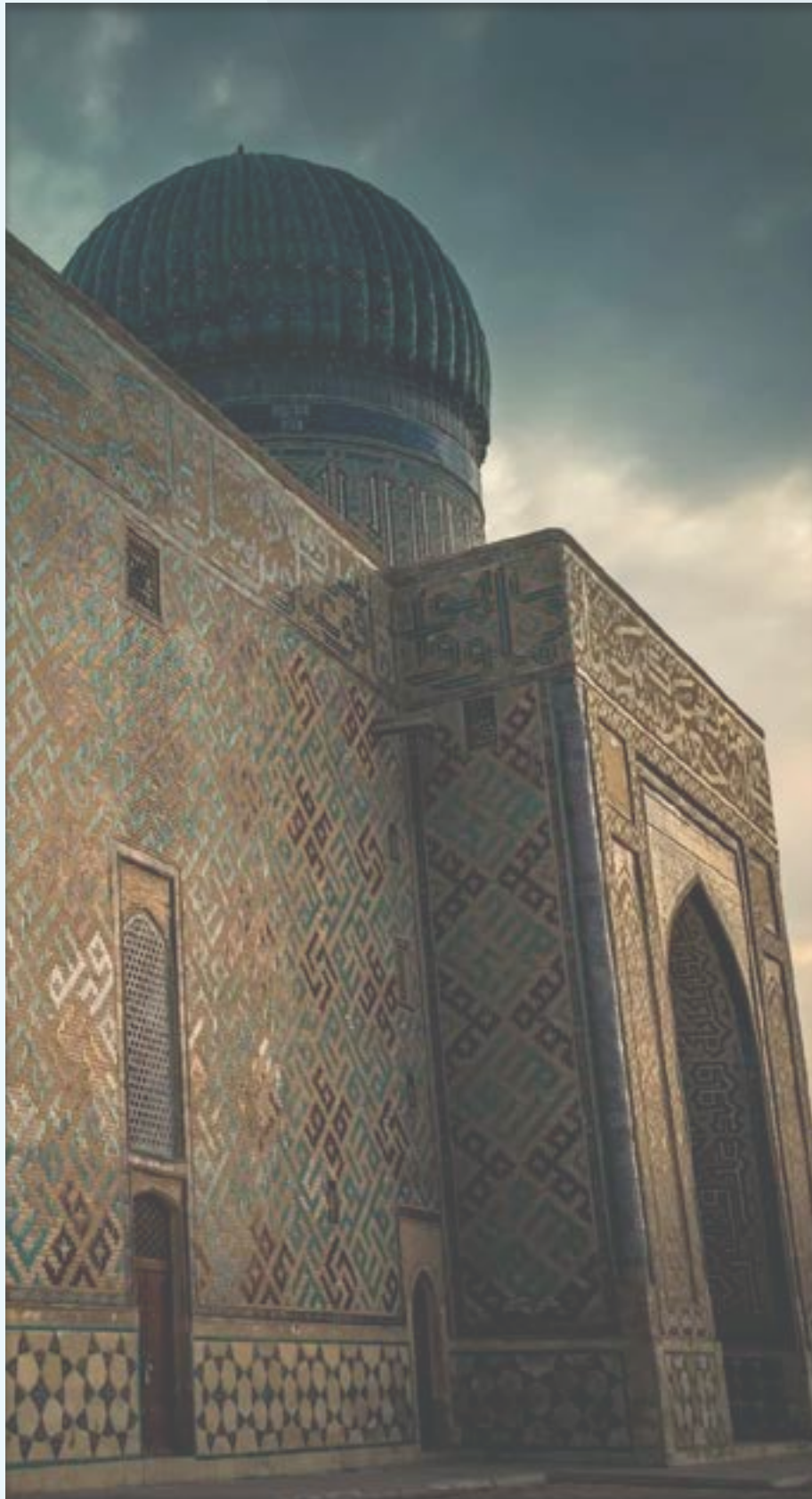
Олардың сахнадағы шынайы ойыны, рөлге ену қабілеті мен эмоциялық берілуі көрермен тарапынан жоғары бағаланды. Бұл – оқу орнындағы кәсіби даярлықтың, ұстаздар еңбегінің, сондай-ақ, сахна өнеріне деген жас буынның сүйіспеншілігінің жемісі. Қойылым соңында ҚР Ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбектің атынан жас актерлерге ықылас гүлі табысталды. Бұл ел тарапынан жас өнерпаздарға берілген ерекше қолдау мен сенімнің белгісі.

Ясауи – сахна төрінде

«Ясауи жолы» тарихи драмасы тек қойылым ғана емес, рухани тәжірибе. Бұл туынды арқылы жастар тек актерлік қабілеттерін емес, ұлттық сана мен тарихи жадыны жаңғыртуды мақсат етті. Қожа Ахмет Ясауи – сахнада ғана емес, жүректе тірі. Оның сөзі үнсіз, бірақ жарқын. Оның арманы бүгінде жүзеге асып келе жатқан тарихи шындық.

«Ясауи жолы» тарихи драмасы – өткен мен бүгінді, руханият пен өнерді, тарих пен сахнаны сабақтастырған елеулі оқиға. Жастардың өнерге деген құлшынысы мен рухани мұраға деген құрметі осы қойылым арқылы кеңінен танылды. Бұл – болашаққа сенім мен рухани жалғастықтың айғағы.

Алия Білдебекова

«Жаңа еңбектерге»
библиографиялық шолу

Ғылыми конференция есептері
Хикметке қатысты әлем әдебиеттері

ШОЛУ МЕН СЫН-ПІКІР REVIEWS AND ANALYSIS ОБЗОРЫ И КРИТИКА

ЖАҢА КІТАПТАР, ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАР МЕН ЖОБАЛАРҒА
ШОЛУ, ТАЛДАУ

ЯСАУИ МҰРАСЫ – ЖАҒАНДЫҚ ГУМАНИЗМ МЕН МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ДИАЛОГТЫҢ ІРГЕТАСЫ

2025 жылдың 15–16 мамыркүндері Түркістан қаласы тағы бір мәрте түркі дүниесінің рухани астанасы ретінде өзін танытты. Әзірет-Сұлтан Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығының ұйымдастыруымен өткен «Заман мен мәдениет диалогындағы Ясауи мұрасы: гуманистік бағыт-бағдар мен заманауи сын-қатерлер» атты халықаралық ғылыми симпозиум Ясауитануға жаңа серпін берген айтулы ғылыми-рухани оқиға болды. Бұл жиынның тарихи, мәдени, ғылыми, саяси салмағы ерекше, өйткені ол Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдағы бастамасымен үндесіп, жүзеге асты.

Қожа Ахмет Ясауи мұрасы бүгінде тек тарихи ескерткіш немесе діни-философиялық мәтін ғана емес. Ол түркі халықтарының рухани тұтастығын, гуманистік дүниетанымын, мәдениетаралық үндестігін қамтамасыз ететін кешенді жүйе. Түркістан төрінде өткен бұл симпозиум осы ілімнің қазіргі жаһандық ахуалдағы рөлі мен ықпалын сараптауға бағытталған маңызды ғылыми қадам.

АҚШ, Жапония, Германия, Италия, Иран, Үндістан сынды 15 елден келген 100-ге жуық ғалым мен сарапшы Ясауи идеяларын жаңа контексте қарастырды:

- гуманизм мен рухани жетілу;
- мәдениетаралық сұхбат;
- діни радикализмге қарсы парасатты дәстүр;
- жастар тәрбиесіндегі рухани бағдар.

Симпозиум соңында қабылданған резолюция – Ясауи мұрасын жүйелі түрде ілгерілетуге бағытталған нақты 10 ұсынысты қамтыды. Бұл ұсыныстардың бірқатарына арнайы тоқталып өткен жөн:

1. Ясауи ілімін білім беру мен мәдени кеңістікке енгізу – мектептен бастап жоғары оқу орындарына дейін Ясауи құндылықтарын насихаттау қоғамның рухани иммунитетін арттырады.

2. «Диуани хикметті» әлем тілдеріне аудару және ЮНЕСКО аясында насихаттау – Ясауи мұрасын жаһандық ғылыми айналымға қосуға бағытталған батыл әрі қажетті қадам.

3. Цифрлық гуманитаристика құралдарын қолдану – қазіргі заман жастары үшін

интерактивті карта, подкаст, анимациялық хикметтер, онлайн курстар, т.б.

4. Түркі мемлекеттері арасында Ясауи орталықтарын құру – бұл идея түркі интеграциясының мәдени негізін күшейтуге қызмет етеді.

5. Ясауи идеяларын қоғамдық институттарда қолдану – мемлекеттік мекемелер мен тәрбие орталықтарында рухани тәрбие беру құралы ретінде қолдануға болатын нақты әдістемелік ұсыныстар әзірлеуді көздейді.

Жалпы Түркістанда өткен бұл халықаралық симпозиум Ясауи мұрасының қазіргі әлемдегі орнын жаңаша бағалауға, оны қолданбалы деңгейге көтеруге ұмтылған ірі қадам. Оның ұсыныстары мәдениет, білім және дін саласындағы көптеген жаңа жобалар мен бастамаларға негіз бола алады. Бұл – ғылыми қауымдастық үшін де, мемлекеттік институттар үшін де маңызды бағдар.

Симпозиумда айтылған ұсыныстар іс жүзіне асса, Қожа Ахмет Ясауидің мақсат еткен рухани тұтастығы бар парасатты қоғам құру біздің шындыққа айналар келешегіміз болмақ.

*Бұл – бір жолдың соңы емес.
Бұл – бір ізденістің жалғасы*

✉ yasawi_center@gmail.com

🎵 yasawi_center

📘 Ясауитану Ғылыми Орталығы

SCAN ME

